

บทที่ ๔

ปัญหาเศรษฐกิจของชาวนาในสมัย
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ (ต่อ)

ค. ปัญหาประสิทธิภาพการผลิตของชาวนา

๑. วิธีการทำนา

วิธีปลูกข้าวของชาวนาที่ทำกันอยู่นั้นมีหลายวิธี ขึ้นกับสภาพ
ภูมิประเทศ ซึ่งแบ่งวิธีการทำนาโดยสังเขปออกตามสภาพภูมิประเทศได้เป็น
๒ วิธี คือ

- ก) การทำนามนที่ ๆ ขาดแคลนน้ำแต่มีความชื้นเพียงพอ
(Dry - Land Rice)

ศึกษาวิธีทำนามนต่าง ๆ โดยละเอียดได้ใน Ministry of Agriculture, Agriculture in Thailand, (Bangkok : Phakdi Pradit Press, BE. 2504) pp. 4 - 10; Ministry of Agriculture, Rice Economy of Thailand, (Bangkok : Local Affairs Press, BE. 2508) pp. 35 - 36; Johnston, Rural Society and The Rice Economy in Thailand, pp. 198 - 222; W.A. Graham, Siam V. 2, pp. 9 - 11; Yai Suaphan Sanitwongse, An Outline of Rice Cultivation in Siam, pp. 3 - 6; เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์, ประวัติกระทรวงเกษตรธิการ, หน้า ๒๔๔ - ๒๔๕, หม่อมราชวงศ์สุวพรรณ สนิทวงศ์, เข้างองประเทศสยาม, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายพลตรีหม่อมราชวงศ์สุวพรรณ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๐) หน้า ๓ - ๕.

ข) การทำนาในที่ราบ (Wet - Land Rice)

ก) การทำนาบนที่ ๆ ขาดแคลนน้ำแต่มีความชื้นเพียงพอ (Dry - Land Rice)

เป็นการปลูกข้าวบนพื้นดินสูงหรือบนภูเขา หรือผู้ที่อาศัยอยู่ใกล้เนินเขา ซึ่งได้รับแต่น้ำฝนเพียงอย่างเดียว การทำนาแบบนี้เรียกต้นควยการโค่นต้นไม้และถางป่าในฤดูแล้ง ปล่อยให้โคนไม้ที่โคนลงแห้งคั้นแล้วผู้ทำจะจุดไฟเผา จากนั้นผู้ทำจะใช้จอบขุดหรือใช้ไม้แข็งตีพื้นดินระหว่างกอไม้ให้เป็นรู หยอกเมล็ดข้าวลงรูละ ๒ - ๓ เมล็ด ใช้เท้ากลบดินให้แน่น เมล็ดข้าวจะงอกเมื่อได้รับฝนในครั้งแรก ๆ ของฤดู ต้นข้าวจะเจริญงอกงามควยความชื้นของดินและความชื้นของป่า

เป็นที่น่าสังเกตว่า ชาวที่ปลูกควยวิธีนี้จะเจริญงอกงามได้เฉพาะบริเวณที่มีป่ารอบ ๆ ซึ่งช่วยเก็บความชื้นในอากาศระหว่างมีฝนตกไว้ได้เท่านั้น ไม่สามารถจะปลูกในบริเวณที่ ๆ มีความแห้งแล้งเป็นเวลานาน หรือที่ร้อนและมีลมแห้งแล้งในที่ราบโล่งได้ ชาวที่ปลูกควยวิธีนี้จะแก่ไ้ผลเร็ว^๑ การปลูกข้าววิธีนี้ต้องใช้แรงงานมาก นอกจากแรงงานที่ต้องใช้ในการบุกเบิกป่าและปลูกข้าวแล้ว ยังต้องใช้แรงงานในการกำจัดวัชพืช ขณะที่ข้าวกำลังเติบโตอีกหลายครั้งกว่าข้าวจะแก่^๒ แต่ผลผลิตได้น้อย ดังนั้นการทำนาของผู้ที่ทำนาควยวิธีนี้ จึงทำกันไม่มากทำกันเพียงพอกินไปปีหนึ่ง ๆ เท่านั้น นอกจากนี้สภาพแวดล้อมทางสังคมของผู้ที่ทำนาประเภทนี้ก็ไม่อำนวยให้ทำนามากควย เพราะไม่รู้ว่าจะเอาผลผลิตที่เกิดจากการบริโภคไปแลกเปลี่ยนสินค้าอื่นกับใครได้ เนื่องจากพวกนี้ปลูกพืชที่จำเป็นในการดำรงชีวิตรวมไปกับการปลูก

Ministry of Agriculture, Agriculture in Thailand,

pp. 4 - 5.

^๒ W.A. Graham, Siam, V. 2 p. 9.

ชาวควย เช่น พัก แพง ชาวโพค ชาวฟาง กลวย ออย เผือก มัน ฝ้าย ยาสูบ^๑
การปลูกชาวควยวิธีนี้มีลักษณะคล้ายการทำไร่เลื่อนลอย จึงเรียกกันว่า การทำนาไร่
หรือนาเผาทุ่ง (Shifting or fire - field Cullivation)

การทำนาควยวิธีนี้มีผลเสียคือ

๑) เป็นการกระทำที่ทำลายพื้นดินอย่างมาก เพราะปลูกข้าวได้เพียง
ประมาณ ๒ ปีเท่านั้นดินจะเสื่อม ต้องย้ายไปถางป่าหาที่ทำนาใหม่ ปล่อยให้
รกเป็นป่าหญ้าไม่สามารถจะไขปลูกพืชอื่น ๆ ได้อีก^๒

๒) เป็นการทำลายแหล่งต้นน้ำลำธาร^๓ อาจทำให้ฝนตกน้อยลงจนไม่
พอใช้ หรืออาจเกิดน้ำท่วมมากเกินไป^๔

แม้ว่าการทำนาควยวิธีนี้จะใช้พื้นที่ไม่มากนัก เมื่อเทียบกับพื้นที่ทำนาทั้งประ-
เทศ^๕ แต่รัฐบาลในสมัยนั้นก็มีความห่วงใยถึงผลเสียที่จะเกิดขึ้น จึงได้ห้ามการโค่น
ป่าทำนา นอกจากเป็นป่าไผ่ คือป่าที่ถางไว้แล้วทิ้งร้างไป แต่ก็ไม่สามารถจะห้าม
ไปในป่าลึก ๆ ได้ เนื่องจากทางราชการไม่สามารถจะเข้าไปควบคุมได้ทั่วถึง^๖

^๑ เจ้าพระยาวางษาประพัทธ์, ประวัติกระทรวงเกษตรราชการ, หน้า ๒๔๔.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๕.

^๓ เรื่องเดียวกัน.

^๔ ม.ร.ว. สุวพรรณ, เขาของประเทศไทย, หน้า ๓

^๕ Ministry of Agriculture, Agriculture in Thailand,

^๖ หจข, ร.๕ ม.๒.๑๑/๑๒, การประชุมเทศบาล ปีที่ ๑๑ ครั้งที่ ๒

การเก็บเกี่ยวและนวดข้าวจากการทำนาประเภทนี้ ทำกันอย่างง่าย ๆ ด้วยการไถเคียวเกี่ยวแล้วนำฟ่อนรวงข้าวมาฟาดกับตะกร้าใบใหญ่ ๆ หรือบนเสื่อ^๑ เท่านั้นก็ได้ข้าวเปลือกไปตำเป็นข้าวสารไวบริโภคต่อไป

ข) การทำนาในที่ราบ (Wet - Land Rice)

การทำนาในที่ราบ ซึ่งได้รับน้ำฝนและน้ำท่าดีกว่าการทำนาในที่สูง นั้น มีวิธีการทำนาซึ่งขึ้นกับสภาพของท้องถิ่น ทุน และแรงงานของชาวนาอยู่ ๒ วิธี คือ

๑) การทำนาหว่าน (broadcasting)

๒) การทำนาคำ (transplanting)

๑) การทำนาหว่าน (broadcasting)

ทำในบริเวณที่ราบลุ่ม ระดับน้ำท่วมที่ลดจากแม่น้ำมีระดับค่อนข้างสูง และรวดเร็วเป็นประจำ ไต่แก บริเวณทุ่งอยุธยา^๒ เป็นต้น การเตรียมดินสำหรับทำนาหว่านต้องเตรียมตั้งแต่ปลายฤดูแล้งตลอดฤดูฝน พอฝนตกลงมาครั้งแรกของฤดู ในช่วงเดือนเมษายนหรือพฤษภาคม เมื่อดินอ่อนตัวได้ไถได้ ชาวนาจะรีบไถ แล้วรีบหว่านเมล็ดพันธุ์ข้าว เพื่อให้ต้นข้าวงอกเต็มโตสูงพอที่จะหนีพน้ำที่ท่วมทุ่งนาคั้งนั้น ถ้าปีใดน้ำฝนไหลบ่าเข้าท่วมทุ่งนาเร็วเกินไป ต้นข้าวยังไม่สูงพอที่จะหนีน้ำได้ทัน หรือรากยังไม่ทันจับดินแน่น นาก็ล้ม หรือน้ำไหลเข้าทุ่งเร็วเกินไป ไถหว่านไม่ทันหรือต้องไถหว่านขณะน้ำกำลังเข้าทุ่ง หรือหว่านแล้วฝนแล้งข้าวก็ไม่งอก ดังนั้นการ

^๑ Ministry of Agriculture, Agriculture in Thailand,

^๒ Yai Suaphan Sanitwongse, An Outling of Rice Cultivation in Siam, p. 4.

ทำนาหว่าน ซึ่งมักเรียกกันว่านาเมืองจะไคผลคือต้องมีน้ำเบาเข้าทุ่งนาที่ละน้อย ๆ หลังจากหว่านข้าวและข้าวงอกแล้ว ไม่ทวมยอดข้าว ควยเหตุนี้พันธุ์ข้าวที่ใช้สำหรับนาเมืองหรือนาหว่านนี้ ต้องคัดเลือกชนิดที่มีคุณสมบัติเจริญเติบโตได้เร็วทันระดับน้ำที่สูงขึ้นรวดเร็ว บางครั้งต้นข้าวทองสูงถึงวันละ ๓ - ๔ นิ้วฟุต และอาจสูงเต็มที่ถึง ๓ - ๔ วา^๑ ตามระดับความลึกของน้ำ ชาวชนิคนี้เรียกว่าข้าวลอย หรือข้าวสระลอย หรือข้าวนางลอย^๒ ซึ่งเป็นข้าวที่มีรากยึดพื้นดินไว้คล้ายสมอ แล้วแตกกอแตกรากตามผิวน้ำ

ข้าวนาหว่านหรือนาเมืองจะไคสามารถเก็บเกี่ยวได้ประมาณเดือนพฤศจิกายน หรือธันวาคม บางครั้งล่าไปจนถึงเดือนมกราคม^๓ การทำนาหว่านเป็นวิธีที่ค่อนข้างง่ายและล้าสมัย คล้าย ๆ การทำนาไร่^๔ กล่าวคือ หลังจากไถ คราด และหว่าน ซึ่งไม่ต้องใช้ความละเอียดนักแล้วก็ไม่ต้องทำอะไรอีก เพียงรอคอยการเก็บเกี่ยวเมื่อถึงเวลา สำหรับการเตรียมดินและการหว่านนั้น อาจใช้วิธีง่าย ๆ โดยการปล่อยฝูงควายให้ย่ำดินที่ฝนตกเปียกให้กลายเป็นโคลน แล้วคราดเอาสิ่งที่ไม่ต้องการออกหรือไม่คราด ก่อนที่จะหว่านเมล็ดข้าวลงไปตามบุญตามกรรมก็ได้^๕

^๑ม.ร.ว.สุพรรณ สนิทวงศ์, เขาของประเทศสยาม, หน้า ๔.

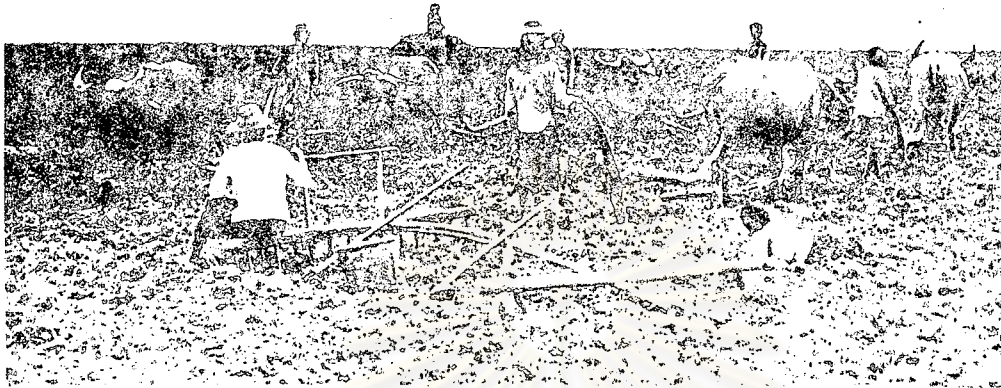
^๒เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์, ประวัติกระทรวงเกษตราธิการ, หน้า ๒๕๕.

^๓Ministry of Agriculture, Rice Economy of Thailand,

p. 35.

^๔W.A. Graham, Siam, V. 2, p. 9.

^๕Sir John Bowring, The Kingdom and people of Siam, V. 1, p. 201; หจช, ร.๕ กษ.๕.๔ ก/๑๘, สำเนาฎีกาข้าราชการรวม ๑๑ ราย ในส่วนความจริงของหลวงวาทีบุตรเทศแนบฎีกา; ๑ มีนาคม ๑๑๔ (พ.ศ. ๒๔๓๘) และ หจช, ร.๖ กษ.๕/๒, สำเนาคำใ้ทการของนายปาน ต.บางอ้อ, อ.บ้านนา, จ.นครนายกต่อขุนพิชิตราชฎรนายอำเภอ, ๒๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๐.

การเตรียมดินทำนาของชาวนาในสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5

13817 Arnold Wright and Olover. T. Breakspear Twentieth Century
Impression of Siam. London : The Gresham Press, 1908.

การทอผ้าฝ้ายของชาวสุโขทัย

13817 Arnold Wright and Olover T. Breakspear Twentieth Century
Impression of Siam. London : The Gresham Press, 1908.

นอกจากนี้สำหรับผู้ที่ยากจนซัดสนจริง ไม่มีอุปกรณ์ โศก ระเบิด ก็ยังสามารถทำนา ด้วยวิธีหว่านที่ง่ายยิ่งกว่าวิธีที่กล่าวแล้วได้โดย เลือกที่ดินที่เป็นป่าหญ้าตาง หรือ ป่าหญ้าปรือ ซึ่งที่ดินประเภทนี้เป็นดินดี คอยสังเกตว่าใกล้เวลาน้ำจะหลากเข้าทุ่ง ก็ไปหว่านข้าวปลูกลงในป่าหญ้านั้น พอข้าวเริ่มงอกก็ใช้มีดหวดหญ้าตางหรือหญ้าปรือ ให้เสมอดินก็พอดินน้ำท่วมทุ่ง หญ้าที่หวดไว้ก็จะเน่าตายไปเอง ข้าวที่หว่านไว้จะขึ้นมาแทน^๑ การทำนาหว่านจึงทำไถง่ายและใช้แรงงานน้อยกว่าการทำนาคำ ชาวนาสามารถทำนาได้เนื้อที่มากกว่านาคำ เมื่อใช้แรงงานและเวลาเท่ากัน ทั้งไม่ต้องบำรุงรักษามาก เนื่องจากที่ดินไม่ค่อยเสื่อมคุณภาพ เพราะมีปุ๋ยธรรมชาติไหลมากับน้ำที่ป่ามาท่วมสะสมอยู่ทุกปี^๒ แต่การทำนาหว่านมีข้อเสียที่ต้องใช้เมล็ดพันธุ์มากกว่า และได้ผลผลิตน้อยกว่าในเนื้อที่เท่ากับนาคำ^๓ ทั้งนี้ เจ้าพระยาวางษาประพัทธ์ ให้เหตุผลว่า "เพราะคนชาวตองออกแรงหนักน้ำเสียมาก"^๔ ยิ่งกว่านั้นที่ชาวนาหว่านแก่เก็บเกี่ยวไถนั้น น้ำยังลึกมากไม่สะดวกในการเกี่ยว รวงข้าวต้องจมน้ำอยู่ เมื่อน้ำลดแล้วต้องทิ้งให้รวงข้าวฝั่งแคคจนข้าวกรอบแห้ง จึงทำให้เมล็ดข้าวแตกปน และรสไม่อร่อย^๕ มีราคาต่ำ ชาวนาจึงชดเชยขอบบพร่องเหล่านี้ด้วยการขยายเนื้อที่การทำนาให้มากออกไป เพื่อให้ได้ปริมาณข้าวมากขึ้น

^๑ เจ้าพระยาวางษาประพัทธ์, ประวัติกระทรวงเกษตราธิการ, หน้า ๓๐๐ -

๓๐๑.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๖.

^๓ W.A. Graham, Siam, V. 2, p. 9.

^๔ เจ้าพระยาวางษาประพัทธ์, ประวัติกระทรวงเกษตราธิการ, หน้า ๒๘๖.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๖ - ๒๘๗.

การทำนาหว่านมีอยู่กว้างขวางในบริเวณภาคกลาง คือ ประมาณ ๕๐ % ของที่นาในภาคกลาง เป็นการทำนาหว่าน^๑ * คิดเป็น ๒๐ % ของเนื้อที่นาทั้งประเทศ ส่วนภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือนั้นมีการทำนาหว่านไม่ถึง ๑ % ของเนื้อที่นาทั้งประเทศ^๒

๒) การทำนาคำ (transplanting)

การทำนาคำ ทำในบริเวณที่ดินที่ไม่สามารถจะทำนาควยวิธีหว่านได้ เช่น เป็นที่ดิน นำจากแม่น้ำไม่สามารถบ่าหว่ามถึงได้ ต้องอาศัยน้ำฝนอย่างเดียว หรือต้องใช้วิธีทำทางระบายน้ำจากแหล่งน้ำที่มีระดับสูงกว่ามายังที่นา หรือนาที่มีธาตุเกลือผสมอยู่ในดินมาก เช่น บริเวณใกล้ทะเล ไม่สามารถทำนาหว่านในตอนต้นฤดูฝนได้ ต้องปล่อยให้ฝนตกชะล้างความเค็มของดินออกไปชั่วระยะหนึ่ง ทำให้จำเป็นต้องทำนาควยวิธีปักดำ^๓

^๑ Ministry of Agriculture, Agriculture in Thailand, p. 6.

* ภาคกลางมีเนื้อที่ทำนาราว ๔๑ % ของเนื้อที่นาทั้งประเทศ ในจำนวนนี้มีที่นาที่ทำควยวิธีหว่านเสีย ๒๐ % ของเนื้อที่ทั้งประเทศ

^๒ Ibid.

* คุรุรายละเอียดใน พระยาอนุমানราชชน, ชีวิตของชาวนา, (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๔๔๖), หน้า ๕ - ๓๐, Ministry of Agriculture, Agriculture in Thailand, pp. 7 - 9; และ Yai Suaphan Sanitwongse, An Outline of Rice Cultivation in Siam, pp. 3 - 4.

^๓ Ministry of Agriculture, Agriculture in Thailand, p. 8; และ Ministry of Agriculture, Rice Economy of Thailand, p. 36.

การทำนาคด้วยวิธีปักค่านี้นี้ เรียกกันทั่วไปว่า นาสวน เนื่องจากว่าเดิมชาวสวนหรือชาวไร่ไม่ล้มลุก ได้ทำการปลูกข้าวเพื่อบริโภคในครอบครัวด้วยการปักค่านักกลางลงในร่องสวน ข้าวที่ปลูกในร่องสวนเป็นข้าวมีคุณภาพดี เนื่องจากมีน้ำหล่อเลี้ยงต้นข้าวสม่ำเสมอ และชาวสวนแต่ละครอบครัวก็ปลูกข้าวกันไม่มาก จึงมีเวลาบำรุงรักษาอย่างดี พอข้าวแก่ก็สามารถเก็บเกี่ยวได้ทัน ชาวนาคนนี้จึงมีน้ำหนักดีไม่แหลกปน รสอร่อย ทำให้ราคาสูง ต่อมาได้มีผู้นำเอาวิธีการปักค่านี้ไปใช้กันในร่องสวนไปปักค่านักกลางในนาบ้าง ซึ่งมักเป็นนาที่อาศัยน้ำฝน จึงเรียกการทำนาคด้วยการปักค่านักว่า นาสวน^{๑*}

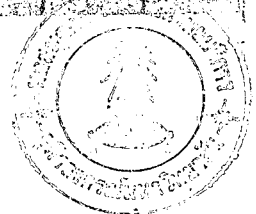
การทำนาคำ ต้องใช้ความเอาใจใส่และมีขั้นตอนมากกว่าการทำนาหว่าน ในการเตรียมดินนั้น จำเป็นต้องทำคันท่อน้ำและทางน้ำเพื่อช่วยรักษาระดับน้ำให้มีปริมาณแน่นอน ทั้งการไถและคราดต้องทำด้วยความละเอียดประณีตกว่า ขณะที่เตรียมดินนั้น ต้องเพาะเมล็ดข้าวลงในแปลงเพาะที่ทำไว้โดยเฉพาะด้วย เมื่องาน ๒ อย่างนี้เสร็จ ต้นกล้าโตได้ขนาดก็ถอนต้นกล้าไปปักค่านักลงในที่นาที่เตรียมไว้ หลังจากนั้นชาวนาต้องเอาใจใส่คอยตรวจดูระดับน้ำในนาอย่างสม่ำเสมอ การทำนาคสวนหรือ

^๑ เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์, ประวัติกระทรวงเกษตรราชการ, หน้า ๒๕๗.

* เป็นที่เข้าใจกันว่า ชาวนาสวน คือ ชาวที่ได้จากการปลูกด้วยวิธีปักค่านัก สำหรับนาที่ต้องใช้น้ำฝน ส่วนชาวนาเมือง คือ ชาวที่ได้จากการปลูกด้วยวิธีหว่าน สำหรับนาที่ใช้น้ำท่า แต่ต่อมาได้มีผู้ทดลองใช้เมล็ดพันธุ์ชาวนาสวนไปปลูกด้วยวิธีหว่านในทุ่งรังสิต และไคยลดี เพราะระดับน้ำในทุ่งนี้ไม่สูงเกินไป จึงทำให้ความหมายของคำว่าชาวนาสวนกับชาวนาเมืองเปลี่ยนไป คือ ชาวนาสวนหมายถึงชาวที่มีคุณภาพดีพิเศษ ซึ่งจะเป็นชาวที่ปลูกด้วยวิธีปักค่านักหรือหว่านก็ตาม ส่วนชาวนาเมืองหมายถึงชาวที่มีคุณภาพรองลงมาถึงต่ำสุด จะเป็นชาวที่ได้จากนาหว่านหรือนาคาก็ตาม

การดำนา

1
1217

Arnold Wright And Oliver T. Breakspear Twentieth Century
Impression of Siam. London : The Gresham Press, 1908.

การเก็บเกี่ยวข้าวของชาวนา

1
1217

Arnold Wright And Oliver T. Breakspear Twentieth Century
Impression of Siam. London : The Gresham Press, 1908.

นาคำนวณค่าใช้จ่ายแรงงานและทุนมากกว่านาหว่านในเนื้อที่เท่ากัน แต่ให้ผลผลิตสูงกว่า^๑ โดยทั่วไปนาค่าจะให้ผลผลิตประมาณ ๒๕ - ๕๐ ถึงต่อไร่ ขึ้นกับคุณภาพของดิน^๒ ถ้าเป็นนาที่ค้ำจะโคผลผลิตข้าวเปลือก ๕๐ ถึงจากเมล็ดพันธุ์ข้าวปลูก ๑ ถึง^๓ ปรากฏว่าประมาณ ๘๐ % ของพื้นที่ที่ไ้ทำนาทั้งประเทศใช้วิธีทำนาค่า^๔ ทั้งนี้ เพราะที่นาของชาวนาโดยทั่วไปมักเป็นแปลงเล็ก ๆ จึงต้องพยายามที่จะให้โคผลผลิตมากที่สุดจากที่นาของตนซึ่งสภาพภูมิประเทศไม่อำนวยให้ทำค้ำวิธีหว่านได้^๕

สิ่งที่ควรพิจารณาคือ เมื่อการทำนาค่าให้ผลผลิตสูงกว่าการทำนาหว่าน ชาวนาภาคกลางน่าจะทำนาค่ากันมากกว่านาหว่าน แต่กลับตรงข้ามชาวนาภาคกลาง กลับทำนาหว่านกันมาก นายจอห์นสตัน กล่าวไว้ในงานวิจัยของเขาว่า ภาคกลางของไทยทำนาหว่านกันมากกว่านาค่า^๖ โดยเฉพาะในท้องที่บางแห่งที่เคยทำนาค้ำวิธีปักดำมาก่อน ครั้นพอได้รับการจัดระบบนำผ่านเข้าไปในที่นั้น ชาวนาเหล่านั้นกลับ

^๑ Johnston, Rural Society and The Rice Economy in Thailand, p. 202.

^๒ "Siamese Mode of Sowing and planting Rice," Bangkok Calendar, 1870, pp. 142 - 144.

^๓ พระยาอนุমানราชชนน, ชีวิตของชาวนา, หน้า ๓๔.

^๔ Ministry of Agriculture, Agriculture in Thailand, p. 97.

^๕ Ibid

^๖ David Bruce Johnston, Rural Society and The Rice Economy in Thailand, p. 209.

๒๒
การนวดข้าวด้วยแรงสัตว์

ที่มา

Arnold wright and oliver T. Brekspear, Twentieth Century
Impression of Siam London: The Gresham Press. 1908.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เปลี่ยนมาทำนาควยวิธีหว่าน เช่น ชาวนาที่ทำนาคูอยู่กระจัดกระจายในทุ่งหลวงรังสิต ก่อนที่บริษัทชุกคลองแลคูนาสยามจะชุกคลองเข้าไปถึงก็ทำนาควยวิธีปักดำ แต่พอ บริษัทชุกคลองแลคูนาสยาม ชุกคลองเข้าไปถึงชานาเหล่านั้นก็เปลี่ยนมาทำนาหว่าน^๑ เป็นคน

ปัจจัยที่เป็นตัวกำหนดให้ชาวนาเลือกทำนาควยวิธีปักดำหรือวิธีหว่าน ที่ควรพิจารณา คือ น้ำ ดิน แรงงาน และทุน

การทำนาจะทำนาคำนั้น สิ่งจำเป็นคือ ความสามารถในการควบคุม และแจกจ่ายน้ำไคแน่นอน พอแก่ความต้องการของตนชาวคลองคูห่านาไม่เพียงแต่ รอคอยน้ำฝนตามธรรมชาติเท่านั้น ต้องปรับปรุงสภาพแวดล้อมให้สามารถหวังไคว่า จะมีน้ำอย่างเพียงพอ เช่น ต้องทำทำนบ ชุกทางระบายน้ำ เพื่อจ่ายหรือระบายน้ำ ออกจากนาให้มีปริมาณน้ำพอเหมาะอยู่เสมอ ซึ่งส่วนใหญ่ต้องใช้ทุนสูงเกินที่ชาวนาราย ย่อยจะทำได้ นอกจากนี้ในระยะที่กิจการค้าข้าวกำลังเฟื่องฟูนั้น ชาวนาต้องการเพิ่ม ผลผลิตให้ได้มากภายในระยะเวลาสั้น ขณะที่แรงงานและทุนของชาวนาขาดแคลน สิ่งที่มีอยู่แล้ว คือ พื้นดินที่อุดมสมบูรณ์ซึ่งยังมีอยู่มากมาย เพราะระยะนั้นประชาชนยังไม่มากคังไคกล่าวแล้ว ดังนั้นชาวนาจึงใช้วิธีทำนาหว่าน เพราะสามารถสนองจุด ประสงค์คังกล่าวของชาวนาได้โดยทันที ชาวนาครอบครัวหนึ่งสามารถทำนาหว่าน ในที่ลุ่มไค ๕๐ - ๒๐๐ ไร่ โดยไม่ต้องใช้ลูกจ้างเลย แต่ถาเป็นนาคำจะทำได้เพียง ๓๐ - ๖๐ ไร่ เป็นอย่างมาก^๒ คนที่ค่านาฐานะจะค่านาไควันละ ๑ ไร่เท่านั้น^๓

^๑ Ibid, p. 211

^๒ หจข, ร.๕ กษ.๕.๔/๑๓, หนังสือมิสเตอร์ คัมบลิว เอ เกรแฮม ถึง เจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์, ๑๘ มกราคม ๑๒๐. (พ.ศ. ๒๔๔๔).

^๓ "Siamese Mode of Sowing and planting Rice" Bangkok Calendar, 1870, pp. 142 - 144.

ดังนั้น การที่ชาวนาในสมัยนั้นทำนาควยวิธีหว่านกันมากนั้น จึงเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่ไม่ได้สัดส่วนกันระหว่าง ที่ดิน หุ่น และแรงงาน อันเป็นองค์ประกอบสำคัญของการทำนาและเป็นตัวกำหนด วิธีการผลิตของชาวนาควย

สิ่งที่สัมพันธ์กับวิธีการทำนาอีกประการหนึ่งคือ ชนิดของพันธุ์ข้าว พันธุ์ชาวนาเมืองหรือนาหว่านนั้นไม่เหมือนกับพันธุ์ชาวนาสวนหรือนาคำ พันธุ์ชาวนาหว่านจะต้องสามารถเจริญเติบโตเร็วเพื่อหนีน้ำไค ส่วนพันธุ์ชาวนาคำไม่จำเป็นต้องเจริญเติบโตเร็ว นอกจากนี้พันธุ์ข้าวทั้ง ๒ ชนิด ยังแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท ตามอายุของการเจริญเติบโต คือข้าวเบาเมื่ออายุจากวันปลูกถึงเก็บเกี่ยวราว ๓ $\frac{1}{2}$ เดือน ข้าวกลางเมื่ออายุประมาณ ๔ - ๔ $\frac{1}{2}$ เดือน และข้าวหนักประมาณ ๕ - ๖ เดือน ชาวนาได้ประโยชน์ในการเพิ่มผลผลิตจากระยะเวลาที่ต่างกันของข้าวทั้ง ๓ ประเภทนี้ ด้วยการปลูกข้าวทั้ง ๓ ประเภทในเนื้อที่มาก ๆ เมื่อถึงระยะข้าวสุก ข้าวประเภทต่าง ๆ จะสุกไม่พร้อมกัน ชาวนาสามารถทยอยเก็บเกี่ยวข้าวได้ทัน แม้จะมีแรงงานไม่มากก็ตาม

สิ่งที่น่าสังเกตประการหนึ่งคือ เกษมนั้นชาวนาสวนจะปลูกควยวิธีปักดำ และชาวนาเมืองจะปลูกควยวิธีหว่าน ดังนั้นการกล่าวถึงชาวนาสวนและชาวนาเมืองจึงเป็นการแสดงถึงวิธีการปลูกข้าวโดยปริยาย ต่อมาระยะที่การทำนากำลังรุ่งเรือง ชาวนาสวนเป็นชาวนามีชื่อเสียงที่สุด ราคาสูงกว่าชาวนาเมือง ใน พ.ศ. ๒๔๓๓ ได้มีชาวนาในทุ่งรังสิตคนหนึ่งยื่นประเพณีการทำนา โดยการนำเอาเมล็ดพันธุ์ชาวนาสวนมาทดลองปลูกควยวิธีหว่านในทุ่งนาคลองรังสิต ปรากฏว่าได้ผลดี^๒ ต่อจากนั้นการ

^๑ม.ร.ว.สุพรรณ สนิทวงศ์, เขาของประเทศสยาม, หน้า ๓

^๒David Bruce Johnston, Rural Society and The Rice Economy in Thailand, p. 215.

ปลูกข้าวนาสวนควยวิธีหว่านจึงได้แพร่หลายไปทั่วทุ่งรังสิต และได้ผลดีกว่าการทำแบบปักดำควย ทั้งนี้เพราะทุ่งรังสิตมีดินดีและน้ำไม่มากเกินไป ชาวนาสามารถปลูกข้าวได้เนื้อที่มากกว่าที่จะทำควยวิธีดำ^๑ ความหมายของข้าวนาสวนและข้าวนาเมืองจึงเปลี่ยนไปไม่ได้หมายถึงวิธีหว่านดังที่เคยเป็นมา แต่การใช้เมล็ดพันธุ์ข้าวนาสวนมาปลูกควยวิธีหว่านนับมีข้อเสีย คือ ต้องควบคุมระดับน้ำให้ได้พอเหมาะจึงจะให้ผลดี ถ้าไม่สามารถควบคุมระดับน้ำได้ เช่น น้ำมากผิดปกติ และขึ้นสูงอย่างรวดเร็ว ต้นข้าวจะไม่สามารถเจริญเติบโตทนน้ำได้ทัน เหมือนพันธุ์ข้าวนาเมือง ย่อมเกิดความเสียหาย ซึ่งจะเห็นได้ในช่วงปลายรัชกาลที่ ๕ ทางบริษัทชุกคุดองแลคูนาสยามไม่สามารถควบคุมระดับน้ำได้ปรากฏว่าการทำนาในทุ่งรังสิตได้รับความเสียหายมากกว่าที่อื่น ซึ่งจะได้อธิบายต่อไป

๒. ข้อจำกัดของการปรับปรุงประสิทธิภาพการผลิต

ปัญหาประสิทธิภาพการผลิตทั้งด้านปริมาณและคุณภาพของข้าวนาในสมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นปัญหาสำคัญที่มีข้อจำกัดหลายประการ คือ

ก) ข้าวนาขาดความรู้

ข้าวนาในสมัยนั้นขาดความรู้ทางวิชาการ เกษตรสมัยใหม่ ทำให้ไม่สามารถปรับปรุงดินอุปกรณ์การผลิตและเทคนิคการผลิตได้ ทั้งนี้เนื่องมาจากสาเหตุดังต่อไปนี้

๑) สภาพสังคมชนบทและสิ่งแวดล้อมทำให้ชาวนามักติดต่อกันระหว่างหมู่พวกของตนเองไม่ค่อยมีโอกาสคบค้าสมาคมกับบุคคลภายนอก ทำให้ไม่ได้เห็นใครสิ่งใหม่ ๆ อันเป็นปัจจัยให้ชาวนามีความคิดและยึดมั่นในความเชื่อและวิธีการที่ไ้รับ

ถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษโดยไม่ยอมเปลี่ยนแปลงแก้ไข^๑

๒) ชาวนายังไม่เห็นคุณค่าของการศึกษา แม้จะส่งบุตรหลานไปศึกษา วิชาสามัญก็มักส่งไปค้ามเพื่อนบ้านเท่านั้น ส่วนใหญ่ของการเอาบุตรหลานไว้เป็นแรงงานทำนาเสียมากกว่า^๒

๓) รัฐบาลยังไม่ได้จัดการศึกษาเพื่อชาวนาโดยตรง กล่าวคือ การจัดการศึกษาทั้งวิชาสามัญและวิชาชีพ อันได้แก่วิชาการเพาะปลูกซึ่งได้จัดขึ้นในสมัยนั้นมีจุดมุ่งหมายเพื่อผลิตคนเข้ารับราชการ เป็นเหตุให้บุตรหลานของชาวนาที่มีโอกาสได้ศึกษาในชั้นสูงมักมีความทะเยอทะยานอยากเป็นข้าราชการ ชูนาง มากกว่าที่จะกลับไปปรับปรุงไร่นาคาววิชาความรู้ที่ไคว่่าเรียนมา^๓

ผลจากการขาดความรู้ของชาวนา คือ

๑) สำนึกว่าความเข้าใจไม่ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ กลายเป็นคนขาดเหตุผล เชื่อถือไสยศาสตร์และโหราศาสตร์ ไม่เชื่อถือระบอบการปกครองแบบใหม่ หรือสัจธรรมของชนชาว ก็นักใช้วิธีการแต่โบราณไสยศาสตร์ตามแบบประเพณีเก่าแก่มา ซึ่งเป็นการแก้ปัญหาไม่ลง กับการประกอบอาชีพทางการเกษตร และวิธีใหม่เมฆ^๔ แก้ปัญหาด้วยการกราบไหว้บูชาพระแม่ธรณีบ้าง

^๑พระยาอนุমানราชชน, ชีวิตของชาวนา, หน้า ๔.

^๒พระยาสุริยานุวัติ, ทวีปศาสตร์, หน้า ๒๖๔.

^๓หจช, ร.๖ ศ.๔/๒๖, ความเห็นเรื่องความต้องการวิชาการเพาะปลูกเบื้องต้นของประเทศสยามและวิธีควรจะดำเนินการให้เหมาะแก่สมัยของหลวงพิริจ-พิชการ พ.ศ. ๒๔๕๔.

^๔Ministry of Agriculture, Agriculture in Thailand, p.18.

^๕ศึกษารายละเอียดของการประกอบพิธีแห่นางแมวและพิธีปั้นเมฆได้ใน เสฐียรโกเศศ, ชีวิตชาวไทยสมัยก่อนและการศึกษาเรื่องประเพณีไทย, หน้า ๕๕ - ๗๕.

ใช้น้ำพุทมนต์พรหมเพื่อขับไล่สัตว์บาง ๆ าลา เป็นต้น

๒) ทำให้ชาวนาสืบทอดวิธีการและเครื่องมือในกรทำนาที่เคยใช้กันมาแต่โบราณโดยไม่มีกรปรับปรุงเปลี่ยนแปลง ชาวนาไทยมีความเคยชินกับสิ่งเหล่านี้จนไม่รู้ลึกลงว่าเป็นสิ่งล้าสมัย ดังที่เจ้าพระยาวงศาอนุประพัทธ์กล่าวไว้ว่า

... เพราะชาวนาของเรายังใช้วิธีทำนาที่ได้ใช้มานับตั้งพันปีมาแล้วนั้นอยู่ จะให้เปลี่ยนแปลงโดยเร็วนั้นยอมเป็นการลำบากมาก... ๒

๓) ทำให้ชาวนาไม่รู้จักปรับปรุงดิน คงทำนากันไปตามที่เคยทำมาด้วยการอาศัยพื้นดินที่อุดมสมบูรณ์และนำตามธรรมชาติเท่านั้น ชาวนาไม่มีความรู้เรื่องปุ๋ยที่มีในพื้นที่ตามธรรมชาติ ดังนั้นจึงไม่สามารถนำเอาปุ๋ยที่มีอยู่ในดินขึ้นมาเพื่อปรับปรุงหน้าดินให้ดีขึ้น เช่น ชาวนาไถนาแค่เพียงฉิวดินขึ้น ๆ เพื่อกลับรากหญ้าให้ถูกแดดเผาตายเท่านั้นโดยชาวนาไม่มีความรู้วาทาไถให้ลึกลงไปอีกจะทำให้ปุ๋ยธรรมชาติที่อยู่ลึกลงไปขึ้นมาทำให้ดินชั้นบนมีความอุดมสมบูรณ์ขึ้น ดังนั้นที่น่าจึงจัดไว้^๓

๔) ทำให้ชาวนาต้องทำนาควยการอาศัยธรรมชาติเพียงอย่างเดียว เป็นเหตุให้การทำนาได้รับความเสียหายบ่อย ๆ เพราะฝนมากเกินไปหรือน้อยเกินไป หรือตกไม่ตรงระยะเวลาที่ต้องการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งฝนแล้งนั้นเกิดบ่อยมาก บางครั้ง ๓ ปีเกิดฝนแล้ง ๑ ครั้ง บางครั้ง ๕ ปี เกิดฝนแล้งถึง ๒ ครั้ง^๔

๕) ...

How ...

^๑ หจข, ร.๕ กษ.๑/๑๒, หนังสือเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ กราบทูลสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ มกุฎราชกุมารผู้สำเร็จราชการพระนคร, ๒๒ ตุลาคม ๑๒๖ (พ.ศ. ๒๔๕๐)

^๒ เจ้าพระยาวงศาอนุประพัทธ์, ประวัติกระทรวงเกษตราธิการ, หน้า ๓๒๖.

^๓ เรื่องเดียวกัน.

^๔ หจข, ร.๕ กษ.๕/๕, รายงานโครงการท่อน้ำ ใช้น้ำ ในเขตที่ราบแห่งลาดแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้ ของ มีสเตอร์ เยโฮมาน วันเคอร์ ไฮเดร มกราคม ๑๒๑ (พ.ศ. ๒๔๕๕).

สิ่งเหล่านี้เป็นชี้แจงการผลผลิตของชาวนา ทำให้ผลผลิตต่อไร่ของชาวนาลดลงเรื่อย ๆ เนื่องจากการเก็บตัวเลขสถิติเกี่ยวกับเรื่องนี้ ในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ ยังไม่แน่นอน จึงยังไม่ทราบผลเกี่ยวกับการลดลงของผลผลิตต่อไร่แน่ชัด อย่างไรก็ตาม ในเวลาต่อมาตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ ๕ การเก็บสถิติของทางราชการมีความเชื่อถือได้ จากสถิติต่อไปนี้ชี้ให้เห็นว่า ผลผลิตของชาวนาลดลงเรื่อย ๆ ดังนี้

พ.ศ.	ผลิตผลเฉลี่ย	กก/ไร่
๒๔๕๐ - ๒๔๕๔	"	๒๔๘
" ๒๔๖๐ - ๒๔๖๔	"	๒๔๗
" ๒๔๗๐ - ๒๔๗๔	"	๒๖๑
" ๒๔๘๐	"	๒๔๗
" ๒๔๘๑	"	๒๓๑

อาจกล่าวได้ว่า การที่ผลผลิตลดลงก็เพราะชาวนาไม่มีความรู้ในการปรับปรุงดิน ดังจะเห็นได้จากกรณีที่ชาวนาใช้วิธีแก้ปัญหาด้วยการขยายเนื้อที่การทำนาเพื่อเพิ่มผลผลิตชดเชยกับผลผลิตต่อไร่ที่ลดลง แต่ยังคงใช้เครื่องมือและวิธีการเดิมอยู่นั่นเอง^๒ ดังนั้นแรงงานและทุนในการขยายที่นาจึงต้องเพิ่มขึ้นควายเป็นเหตุให้ได้ผลผลิตแทบไม่คุ้มทุน^๓ เห็นได้ชัดว่าใน พ.ศ. ๒๓๘๓ เนื้อที่การทำนาของไทยมี

^๑ Division of Agriculture Economics, Ministry of Agriculture of Thailand : Agriculture Statistics of Thailand 1962, pp. 39 - 40, อ้างใน Ministry of Agriculture, Rice Economy of Thailand, p. 48.

^๒ เฟรด คับบลิวิ ริคส์, การปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ของสยามและพม่า, หน้า ๗๐.

^๓ J.C. Ingram, Economic Change in Thailand, p. 49

ประมาณ ๕.๘ ล้านไร่ พ.ศ. ๒๔๔๘ เพิ่มเป็นประมาณ ๕.๒ ล้านไร่ พ.ศ. ๒๔๗๓
เพิ่มเป็น ๒๐ ล้านไร่^๑ นอกจากนี้วิธีแก้ปัญหาผลผลิตลดลงของชาวนาอีกประการหนึ่ง
คือ การอพยพทิ้งที่นาที่ผลผลิตลดลงจนชาวนาทนอยู่ไม่ไหวไปหาที่ใหม่ทำนาต่อไป ซึ่ง
ในระยะนั้นยอมทำได้ไม่ยากเพราะที่ดินรกร้างยังมีให้ชาวนานุกเบิกได้อีกมาก^๒

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการขาดความรู้ของชาวนาในสมัยรัชกาลที่ ๕ จะ
เป็นข้อจำกัดประสิทธิภาพการผลิตดังกล่าวแล้วก็ตาม เมื่อพิจารณาถึงสภาพแวดล้อม
ในสมัยนั้นจะเห็นว่าไม่น่ากระทบกระเทือนถึงตัวชาวนาเท่าใดนัก เพราะประชากร
ยังมีน้อย แต่ที่ดินอันอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติยังมีว่างเปล่าอยู่อีกมาก ประกอบกับ
การทำนาเป็นอาชีพที่ทำได้ไม่ยากนัก ทั้งสภาพภูมิประเทศและภูมิอากาศก็เอื้ออำนวย
อยู่แล้ว^๓ จึงไม่มีความกดดันใด ๆ ที่ทำให้ชาวนาสมัยนั้นต้องชวนชวายปรับปรุงดิน
อุปกรณ์และวิธีการผลิตให้ดีขึ้นกว่าเดิม

ข) ความยากจน

ความยากจนของชาวนาเป็น ปัญหาสำคัญ และเป็นสาเหตุของการ
ขาดแคลนเงินทุนสำหรับชาวนาที่เริ่มลงมือทำนา ทำให้ต้องเริ่มการทำนาด้วยความ
เป็นหนี้สิน ดังได้กล่าวถึงมาแล้วในเรื่องที่ว่าด้วยการขาดแคลนทุนของชาวนา และ
เป็นสาเหตุประการหนึ่งที่ทำให้ชาวนาไม่สามารถจะปรับปรุงประสิทธิภาพการผลิตได้
ในที่นี้จะพิจารณาถึงปัจจัยที่เป็นสาเหตุของความยากจนของชาวนา ซึ่งเป็นตัวจำกัด
การปรับปรุงประสิทธิภาพการผลิตของชาวนาที่สำคัญประการหนึ่ง

^๑ Ibid, p. 70

^๒ เจ้าพระยาวางษาประพัทธ์, ประวัติกระทรวงเกษตราธิการ, หน้า ๒๕๓.

^๓ Ministry of Agriculture, Rice Economy of Thailand,

๑) ภัยธรรมชาติ

เนื่องจากชาวนาในสมัยรัชกาลที่ ๕ ต้องอาศัยธรรมชาติเป็นสำคัญในการทำนา และขาดความรู้ที่จะปรับปรุงสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ เพื่อแก้ปัญหาต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว ดังนั้นชาวนาจึงมักได้รับความเสียหาย อันเนื่องมาจากความไม่แน่นอนของธรรมชาติ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า ภัยธรรมชาติเป็นสาเหตุสำคัญที่สุดในหลาย ๆ สาเหตุของความยากจนของชาวนา ภัยจากธรรมชาติที่มีผลต่อการผลิตของชาวนาที่ควรพิจารณา คือ

(ก) ความผิดปกติของฤดูกาล

โดยทั่วไปแล้ว ปริมาณน้ำฝนที่ตกในประเทศไทยนั้น เอาแน่นอนไม่ได้ บางที่ก็มีมากจนเกิดน้ำท่วม บางที่ก็น้อยจนไม่พอทำนา บางปีก็ตกไม่ไค้ระยะพอเหมาะแก่การทำนา * เป็นเหตุให้ชาวนาจึงต้องเคื้อคร่อนกันอยู่เสมอ ปัญหาเกี่ยวกับความไม่พอดีของน้ำฝนนี้เกิดขึ้นบ่อย ๆ ขณะที่ไทยยังไม่มีการจัดระบบการชลประทานที่จะบังคับน้ำให้เหมาะแก่การเพาะปลูกได้ ดังนั้นเมื่อเกิดภัยธรรมชาติประเภทนี้ขึ้นครั้งใด ความเสียหายของชาวนามักเกิดขึ้นอย่างรุนแรงและกว้างขวาง ซึ่งไม่สามารถจะป้องกันหรือแก้ไขได้ ชาวนาจึงใช้ชีวิตถือคติทางไสยศาสตร์โดย

* พระยาอนุমানราชชน, กล่าวถึงลักษณะของฝนที่ให้คนแก่การทำนาไว้ใน ชีวิตของชาวนา, หน้า ๓๔ ว่า ฝนที่ดีต่อการทำนาคือ "ฝนคนฤดูกลาง ตกเป็นอุ้มกลางฤดูกลางตกเป็นมัธยม ปลายฤดูกลางตกเชยประพรมเป็นครั้งคราว"

๑) พวงเพชร สุรัตน์วิบูล, "เปรียบเทียบผลงานของเสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการ พ.ศ. ๒๔๓๕ - ๒๔๗๕," หน้า ๘๘

เชื่อว่าจะช่วยให้ออกพ้นจากภัยพิบัติทั้งปวง เลยกลายเป็นคนถือเคล็ด ถือลาวยิ่งกว่าคนประกอบอาชีพอื่น ๆ^๑

โดยปรกติก่อนที่เศรษฐกิจของชวานาจะเปลี่ยนเป็นการผลิตเพื่อการค้านั้น ชวานาจะเก็บข้าวที่เหลือจากการบริโภคไว้ใช้เป็นเมล็ดพันธุ์ และสำหรับบริโภคในปีที่ทำนาไม่ไค้ผลบ้าง แต่ถ้าชวานาทำนาไม่ไค้ผลติดต่อกันถึง ๒ ปี ข้าวที่เก็บสะสมไว้ก็จะหมด ถ้าทำนาไม่ไค้ผลถึง ๓ ปี ก็หมายความว่าชวานาประสบความล้มเหลว^๒ เมื่อแนวการผลิตข้าวของชวานาเปลี่ยนไป ชวานาต้องกู้ยืมเงินมาลงทุนทำนาเพื่อขยายผลผลิตออกไป โอกาสที่จะเสี่ยงกับความล้มเหลวจากภัยธรรมชาติก็ยิ่งสูงขึ้น ระดับความรุนแรงของภัยธรรมชาติที่เกิดในบริเวณต่าง ๆ ของประเทศไม่เท่ากัน จากการศึกษาพบว่าภาคใต้เป็นภาคที่มีความรุนแรงที่สุดถึงขั้นเกิดพายุ ฝนตกน้ำท่วม เช่นที่ เกิดขึ้นที่เมืองชุมพร เมื่อเดือนมกราคม ร.ศ. ๑๐๕ (พ.ศ. ๒๔๓๓) ทำความเสียหายให้แก่ชวานาถึง ๑๐ อำเภอ หลังจากพายุและน้ำท่วมสงบแล้วเกิดโรคระบาด ไช้ทรพิษ และอหิวาตกโรคตามมา ผู้คนเสียชีวิตเพราะถูกต้นไม้ทับจนน้ำและโรคระบาดจำนวนมาก เกิดความอดอยากทั่วไป ถึงต้องอดข้าว ๒ - ๓ มื้อ จึงไค้กินสัก ๑ มื้อ ต้องตัดไม้ หวาย ไปเที่ยวหาแลกข้าว ไค้มาเพียงเล็กน้อย ไม่พอกินต้องหุงปนกับ กลอย กลวย เผือก มัน มะละกอ ฯลฯ อะไรที่พอจะหุงกินได้ ก็ต้องเอามาหุงปนกับข้าวกิน^๓ ซึ่งต่อมาเหตุการณ์เช่นเดียวกันนี้ก็เกิดขึ้นที่เมืองไชยา

^๑พระยาอนุমানราชชน, ชีวิตของชวานา, หน้า ๑๑.

^๒David Bruce Johnston, Rural Society and The Rice Economy in Thailand, p. 280.

^๓หจข, ร.๕ ม.๒.๒๕/๒, หนังสือพระยากำแพงเพชรสงคราม ผู้ว่าราชการเมืองชุมพร ถึง พระยามนตรีสุริยวงศ์ แทน สมุหพระกลาโหม, ๒๖ มกราคม ๑๐๕ (พ.ศ. ๒๔๓๓)

อีก เกิดความอดอยาก การทำนาเสียหายหมด ชาวนาต้องอดอาหาร บางคน ๒ วัน
 จึงจะได้อินสัก ๑ มื้อ^๑ จนทางกรุงเทพฯ ต้องส่งข้าวกับเกลือไปแจกจ่ายให้ประชา-
 ชน^๒ ส่วนในภาคเหนือที่ปรากฏเป็นความแห้งแล้งของฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล
 ทำให้ไม่สามารถทำไร่นาได้ เกิดความอดอยากเป็นบริเวณกว้าง เช่นที่เกิดในปี
 ร.ศ. ๑๑๑ (พ.ศ. ๒๔๓๕) ฝนตกน้อย เป็นเวลาหลายปีติดต่อกัน คือ ตั้งแต่ปี
 ร.ศ. ๑๐๘ ถึง ร.ศ. ๑๑๐ โดยเฉพาะปี ร.ศ. ๑๑๐ (พ.ศ. ๒๔๓๔) แห้งแล้งมาก
 ที่สุด ชาวนาที่ทำนา ๑๐ - ๒๕ ไร่ จะได้อาหารอย่างมากเพียง ๑๐ - ๓๐ สัก ส่วนใหญ่
 ไม่ได้เลย^๓ บริเวณที่เกิดความแห้งแล้งนี้คือบริเวณนครลำปาง แพร่ เกิน^๔ ซึ่งเกิด
 ความอดอยากโดยทั่วไป ประชาชนถึงกับต้องแสวงหากล้วย เผือก มัน ชูยไผ่กิน
 ตางข้าว และทอดคายเป็นก็มี^๕ จนกระทั่งพวกมิชชันนารีอเมริกาได้เรียวกันชื่อชาวสว

^๑ หจข, ร.๕ ม.๒.๒๕/๒, หนังสือพระยาภาสกรวงศ์ที่เกษตราธิบดี
 กราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕, ที่ $\frac{๒๕/๑๘๕๑}{๓๒๔๘๑๐}$, ๒๔ พฤศจิกายน ๑๑๐ (พ.ศ. ๒๔๓๔)

^๒ เรื่องเดียวกัน.

^๓ หจข, ร.๕ กษ.๑๐.๑/๑, หนังสือพระยาสุรศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวง
 เกษตรพาณิชย์ กราบทูลพระเจ้าอนงยาเชอกรมหมื่นสมมติอมรพันธ์ ราชเลขาธิการ,
 ที่ $\frac{๑๓๒/๑๔๓๓๖}{๕๓๐/๒๑๑}$, ๓๐ มิถุนายน ๑๑๑ (พ.ศ. ๒๔๓๕)

^๔ เรื่องเดียวกัน.

^๕ หจข, ร.๕ กษ, แผนกหนังสือเก่า, เรื่องเบ็ดเตล็ด, เล่มที่ ๓๑
 เรื่องที่ ๑๐๘๕, หนังสือนายร้อยตรีบัว ข่าหลวงแจกข้าว เมืองลำปาง ถึงเสนาบดี
 กระทรวงเกษตราธิการ; ๑๕ เมษายน ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖)

และชาวเหนียวหุงแจกแก่ประชาชนที่ประสบความอดอยาก ผู้ที่สามารถจะทำคดีใช้
 ไค้ก็ให้ขอยืม^๑ เหตุการณ์เช่นนี้ได้เกิดขึ้นในมณฑลพายัพอีกครั้งหนึ่งในปี ร.ศ. ๑๒๒
 (พ.ศ. ๒๔๔๕) และพวกมิชชันนารีอเมริกันก็ได้เข้ามามีบทบาทช่วยเหลือประชาชนอีก
 คราวนั้นนอกจากจะแจกข้าวแก่ผู้ประสบทุกข์ภัยแล้ว พวกมิชชันนารียังจดหมายไปถึง
 มร.คิง อัครราชทูตอเมริกันประจำประเทศไทย ให้เรียกรับเงินจากพวกคนอเมริกัน
 ส่งไปช่วยประชาชนที่อดอยากด้วย^๒ ซึ่งเรื่องนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
 อยู่หัวทรงไม่พอพระทัยอย่างยิ่ง เพราะทรงเห็นว่า พวกฝรั่งหาคะแนนนิยมให้แก่ตัวเอง
 ดังที่ไค้ทรงมีพระราชดำริกับกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ตอนหนึ่งว่า

...เราจักให้ยืม (ข้าว - ผู้เขียน) เป้าไค้แล้ว เขายังส่งเงินขึ้นไป
 คุกคามมุ่งหมายอยุ้งฝรั่งที่จะเอาใจให้ราษฎรนิยมนับถือ แด่เงินนั้นก็หนึ่ง
 เทานั้น จะทำอะไรไค้หนักหนา จะมีอุบายที่เขาคิดจะพูดอวดดี ว่าเราเป็น
 เจ้าของเมืองไม่สู้กระตือรือร้น ขางฝ่ายเขามาช่วยขอร้องวากลาว แล้วเข้า
 ไค้ออกเงินไปช่วยราษฎรด้วย...^๓

สำหรับภาคตะวันออกเฉียงเหนือนั้น เป็นภาคที่มีความแห้งแล้งอยู่แล้ว
 ฉะนั้นปัญหาความแห้งแล้งจึงเกิดขึ้นเสมอ และมีผลกระทบถึงด้านการเมืองระหว่าง

^๑ หจข, ร.๕ กษ.๑๐.๑/๑, หนังสือนายร้อยตรีบัว ข้าหลวงแจกข้าว
 เมืองลำปาง แพร่ ถึงพระศรีทิพโกชน์ ในหน้าขึ้นกราบเรียน เสนาบดีกระทรวงเกษตร-
 พนิชการ, ที่ $\frac{๒๒}{๑๑๑}$, ๒๘ กุมภาพันธ์ ๑๑๑ (พ.ศ. ๒๔๓๕)

^๒ หจข, ร.๕ ม.๒.๒๕/๓๗, ดายพระหัตถ์กรมหลวงดำรงราชานุภาพ
 กราบมิ่งคมพุทธรัชกาลที่ ๕, ที่ ๑๗๕/๕๕๖๒, ๑๒ สิงหาคม ๑๒๒ (พ.ศ. ๒๔๔๖)

^๓ หจข, ม.๒.๒๕/๓๗, หนังสือกรมราชเลขาญการถึงกรมหลวงดำรง-
 ราชานุภาพ ที่ ๑๑๕/๕๗๒, ๑๓ สิงหาคม ๑๒๒.

ประเทศด้วย เพราะชาวนาที่อยู่ใกล้ฝั่งโขงเมื่อเกิดความแห้งแล้งไม่สามารถทำนาได้ มักพากันอพยพข้ามฝั่งโขงไปอยู่ในเขตของฝรั่งเศสตามคำโฆษณาชวนเชื่อ เช่น ในปี ร.ศ. ๑๒๒ (พ.ศ. ๒๔๔๖) และ ร.ศ. ๑๒๕ (พ.ศ. ๒๔๔๙) ฝนไม่ตกเกิดความแห้งแล้งทั่วไปในมณฑลอุดร เมืองสกลนคร และนุกคหาร^๑ โคกระบือล้มตายมาก พอฝนตกลงมาชาวเขาก็ไม่มีโค กระบือ ทำนา ต้องปล่อยให้ร้าง ชาวนาที่พากันอพยพไปที่อื่นก็มาก ที่อดตายก็มี^๒ พวกฝรั่งเศสฝั่งซ้ายเห็นได้โอกาสจึงหลอกรว่าต่อไปฝั่งขวาก็จะต้องเป็นของฝรั่งเศส ถ้าใครรีบอพยพข้ามไปยังฝั่งซ้ายเสียระยะนั้น ฝรั่งเศสจะเลี้ยงดูอย่างดี และยังไม่เก็บส่วยถึง ๓ ปี สำหรับคนที่ข้ามไปอยู่ พวกกรมการเมืองที่ไม่มีตำแหน่งจึงต่างพากันชักชวนชาวไร่ชาวนาจำนวนมากอพยพ

^๑ หจช, ร.๕ ม.๒.๒๕/๓๔, ลายพระหัตถ์กรมหลวงดำรงราชานุภาพ กราบพุดกรมขุนสมมติอมรพันธุ์ราชเลขานุการ, ที่ ๕๔/๓๑๔, ๒๐ เมษายน ๑๒๒, หจช, ร.๕ ม.๒.๒๕/๓๕, ลายพระหัตถ์กรมหลวงดำรงราชานุภาพ กราบพุดกรมขุนสมมติอมรพันธุ์ราชเลขานุการ ที่ ๗๗๔/๔๖๔๙, ๒๓ กรกฎาคม ๑๒๒, หจช. ร.๕ ม.๒.๒๕/๓๘, ลายพระหัตถ์กรมหลวงดำรงราชานุภาพ กราบพุดกรมขุนสมมติอมรพันธุ์ราชเลขานุการ, ที่ ๑๒๑๓/๓๐๓๐, ๒๔ กันยายน ๑๒๒ (พ.ศ. ๒๔๔๖), และ หจช, ร.๕ ม.๒.๒๕/๓๕ ลายพระหัตถ์กรมหลวงดำรงราชานุภาพ กราบพุดพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นปวริณกิติบดี ราชเลขานุการ, ที่ ๒๖๐/๑๘๕, ๒๗ พฤษภาคม ๑๒๖ (พ.ศ. ๒๔๕๐)

^๒ หจช, ร.๕ ม.๒.๒๕/๓๘, ลายพระหัตถ์กรมหลวงดำรงราชานุภาพ กราบพุดกรมขุนสมมติอมรพันธุ์ ราชเลขานุการ, ที่ ๑๒๑๓/๓๐๓๐, ๒๔ กันยายน ๑๒๒ (พ.ศ. ๒๔๔๖)

ข้ามไปฝั่งซ้าย^๒ เพราะชาวนาคิดว่าคงจะหนีพ้นสภาพที่ต้องคอยอยากไม่มีข้าวจะกินได้ เรื่องนี้รัชกาลที่ ๕ ทรงวิตกมาก เพราะนอกจากชาวนาจะได้รับความลำบาก เพราะฝนแล้งคั้งกลาวแล้ว ยังมีผลทางการเมืองระหว่างประเทศด้วย จึงให้กรมหลวงดำรงราชานุภาพสืบสวนให้ไ้ความชัดเจนและอนุมัติเงินให้ไปซื้อข้าวแจกจ่ายแก่ประชาชนที่อดอยากเป็นจำนวนเงิน ๓,๕๐๐ บาท^๒

ภาคกลางเป็นภาคที่มีการทำนามากที่สุด เพราะสภาพภูมิประเทศอำนวยให้ ทั้งมีแม่น้ำลำคลองผ่านหลายสาย แต่คลองที่ขุดขึ้นในบริเวณภาคกลางมักขุดขึ้นเพื่อการคมนาคมมากกว่าจะขุดเพื่อการชลประทานสำหรับการเพาะปลูก^๓ ดังนั้นเมื่อเกิดความแปรปรวนของฝนคลองเหล่านี้จึงไม่สามารถจะช่วยแก้ปัญหาเกี่ยวกับการขาดแคลนน้ำ หรือน้ำมากเกินไปให้แก่ชาวนาได้ จึงพบเสมอว่าชาวนาบริเวณภาคกลางมักเกิดปัญหาทำนาไม่ไ้ผล เพราะฝนน้อยหรือมากเกินไป รวมทั้งน้ำจาก

^๑ หจข, ร.๕ ม.๒.๒๕/๓๔, ลายพระหัตถ์กรมหลวงดำรงราชานุภาพ กราบพลุกรรมขุนสมมตอมรพันธ์ ราชเลขาณุกา, ที่ ๕๔/๓๑๔, ๒๐ เมษายน ๑๒๒ (พ.ศ. ๒๔๔๖)

^๒ หจข, ร.๕ ม.๒.๒๕/๓๔, หนังสือกรมราชเลขาณุกา ถึงกรมหลวงดำรงราชานุภาพ, ที่ ๑๖๖/๑๒๑๔, ๒๕ กันยายน ๑๒๒, และ หจข. ร.๕ ม.๒.๒๕/๓๕, พระราชหัตถ์เลขาถึงกรมหลวงดำรงราชานุภาพ, ที่ ๒๕๐/๔๒๔, ๒๔ กรกฎาคม ๑๒๒.

^๓ กิตติ ตันไทย, "คลองกับระบบเศรษฐกิจของไทย," หน้า ๕๖, ๗๒

ภาคเหนือไหลบ่าลงมาท่วมนาอยู่เสมอแทบทุกท้องที่

ในระยะปลายรัชกาลที่ ๕ ถึงต้นรัชกาลที่ ๖ ภาคกลางเกิดความผิดปกติของฤดูกาลติดต่อกันหลายปี ตั้งแต่ประมาณ ร.ศ. ๑๒๓ ถึง ร.ศ. ๑๓๐ มีผลให้ชาวนาในภาคกลางได้รับความกระทบกระเทือนจากความผิดปกติครั้งนี้โดยทั่วไป โดยเฉพาะในทุ่งรังสิต ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นบริเวณทำนาที่สำคัญมากในขณะนั้น เพราะได้รับการจัดระบบคลองแบบใหม่ ทำนาได้ผลดีในระยะแรก แต่ก็ไม่สามารถแก้ปัญหา น้ำฝนน้อยเกินไป หรือน้ำมากเกินไป ให้พอแก่การทำนาในทุ่งรังสิตขณะนั้นได้ เพราะคลองต่าง ๆ ในทุ่งนี้เกิดการชำรุดขึ้นเร็วเกินไป ทำให้การทำนาในทุ่งหลวงรังสิต

มีคำร้องของชาวนาขอยกเงินค่านาเพราะทำนาไม่ได้ผลติดต่อกันหลายปี เป็นจำนวนมากจากที่ต่าง ๆ เช่น กรุงเก่า พันสนิมคม และ ฯลฯ ใน หจช. ร.๕ กษ.๓.๒/๓, หจช, ร.๕ กษ.๓.๒/๓๓, หจช, ร.๕ กษ.๓.๒/๒, หนังสือพระยาไชยวิชิตสิทธิศาสตราวุฒประเทศธิบดี แลกรมการกรุงเทพมหานครหรืออยุธยา มหาเศรษฐี ถึง นายพลโท พระยาสุรศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงเกษตพินิจการ ๑๓ พฤศจิกายน ๑๑๑ (พ.ศ. ๒๔๓๕) และ หจช, ร.๕ กษ.๕.๒/๓, หนังสือหลวงวิสุตรสาส์ถึงขุนรุดอักษร เสมียนตรากรมนา, ที่ ๓๐๒, ๒๐ พฤษภาคม ๑๑๐ (พ.ศ. ๒๔๓๘)

ในช่วงเวลาดังกล่าวได้รับความเสียหายอย่างมาก

(ข) การเกิดโรคระบาดแก่ วัว ควาย

เป็นปัญหาที่สร้างความลำบากให้แก่ชาวนา นับเป็นภัยธรรมชาติที่ทั้งชาวนาและรัฐบาลไม่สามารถจะแก้ไขได้ในระยะนั้น เพราะยังขาดความรู้และ

ศึกษาลักษณะภูมิอากาศในช่วง ร.ศ. ๑๒๓ ถึง ร.ศ. ๑๓๐ อันทำให้การทำนาในทุ่งรังสิตได้รับความเสียหายอย่างมากได้ใน หจช, ร.๕ กษ.๓.๑/๑๑, หนังสือหม่อมราชวงศ์สุพรรณ กราบทูตกรมหลวงดำรงราชานุภาพ, ๑๐ พฤษภาคม ๑๒๕, หนังสือพระยารัษฎานุพันธ์พินันท์, หลวงเสน็พินันท์, หลวงรัฐวิศิษฎ์ กราบทูตเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย, ๔ พฤษภาคม ๑๒๕, หจช, ร.๕/๑, น.๓.๒ ก/๖๓, หนังสือพระยาสุรศักดิ์มนตรีกราบทูลกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล, ๒๖ มกราคม ๑๒๕ (พ.ศ. ๒๔๔๕), หจช. ร.๕ กษ, แผนกข้าหลวงเกษตร เล่มที่ ๑๔, เรื่องที่ ๓๑๕, รายงานประชุมชาวนาในทุ่งคลองรังสิต ที่กระทรวงเกษตรราชการ ร.ศ. ๑๒๘, ๑๐ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๘, หจช. ร.๕ กษ.๓.๑/๑๒, ฎีกาของชาวนา ๕๗ คน ถึงพระยาวงษานุประพัทธ์ เสนาบดีกระทรวงเกษตรราชการ, ๒๔ มกราคม ๑๒๘, หจช. ร.๕ กษ.๓.๑/๑๓, รายงานพระยาวิเศษโกชนาไปตรวจที่นาตำบลต่าง ๆ, ที่ ๘๐/๑๓๔๔, ๑๒ กันยายน ๑๒๘ (พ.ศ. ๒๔๕๒), หจช. ร.๖ กษ.๑/๑๒, รายงานตรวจการเพาะปลูกของพระยาวงษานุประพัทธ์ เสนาบดีกระทรวงเกษตรราชการ กราบบังคับทูตรัชกาลที่ ๖, ที่ ๕๘/๑๐๘๓๗, ๑๗ กันยายน ๑๓๐ (พ.ศ. ๒๔๕๔)

David Bruce Johnston, Rural Society and The Rice Economy in Thailand, pp. 285, 287, 288 และ "A Farmer's Year" The Bangkok Times, (19 October 1905) : 22.

ผู้เชี่ยวชาญเกี่ยวกับโรคระบาดสัตว์^๑ ดังนั้นปัญหาจึงมีความสำคัญดังที่หมออาคัมเซน (Adamsen) ได้กล่าวไว้ว่า ...โจรผู้ร้ายมีมากคอยปล้นแล่ตีชิงนั้น ก็ยังไม่ร้ายแรงเท่ากระปือเป็นโรคล้มตายเช่นนี้^๒ และในคราวประชุมชาวนาในทุ่งรังสิต เมื่อวันที่ ๑๐ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๘ นั้น ได้มีการหยิบยกปัญหานี้ขึ้นมา เรียกร้องให้ทางรัฐบาลจัดการป้องกันและแก้ไขให้แก่ชาวนาควย^๓ เพราะชาวนาโดยทั่วไปไม่มีความรู้เกี่ยวกับเรื่องโรคระบาดสัตว์ ดังเช่นมีพวกลาวทอนควายเป็นโรคจากภาคอีสาน ลงมาขายในทุ่งรังสิตในราคาถูก ชาวนาก็พากันซื้อไว้โดยไม่รู้ว่าควายเป็นโรค ต่อมาไม่นานควายนั่นก็ตายแล้วควายอื่น ๆ ที่มีอยู่ก็ตายตามไปจนหมด^๔

หมออาคัมเซนได้เสนอว่าโรคสัตว์ที่เกิดในแต่ละปีนั้นมี ๒ ชนิด คือ รินเดเปส (rinderpest) โรคหนึ่ง มักเกิดราวเดือน ๓ - ๔ กับโรคแอนแทรกซ์ (anthrax) มักเกิดราวเดือน ๘ - ๙ ทั้ง ๒ โรคนี้ป้องกันได้ง่ายที่สุด คือ ให้เอาเลือดสัตว์ที่ตายด้วยโรคดังกล่าวฉีดให้แก่สัตว์ที่ยังไม่เป็นโรค คล้าย ๆ กับการปลูกฝีตัวหนึ่งฉีดปีละ ๒ ครั้ง อาจป้องกันโรคโคตรลอก ๒ ปี ซึ่งค่าใช้จ่ายในการจัดการดังกล่าวตกราคาตัวละประมาณ ๒๕ สตางค์ ซึ่งถ้าทางราชการจะให้หมออาคัมเซนเป็นผู้ดำเนินการ ท่านก็พร้อมจะจัดการให้^๕ แต่ไม่ปรากฏว่าทางราชการให้ความสนใจแต่ประการใด

^๑ หจข, ร.๕ กษ.๕.๓/๒๐, หนังสือพระยารวงษานุประพัทธ์ เสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการ กราบพูลกรมขุนสมมตอมรพันธ์ราชเลขาณุกาญ, ที่ ๓๓/๕๓๑๓, ๑๔ กรกฎาคม ๑๒๘ (พ.ศ. ๒๔๕๒).

^๒ หจข, ร.๕ กษ.๓.๑/๑๒, รายงานประชุมชาวนาในทุ่งคลองรังสิต, ๑๐ ธันวาคม ๑๒๘ (พ.ศ. ๒๔๕๒).

^๓ เรื่องเดียวกัน.

^๔ เรื่องเดียวกัน.

^๕ เรื่องเดียวกัน.

ในระยะที่ชวานากำลังประสบกับภาวะธรรมชาติที่ผิดปกตินั้น ถ้าปีใดเกิดโรคระบาดสัตว์ ทำให้สัตว์พาหนะล้มตาย ชวานาก็ย่อมได้รับความลำบากเป็น ๒ เท่า เท่ากับเป็นการซ้ำเติมความยากจนของชวานาให้เพิ่มขึ้นอีก ดังเห็นได้ชัดว่าในปี ร.ศ. ๑๒๕ - ๑๒๖ นั้น วัควายของชวานาตายถึง ๕๐ % มีผลให้ ผลผลิตของชวานาในปีนั้นลดลงมาก^๑

(ค) คนชาวญุกส์ตัวรบกวน

เริ่มตั้งแต่สัตว์เล็ก ๆ ซึ่งจำแนกออกได้เป็น ๕ ประเภท คือ หนู ปู เพลี้ย แมลงกระซอน หนอนต่าง ๆ^๒ และนก^๓ ไปจนถึงช้างป่า ปัญหาเรื่องหนูนี้เป็นปัญหาที่หนักใจแก่ชวานามาก ถ้าหากว่าปีใดเกิดหนูชุกชุมแล้ว ชวานาก็มีหวังหมดตัว ดังเช่นในปี ร.ศ. ๑๒๖ มีหนูชุกชุมมากบริเวณคลองรังสิต แขวงเมืองนครนายก ชวานาหวานข้าวลงเท่าไร หนูกินเมล็ดข้าวหมด ต้องหวานถึง ๒ - ๓ ครั้ง บางรายหวานจนหมดเมล็ดพันธุ์แล้ว พอข้าวงอกขึ้นมาหนูก็กินหมดอีก^๔ นอกจากนี้การที่มีหนูชุกชุมนอกจากจะทำความเสียหายให้แก่คนข้าวแล้ว ยังเป็นพาหะนำโรค กาฬโรค

^๑ "Cattle in Siam" The Bangkok Times, (14 May 1906) : 10 ; หจข, ร.๕ กษ.๓.๒/๓๕, หนังสือหม่อมราชวงศ์สุวพรรณ ถึงพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ, ๒๒ พฤษภาคม ๑๒๖ (พ.ศ. ๒๔๕๐)

^๒ หจข, ร.๕ กษ.๑/๑๒, หนังสือพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ กราบทูลสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ มกุฎราชกุมาร ผู้สำเร็จราชการพระนคร, ๒๒ ธันวาคม ๑๒๖ (พ.ศ. ๒๔๕๐)

^๓ W.A. Graham, Siam, Vol. 2, pp. 11 - 12.

^๔ หจข, ร.๕ กษ, แผนกบริษัทชุกคลอง, เล่มที่ ๒๕, เรื่องที่ ๑๒๔๑, หนังสือบริษัทชุกคลอง ถึง เจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ, ที่ ๒๐๗/๑๒๖, ๒๒ พฤษภาคม ๑๒๖ (พ.ศ. ๒๔๕๐)

มาสู่คนค้าย ปรากฏว่าในปี ร.ศ. ๑๒๒ นั้น ชาวนาแถบทุ่งนครนายกเป็นภาพโรคร
กันมาก ถึงกับบริษัทชุกคลองแลคูนาสยาม เสนอให้ทางรัฐบาลหาวิธีการกำจัดหนูล^๑

นกกระจาเป็นศัตรูสำคัญของชาวนาในระยที่ข้าวออกรวงแก่ได้ระย
เกี่ยว ซึ่งจะมีเป็นประจำทุกปี ชาวนาต้องเสียแรงงานและหาวิธีการขับไล่กันเป็น
ประจำ มิฉะนั้นข้าวที่ทำมาทั้งปีจะถูกนกกระจา nib พันกิน^๒ สำหรับนาที่มีป่าล้อมรอบ
หรือใกล้ป่านั้น เมื่อข้าวตั้งท้อง เริ่มออกรวงจะมีอันตรายจากสัตว์ป่าประเภทหมาป่าและ
กวางออกมากินข้าว ชาวนาต้องเสียแรงงานออกไปนอนเฝ้า เวลากลางคืนเสียงอันตราย
มาก^๓ ยิ่งกว่านั้นนาประเภทนี้เมื่อข้าวสุกนอกจากจะถูกรวบกวนโดยนกกระจาด้งกล่าว
แล้ว นกแก้วก็เป็นศัตรูสำคัญอีกคัย ถ้าคนเฝ้าเผลอเพียง ๒ - ๓ นาทีเท่านั้น นกแก้ว
 nib พันตัวจะลงกินข้าวที่กำลังสุกหมก กับบลิว เถ เกรแฮม (W.A. Graham)
 ไคกล่าวไว้ว่า ... สีเขียวของนกคักกับสีเหลืองของรวงข้าว เป็นภาพที่สวยงามมาก
แต่สร้างความลุ่มจมิให้แก่ชาวนา...^๔

ชาวนาได้แก้ไขปัญหามาจากการรวบกวนของสัตว์คักกล่าวแบบ "ตามมีตามเกิด"
ซึ่งบางวิธีการก็คมีเหตุผล บางวิธีการก็ขาดเหตุผล โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิธีการแก้ไข

^๑ หจข, ร.๕ กษ. แผนกบริษัทชุกคลอง, เล่มที่ ๕, เรื่องที่ ๒๔๒,
หนังสือบริษัทชุกคลองฯ ถึงพระยาศรีสุนทรโวหาร ปลัดทูลฉลองกระทรวงเกษตรา-
ธิการ, ที่ ๒๔๔/๑๒๒, ๑๕ สิงหาคม ๑๒๒ (พ.ศ. ๒๔๕๐)

^๒ พระยาอนุমানราชธน, ชีวิตของชาวนา, หน้า ๓๒ - ๓๓.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐.

^๔ W.A. Graham, Siam, V. 2, pp. 11 - 12.

มักหนีไม่พ้นคดีทางไสยศาสตร์^๑

ข้างป่าเป็นภัยธรรมชาติอีกประเภทหนึ่งที่ชาวนาในบริเวณทุ่งหลวงรังสิตต้องพบกับความหายนะกันมาก ทั้งนี้เพราะบริเวณทุ่งนี้เดิมเป็นที่อาศัยของข้างป่า คิดต่อไปถึงแถบแม่น้ำนครนายก ยังมีคนนิยมเล่นตลิ่งข้างกันมากขึ้น ทำให้มีคนลักลอบล่าข้างเพื่อเอางาขาย ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำนครนายกมากขึ้น ข้างป่าแถบนี้จึงพากันหนีข้ามแม่น้ำนครนายกเข้ามาในเขตของบริษัทมากขึ้นกว่าเดิม^๒ นอกจากนี้การฆ่าข้างเป็นความผิดตามกฎหมายด้วย^๓ จึงทำให้มีข้างเพิ่มมากขึ้นในทุ่งหลวง บางคลองมีมาถึง ๑,๐๐๐ เชือก เช่น ที่คลอง ๒๒ เป็นต้น^๔

^๑ดูรายละเอียดวิธีการกำจัดศัตรูข้าวจากสัตว์เล็ก ๆ ประเภท หนอน ปู หนู ของชาวนาในเขตภาคกลางได้ใน หจช, ร.๕ กษ.๑/๑๒, หนังสือพระยาเทเวศร์-วงศ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ กราบทูลสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช มกุฎราชกุมาร ผู้สำเร็จราชการพระนคร, ๒๒ ตุลาคม ๑๒๖ (พ.ศ. ๒๔๔๐), และ พระยาอนุমানราชชน, ชีวิตของชาวนา, หน้า ๕ - ๑๑.

^๒หจช, ร.๕ กษ, แผนกบริษัทชุกคลอง, เล่มที่ ๕ เรื่องที่ ๒๔๒ หนังสือบริษัทชุกคลองฯ ถึงเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ, ที่ ๓๔๑, วันที่ ๑๓ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๓ (พ.ศ. ๒๔๔๗)

^๓หจช, ร.๕ กษ.๓.๑/๑๒, รายงานประชุมชาวนาในทุ่งหลวงรังสิต, วันที่ ๑๐ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๔ (พ.ศ. ๒๔๕๒)

^๔หจช, ร.๕ กษ, แผนกบริษัทชุกคลอง, เล่มที่ ๕, เรื่องที่ ๒๔๒, หนังสือบริษัทชุกคลองฯ ถึงเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์

ช่างป่าในทุ่งบลวงรังสิต ในระยะแรกเริ่มชุดคลองรังสิต

ที่มา

P.A. Thomson, Lotus Land, London : T Werner Laurie, 1906.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ความเสียหายที่ได้รับจากโคลงข้างนั้นมีหลายประการและเป็นที่น่าวิตกของเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการมานานแล้ว แต่หาได้ดำเนินการช่วยเหลือชาวนาเหล่านี้แต่ประการใดไม่^๑ แม้จะเสนอให้กรมโคลงจัดการขับไล่ช่างออกไปจากทุ่งนี้ ไปอยู่ยังป่าทุ่งคองลครหรือคองพระรามเสีย ก็ไม่กล้ากราบทูล จนกระทั่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงคำวรางราชานุภาพทรงเห็นชอบด้วย จึงได้กล่าวกราบทูลดั่งที่เจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ได้ให้เหตุผลไว้ว่า... แต่แรกไม่อาจที่จะนำความกราบบังคมทูลพระกรุณา เพราะเกรงว่าจะไม่มีใครรับรอง บัดนี้พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงคำวรางราชานุภาพ ได้ทรงเห็นชอบด้วยในการที่จะปกโคลงขึ้นไปไว้ที่คองพระราม...^๒ แสดงให้เห็นว่าเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์เกรงจะเกิดความขัดแย้งกับเจ้านายมากกว่าที่จะคิดแก้ปัญหาของชาวนา

ความเสียหายที่ได้รับจากฝูงช่าง มีหลายประการ ที่สำคัญที่สุดคือ การเข้าทำลายนาของชาวนาในระยะที่ข้าวสุกงามดีจนจะเก็บเกี่ยวได้ หลังจากผ่านพ้นอันตรายจากน้ำท่วม ฝนแล้ง และสัตว์แมลงรบกวนมาแล้ว ฝูงช่างก็จะพากันเข้ากินข้าวในนาได้อย่างสบายใจ ชาวนาไม่มีเวลาพักผ่อนเพราะต่อหลกลางวันต้องคอยไล่นกตอนกลางคืนต้องคอยไล่ช่าง ซึ่งการไล่ช่างนั้นก็ไม่ค่อยได้ผล^๓ จะยิงปืนขับก็ไม่ได้ เพราะถ้าเกิดไปถูกช่างตายลงก็มีความผิด ดังนั้นชาวนาส่วนใหญ่จึงหันไปใช้วิธีโบราณ คือ จุดธูปเทียนบนบานศาลกล่าว ขอให้เจ้าทุ่งเจ้าท่าช่วยปกป้องรักษา อย่า

^๑ เอกสารเดียวกัน, หนังสือเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์กราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕, ที่ ๓/๖๑๘, ๒๐ เมษายน ๑๒๒ (พ.ศ. ๒๔๔๖)

^๒ เรื่องเดียวกัน.

^๓ หจข, ร.๕ กษ.๓.๑/๑๒, รายงานประชุมชาวนาในทุ่งคองรังสิต, ๑๐ ธันวาคม ๑๒๘ (พ.ศ. ๒๔๕๒)

ให้ช่างเขานาทำอันตรายแก่ชาวที่กำลังจะเก็บเกี่ยว^๑ ปรากฏว่าช่างใดทำความเสียหายแก่ข้าวของชาวนาในเขตทุ่งหลวงรังสิตเป็นเงินหลายร้อยชั่งในแต่ละปี^๒

นอกจากช่างจะทำความเสียหายให้แก่ชาวนาโดยการลงกินและเหยียบย่ำข้าวตังกลาวแล้ว บางครั้งช่างก็เข้าทำอันตรายโรงเรือนที่พักอาศัย ตลอดจนชีวิตของชาวนาคูย^๓

ยิ่งกว่านั้นโซลงช่างเหล่านี้ได้พากันลงแช่น้ำในคลองที่ขุด ทำให้คันคลองพัง และคลองตื้นเขิน ทั้งยังถอนหลักหินที่ทางการใช้ปักเขตไปทิ้งเสียไกล ๆ ทำให้ต้องเสียเวลาในการรวักปักหลักหินกันใหม่อยู่เสมอ^๔ และช่างยังได้ทำอันตรายแก่เรือและชีวิตของผู้คนที่ผ่านไปมาในคลองบ่อย ๆ ด้วย^๕

ปัญหาเรื่องช่างป่าทำอันตรายแก่ชาวนานั้น ได้ถูกหยิบยกขึ้นมาให้ทางรัฐบาลหาทางช่วยเหลือ ในคราวประชุมชาวนาในทุ่งหลวงรังสิต เมื่อวันที่ ๑๐ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๘ ควย

นายวันเคอ ไฮเค ได้เสนอให้รัฐบาลจัดการเรื่องนี้อย่างจริงจังและเด็ดขาด เพราะเขาเห็นว่าช่างป่าสร้างความสูญเสียให้แก่ชาวนามากจริง ๆ ตามคำที่บริษัทและชาวนารองทุกข์ การที่รัฐบาลจะช่วยจัดการเรื่องนี้นั้น วันเคอ เห็นว่ามีใช้ช่วยเพราะเห็นแก่บริษัท แต่ต้องช่วยเหลือเพราะเห็นแก่ชาวนา เขาได้เสนอให้รัฐบาลแก้ปัญหาเรื่องช่างทำอันตรายแก่ชาวนาและทรัพย์สินของชาวนาควยความกล้าหาญและจริงจังว่า

^๑ เรื่องเดียวกัน.

^๒ หจช, ร.๕ กษ, แผนกบริษัทชุกคลอง, เล่มที่ ๘, เรื่องที่ ๒๔๒, หนังสือบริษัทชุกคลอง ถึงพระยาศรีสุนทรโวหาร ปลัดทูลฉลองกระทรวงเกษตรราธิการ ที่ $\frac{๕๐๓}{๑๒๒}$, ๓๑ มีนาคม ๑๒๒ (พ.ศ. ๒๔๔๖)

^๓ เรื่องเดียวกัน.

^๔ เรื่องเดียวกัน.

^๕ เรื่องเดียวกัน.

...โดยเหตุนี้ข้าพเจ้าจึงเห็นว่า ควรจะกำจัดช้างเหล่านี้เสียให้หมด คือ จับขายเสีย หรือถ้าไม่มีผู้ซื้อก็ให้ขับไล่ไปเสียที่ตำบลหนึ่งตำบลใด ที่จะไม่ทำอันตรายแก่ทรัพย์สินสมบัติของราษฎร มิฉะนั้นควรฆ่าเสียให้หมด โดยเป็นสิ่งที่ไม่มีประโยชน์ แล เป็นสิ่งซึ่งขัดขวางทางหากินของราษฎร

ถ้ากำจัดเสียได้แล้ว จะเป็นต้นเหตุทุกข์แก่ราษฎรมากโดยก็จะบริบูรณ์ทั้ง ราคาที่ก็จะเจริญขึ้น...

แต่ทางกระทรวงเกษตรราษฏการหาได้เห็นด้วยกับขอเสนอของไฮเคไม่ พระยาวงษานุประพัทธ์เอง แม้จะยอมรับว่าช้างป่าสร้างความลำบากให้แก่ชาวนาก็จริง แต่ท่านเห็นว่าไม่มีทางที่จะขับไล่ช้างเหล่านี้ไปได้ เพราะเป็นที่อยู่ของบรรดาช้างป่า มาก่อน ท่านเห็นว่าวิธีที่ไล่ช้างที่พอจะทำได้ คือ ให้ชาวนาเข้าไปอยู่ในเขตที่มีช้าง ป่าชุกชุมกันมาก ๆ ช้างป่าก็คงจะหนีไปเอง^๒ สรุปได้ว่าท่านให้ชาวนาแก้ปัญหาด้วยตัวเอง

(ง) ปัญหาเรื่องวัวพิษ

ปัญหาเรื่องนักตบชวากันนับว่าเป็นปัญหาสำคัญที่เกี่ยวกับภัยธรรมชาติ ของชาวนาอีกเรื่องหนึ่ง ซึ่งเป็นอุปสรรคแก่การทำนาโดยทั่วไปและการคมนาคมด้วย^๓

^๑ หจช, ร.๕ กษ, แผนกบริษัทชุกคลอง, เล่มที่ ๘, เรื่องที่ ๒๔๒, สำเนา คำแปลของโฮมัน วันเคอร์ ไฮเค จากกรมคลองที่ไปตรวจคลองทุ่งเบื้องนครนายก, ที่ น.ย.๑/๕๒, ๑๖ เมษายน ๑๒๕ (๒๔๔๘)

^๒ หจช, ร.๕ กษ. ๓.๑/๑๒, หนังสือเจ้าพระยาวงษานุประพัทธ์ เสนาบดี กระทรวงเกษตรราษฏการ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕, ที่ ๒/๑๔๕๑๒, ๒๓ ธันวาคม ๑๒๔ (พ.ศ. ๒๔๕๒)

^๓ หจช, ร.๕ กษ, แผนกข้าหลวงเกษตร, เล่มที่ ๑, เรื่องที่ ๓๒, รายงานตรวจการเพาะปลูกในแขวงเมืองสมุทรปราการและเมืองนครเขื่อนขันธ์ ครั้งที่ ๑ เดือน สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๘ ของหลวงโภคผลพูนทวีรองข้าหลวงเกษตรมณฑลกรุงเทพฯ

นอกจากนี้ยังสร้างปัญหาสุขภาพของชาวนาทวย เพราะปรากฏว่า ในคลองบางแห่ง เช่น คลองบางขนาก คลองท่าไช้ มีสวะผักตบชวาปิดคลองตันหมด นอกจากเรือจะเดินไม่ได้แล้ว น้ำในคลองก็ไหลถ่ายเทไม่ไคควย ทำให้หน้าเนา ชาวนาไม่มีน้ำบริโภค^๑

แรกเริ่มนั้น สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ ๕ ทรงนำเอาผักตบชวามาจากเกาะชวา เนื่องจากทรงเห็นว่ามีดอกสวยงาม ทรงเลี้ยงไว้ ณ สวนสุนันทาลัย ไม่ช้าผักตบชวาก็แพร่พันธุ์ขยายจนเต็มสระ จึงเปิดประตูน้ำให้ผักตบชวาไหลออกไปตามคลองสายต่าง ๆ ผักตบชวาจึงแพร่หลายไปตามคลองทั่วไป^๒

ผักตบชวาแพร่พันธุ์ออกไปอย่างรวดเร็ว ทุกมณฑลที่มีแม่น้ำลำคลองผ่านทั่วภาคกลาง จะมีปัญหาเรื่องผักตบชวาทั้งนั้น มณฑลที่ได้ชื่อว่ามีผักตบชวามาก คือ มณฑลปราจีนบุรี ราชบุรี นครสวรรค์ กรุงเก่า นครไชยศรี^๓

เนื่องจากการคมนาคมระหว่างเมืองต่าง ๆ ในภาคกลางในสมัยนั้นส่วนใหญ่ใช้แม่น้ำลำคลอง เมื่อผักตบชวาแพร่หลายเข้าไปในคลองใด และมีมากจนปิดกั้นคลองจนไม่สามารถจะใช้เรือเดินทางผ่านไปไค้ จึงเป็นปัญหาทางการคมนาคมขนส่งเป็นอย่างยิ่ง ดังที่รัชกาลที่ ๕ ทรงเล้าไว้ในพระราชหัตถเลขาเสด็จลำน้ํามะขามเฒ่าเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ ว่า ผักตบชวาเป็นอุปสรรคแก่การเดินทางมาก บางแห่งถึงกับ

^๑ หจข, ร.๕ กษ, แผนกหนังสือเก่า, เล่มที่ ๘๖, เรื่องที่ ๓๘๓๕, หนังสือพิมพ์เดลินิวส์ เกรซซิลีว ผู้บังคับการแทนเจ้ากรมแผนที่ถึงนายฉิ่ง มหาดเล็ก ญุแทนปลัดทูลฉลอง กระทรวงเกษตราธิการ, ที่ ๑๑๘, ๓ สิงหาคม ๑๑๑.

^๒ พวงเพ็ชร สุวัคนกวีกุล, "เปรียบเทียบผลงานของเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการฯ หน้า ๖๒, เชียงธรรมที่ ๒ และ เทพธู ทัฬหทอง, "สตรีเมื่อวันวาน," ไทยรัฐ, (๑๐ ตุลาคม ๒๕๒๐) : ๕, ๒.

^๓ หจข, ร.๕ กษ, ๘/๘, ลายพระหัตถ์ถกรมทูลวงคำทรงราชานุภาพ กราบทูลกรมขุนสมมติ อมรพันธ์ ราชเลขานุการ, ที่ ๑๗๑๒/๑๐๔๐๓, ๑ มกราคม ๑๒๗, (พ.ศ. ๒๔๕๑)

เดินทางผ่านไปไม่ได้^๑ แม้แต่ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งกำหนดไปเฝ้ารับเสด็จยังไม่สามารถเดินทางผ่านฉกศบชวาไปได้^๒

สำหรับคลองที่มีประตูน้ำ แม้ว่าทางบริษัทจะให้พนักงานประตูน้ำคอยกวดขันไม่ให้ฉกศบชวาผ่านประตูน้ำเข้าไปในคลองได้แล้วก็ตาม แต่ฉกศบชวาก็สามารถเล็ดลอดเข้าไปได้ และฉกศบชวาเหล่านั้นก็ขยายพันธุ์ ซึ่งทำให้คลองตันได้ง่าย ครั้นพอถึงฤดูน้ำท่วมทุ่ง ฉกศบชวาคงกล่าวก็แพร่เข้าไปในทุ่งนา กองกรมขยายพันธุ์หับคนข้าวเสียหายอยู่เนื่อง ๆ^๓

ทางราชการเริ่มตระหนักถึงอุปสรรคของการทำนาและการคมนาคมอันเกิดจากฉกศบชวา เป็นครั้งแรกในปี ร.ศ. ๑๒๖ (พ.ศ. ๒๔๕๐) เสนาบดีสภาได้ประชุมเพื่อแก้ปัญหา^๔ แต่ยังไม่มีการเกี่ยวกับเรื่องนี้อย่างจริงจัง คงให้ท้องถิ่นเป็นผู้กำจัดกันเอง^๕ แต่การให้ท้องถิ่นกำจัดฉกศบชวาเองนั้น ปรากฏว่าเหลือกำลังที่เจ้าพนักงานในท้องถิ่นจะปราบได้ เช่น ข้าหลวงเทศาภิบาล มณฑลนครชัยศรี ร่วมกับคูวาราชการเมืองสุพรรณบุรี ขอแรงชาวนาวันละ ๕๐๐ - ๖๐๐ คน ขนฉกศบชวาใส่เรือที่เข้ามาถึง ๒๐ ลำ ทำงานกันทั้งวันเป็นเวลาหลายวันก็ไม่สามารถกำจัดฉกศบชวา

^๑พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขา, เรื่องเสด็จประพาสลำน้ำมะขามเฒ่า และพระราชกระแสเรื่องจัดการทหารมณฑลกรุงเทพฯ ในรัชกาลที่ ๕, (พระนคร : โรงพิมพ์หาพระจันทร์, ๒๔๕๓) หน้า ๑๑.

^๒เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕.

^๓หจข, ร.๕ กษ.๕/๕, หนังสือบริษัทชุกคลองถึงเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์-วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ, ที่ ๑๗๕/๒๕, ๒๕ มีนาคม ๑๒๕ (พ.ศ. ๒๔๕๕)

^๔หจข, ร.๕ กษ.๕/๕, รายงานเสนาบดีสภา, ๔ เมษายน ร.ศ. ๑๒๖ (พ.ศ. ๒๔๕๐)

ได้ทัน^๑ วิธีการกำจัดผักตบชวาที่ทำกันในขณะนั้นมี ๒ วิธี คือ ให้หัวเมืองฝ่ายเหนือ ตัดผักตบชวาปล่อยลอยตามกระแสลำลงมา หัวเมืองฝ่ายใต้ก็พยายามกันผักตบชวา เหล่านั้นให้ลอยออกทะเลไป อีกวิธีหนึ่งคือการขนผักตบชวาที่อยู่ตามหนองบึงขึ้นไว้ บนบก ให้แห้งตายเองบ้าง ใช้ไฟเผาบ้าง^๒ กระทรวงมหาดไทยกำหนดให้ข้าหลวงเทศาภิบาล เป็นผู้ควบคุมการกำจัดอย่างใกล้ชิด ตามณฑลใดไม่ทำการกำจัดผักตบชวา จะถูกลงโทษตั้งแต่ข้าหลวงเทศาภิบาลจนถึงนายอำเภอ^๓ ซึ่งไม่ได้ผลทั้ง ๒ วิธี กล่าวคือ แพผักตบชวาที่ถูกตัดให้ลอยมาตามน้ำนั้นในระยะที่นำหลากจากแม่น้ำเข้าไป ในคลองต่าง ๆ และทุ่งนา จะพาเอาผักตบชวาเข้าไปกองงามในคลองเล็กคลองน้อย รวมทั้งทางน้ำที่ถูกเจาะเข้าสู่น้ำค้วย^๔ หรือผักตบชวาที่ติดตามชายฝั่งปากคลองก็จะ กองงามปิดปากคลอง เท่ากับเป็นการช่วยแพร่พันธุ์ผักตบชวาโดยปริยาย นอกจากนี้ หัวเมืองที่อยู่ไกลทะเลในเขตที่มีน้ำขึ้นลง เวล่าน้ำขึ้นก็จะพาผักตบชวาลอยกลับเข้ามา อีก บางที่ลมก็พัดเข้ามาไม่ออกทะเลไปได้^๕ ส่วนวิธีขึ้นบนบกนั้น ถ้าคินยังเป็ยกขึ้นอยู่

^๑ หจข, ร.๕ กษ.๘/๘, หนังสือพระยาสุพรรณนิวัต เสนาบดีกระทรวง นครบาล กราบบังคมทูลสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชมกุฎราชกุมาร ผู้อำนวยการรักษา พระนคร, ที่ ๘/๑๖๐, ๒๗ เมษายน ๑๒๖ และ ลายพระหัตถ์กรมหลวงดำรงราชานุภาพ กราบทูลพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นปราจิณกิติบดีราชเลขาณุกการ, ที่ ๒๓๓/๑๗๑๐, ๒๒ พฤษภาคม ๑๒๖ (พ.ศ. ๒๔๕๐)

^๒ หจข, ร.๕ กษ.๘/๘, บันทึกการประชุมที่กระทรวงมหาดไทย, ๒๘ ธันวาคม ๑๒๗. (พ.ศ. ๒๔๕๑).

^๓ "เรื่องกำจัดผักตบชวา," เทศาภิบาล, ๖(๑ กุมภาพันธ์ ๑๒๗) : ๑๐๗.

^๔ หจข, ร.๕ กษ.๑/๘, หนังสือเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ กราบบังคม ทูลรัชกาลที่ ๕, ๕ พฤศจิกายน ๑๒๘ (พ.ศ. ๒๔๕๒)

^๕ หจข, ร.๕ กษ.๘/๘, บันทึกการประชุมที่กระทรวงมหาดไทย, ๒๘ ธันวาคม ๑๒๗ (พ.ศ. ๒๔๕๑)

ผักตบชวาทิ้งออกงามได้อีก พื้นที่แห่งที่จะใช้เผาไถก็ไม่ค่อยมี เพราะพื้นที่จะแห้งจริง ๆ เพียงปีละประมาณ ๒ เดือนเท่านั้น คือ เดือน ๔ - ๕ (ประมาณเดือน มีนาคม - เมษายน) ถ้าพื้นที่ยังไม่แห้ง หรือฝนตกลงมาเสียก่อน ก็เผาผักตบไม่ได้ ผักตบทิ้งออกขึ้นมาอีก ที่สำคัญคือ การกำจัดผักตบชวาควยวิธีทั้ง ๒ นี้ ทองถิ่นทำกันเองต่างฝ่ายต่างทำ ไม่ได้ทำให้พร้อมกันทุกมณฑล ผลก็คือยิ่งปราบผักตบชวากลับยิ่งมีมากขึ้น^๑

ต่อมาทางราชการเปลี่ยนวิธีในการกำจัดผักตบชวาใหม่คือ ใช้วิธีเก็บผักตบชวาใส่เรือไปทิ้งทะเลที่โคมีหนองบึง ที่คอนยอกแก่การขนส่งเรือไปทิ้งทะเล ก็ให้ชนขึ้นบกเผาพร้อมกันในเดือน ๔ เดือน ๕ (มีนาคม ถึง เมษายน) แรงงานที่ใช้ในการนี้ให้เกณฑ์แรงงานราษฎร เพราะเป็นงานสาธารณประโยชน์ ส่วนเรือที่ไซบรรทุกและลากจูงนั้น ให้ขอลงขอแรงจากชาวบ้านมาช่วย ถ้าไม่พอทางราชการจะช่วย^๒ ที่สำคัญคือ กระทรวงมหาดไทยได้เชิญข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลที่มีผักตบชวามากทุกมณฑลมาประชุมพร้อมกัน และตกลงกันว่าทุกมณฑลจะทำการกำจัดผักตบชวาควยวิธีการดังกล่าวพร้อมกันตั้งแต่ ร.ศ. ๑๒๗ เป็นต้นไป^๓ และเห็นว่าควรมีกฎหมายห้ามปลูกผักตบชวา หรือห้ามมีผักตบชวาไว้ในเขตบ้าน ถ้ามีผักตบชวาให้ชาวบ้านทำลายเสียแต่เล็ก ๆ^๔ ต่อจากนั้นรัฐบาลได้แต่งตั้งให้พระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนลพบุรีราเมศวร์

^๑ เรื่องเดียวกัน.

^๒ เรื่องเดียวกัน.

^๓ หจข, ร.๕ กษ.๕/๕, ดายพระหัตถ์กรมหลวงดำรงราชานุภาพกราบทูลกรมขุนสมมติอมรพันธ์ราชเลขานุการ ที่ ๑๗๑๒/๑๐๔๐๓, ๑ มกราคม ร.ศ. ๑๒๗.

^๔ หจข, ร.๕ กษ.๕/๕, บันทึกการประชุมกระทรวงมหาดไทย, ๒๘ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๗.

เป็นผู้ตรวจการกำจัดผักตบชวาให้เป็นไปตามที่ตกลงกันในมณฑลต่าง ๆ และได้ออกตรวจการกำจัดผักตบชวาหัวเมืองในมณฑล นครชัยศรี และมณฑลกรุงเก่าเป็นครั้งแรก เพื่อเร่งรัดการกำจัดผักตบชวาของเจ้าหน้าที่ให้แข็งแรงยิ่งขึ้น^๑

อย่างไรก็ตาม ชาวนาก็ยังคงได้รับความลำบากจากผักตบชวาต่อมาอีกเป็นเวลานาน แม้รัฐบาลจะพยายามหามาตรการหลายอย่างเพื่อกำจัดผักตบชวาแต่ก็ไม่ทันกับการแพร่ขยายพันธุ์อย่างรวดเร็วของผักตบชวาได้ ในสมัยรัชกาลที่ ๖ ได้ออกพระราชบัญญัติกำจัดผักตบชวา และตั้งงบประมาณสำหรับปราบผักตบชวาโดยเฉพาะ แต่ก็ไม่ไคผล เพราะจำนวนเนื้อที่ที่ปราบได้น้อยกว่าจำนวนเนื้อที่ ที่ผักตบชวาขยายพันธุ์ได้ใหม่อยู่เสมอ^๒

(จ) ภัยจากน้ำเค็ม

แม้ว่าน้ำเค็มจะไม่ทำให้เกิดความเสียหายกว้างขวางเหมือนภัยธรรมชาติประเภทอื่น ๆ แต่ชาวนาที่อยู่ใกล้ทะเลมีโอกาสได้รับความกระทบกระเทือนจากน้ำเค็มได้มาก น้ำเค็มอาจไหลเข้าท่วมนาทางลำคลองที่ออกทะเลทั้งคลองธรรมชาติ และคลองที่มีผู้ขุดขึ้นเพื่อจุดประสงค์บางอย่าง โดยมีได้คำนึงถึงผลเสียแก่การทำนาโดยส่วนรวม เช่น กรณีชาวนาคำบทุ่งศิระกระบือ ๑๐๐ คน เข้าชื่อกันยื่นฎีกา ว่าเค็มการทำนาในทุ่งนี้ไคผลดีทุกปี ต่อมาหลวงนาวาเกณิศรขุดคลองตัดปลายคลองศิระกระบือไปออกทะเลที่ตำบลแหลมใหญ่ แขวงเมืองสมุทรปราการ เพื่อเอาน้ำทะเลมา

^๑ หจข, ร.๕ กษ.๘/๘, ภายพระหัตถ์กรมหลวงคำริ่งราชานุภาพ กราบ บังคมทูลรัชกาลที่ ๕ ที่ ๒๗๗/๑๐๗๗๓, ๘ มกราคม ร.ศ. ๑๒๗.

^๒ ฎุรายละเอียดเกี่ยวกับสถิติการปราบผักตบชวาได้ใน หจข, ร.๖ กษ, แผนกรายงานและเบ็ดเตล็ด, เล่มที่ ๑๕, เรื่องที่ ๓๒๓, บัญชีการกำจัดผักตบชวา และเงินค่ากำจัด ประจำเดือน พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๘ ของมณฑลต่าง ๆ

ทำนาเกลือ ตั้งแต่นั้นมา น้ำเค็มก็ไหลเข้าท่วมนาของชาวนาทุกปี ทำนาไม่ได้ แม่น้ำ
 จืดที่ใช้บริโภคก็ต้องไปหาจากที่อื่น เมื่อหลวงนาวาเกณฑ์กร เลิกทำนาเกลือแล้ว
 คลองที่ขุดไว้ก็ปล่อยให้กว้างออกทุกปีจนกลายเป็นคลองสำหรับเรือผ่านไปมา ชาวนา
 ต้องแก้ปัญหาทำนบกั้นเองด้วยการขออนุญาตปิดทำนบเพื่อป้องกันน้ำเค็มเข้าท่วมทุ่งในฤดู
 ทำนา เมื่อพ้นฤดูทำนาแล้วจะรื้อทำนบให้เรือผ่านไป บางท้องที่ชาวนาต้องอพยพ
 หนีน้ำไปหาที่ใหม่ทำนาเพราะน้ำเค็มไหลเข้าท่วมที่นาเป็นจำนวนหมื่น ๆ ไร่ เช่น
 ที่ตำบลทุ่งเพื่อแขวงเมืองเพชรบุรี ๘,๘๘๘ ไร่^๒ ที่นาเมืองเพชรบุรีทั้งหมดมีจำนวน
 ๘๙,๘๐๐ ไร่ ใน ร.ศ. ๑๒๓ ชาวนาต้องหนีที่นาเพราะถูกน้ำเค็มท่วมที่นาถึง
 ๑๕,๙๘๙ ไร่^๓ ไฮเดกกล่าวว่ามีนาเสียหายเพราะน้ำเค็มทั้งประเทศถึง ๓๐๐,๐๐๐
 ไร่^๔

^๑ หจช, ร.๕ สารบาณสมุคพิเศษ, เล่ม ๒, จ.ศ. ๑๒๓๘ - ๑๒๔๐ เลขที่
 ๘๔ เรื่องชาวนาตำบลศิระกระบืออวายุฎิภาชอกันทำนบปิดคลองที่หลวงนาวาเกณฑ์
 ขุด หน้า ๑๘๑.

^๒ หจช, ร.๕ กษ.๔.๔/๘, ใบบอกพระยาอมรินทรฤาไชย ผู้ว่าราชการ
 เมืองเพชรบุรี, ๑๖ สิงหาคม ๑๑๘ (พ.ศ. ๒๔๔๒)

^๓ หจช, ร.๕ กษ.๘/๑๖ หนังสือเจ้าพระยาเทเวศร์วงศวิวัฒน์ เสนาบดี
 กระทรวงเกษตราธิการ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕, ที่ ๓๓/๖๑๓๑, ๑๘ สิงหาคม ๑๒๓.

^๔ หจช, ร.๕ กษ.๘/๕, รายงานโครงการท่อน้ำสำหรับเขตที่ราบแห้งลาด
 แม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้ของ มิสเตอร์ เย โยมัน วันเคอร์ ไฮเด, มกราคม ๑๒๑
 หน้า ๓๒.

๒) การเพิ่มภาษีอากรและการเปลี่ยนแปลงค่าของเงินบาท

ใน ร.ศ. ๑๒๔ (พ.ศ. ๒๔๔๘) รัฐบาลได้ประกาศปรับปรุงภาษีค่านา โดยเพิ่มอัตราภาษีค่านาจากเดิมถึง ๓๐๐ เปอร์เซ็นต์ คือ นาคุโคไร่ละ .๒๕ บาท เป็นไร่ละ .๓๗๕ บาท ถึง ๑.๐๐ บาท นาฟางลอยจากไร่ละ .๓๗๕ บาท เป็นไร่ละ ๔๖.๘๗๕ สต. ถึงไร่ละ ๑.๒๕ บาท^{๑*} ซึ่งเป็นการขึ้นค่านาที่เดียวถึง ๓๐๐ เปอร์-
เซ็นต์^๒ การกำหนดขึ้นที่นาใหม่เป็นนาเบญจะถึงนาเอกก็ไม่เป็นไปตามสภาพความ
จริง เช่น นาที่ควรเป็นนาชั้นตรี ก็กำหนดให้เป็นนาชั้นโท ทำให้ชาวนาต้องเสียค่านา
สูงกว่าที่ควรจะเสีย^๓ และเริ่มใช้อัตราภาษีตามประกาศฉบับนี้เป็นครั้งแรกในปี
ร.ศ. ๑๒๕ (พ.ศ. ๒๔๔๙) อันเป็นระยะที่ชาวนากำลังประสบกับภัยธรรมชาติซึ่ง
ทำให้ไม่ไค้ผลผลิตเต็มที่ นอกจากนี้รัฐบาลยังขึ้นค่าธรรมเนียมอย่างอื่นอีก คือ ค่า
ธรรมเนียมรูปพรรณโคกระบือ เดิมตัวละ .๕๐ บาท ขึ้นเป็นตัวละ ๔ บาท เพิ่มขึ้นถึง

^๑"ประกาศแก้ไขและพิทักษ์เงินค่านา ร.ศ. ๑๒๔," ราชกิจจานุเบกษา,
๒๒(๒๕ มิถุนายน ๑๒๔) : ๒๕๖ - ๒๕๘.

* คำนวณจากหลักเกณฑ์กำหนดค่านาในประกาศฉบับนี้ที่ว่า ให้เก็บค่านาคุโค
ชั้นเบญจะไร่ละ ๒๔ อัฐ จนถึงนาเอกไร่ละ ๑ บาท ส่วนนาฟางลอยให้เก็บสูงกว่า
นาคุโค $\frac{๒}{๕}$ ของที่นาคุโคในทุ่งนั้น ๆ

^๒หจช, ร.๖ กษ.๑/๖, เมมเมอร์แรนดัมที่จะแก้ไขการทำนาที่เสื่อมทราม
อยู่ให้กลับเจริญดีขึ้นของพระยวงษานุประพัทธ์, ๓๑ ตุลาคม ๑๒๕ (พ.ศ. ๒๔๕๓)

^๓หจช, ร.๕ กษ.๓.๑/๑๒, เรื่องราร้องทุกข์ของชาวนาทุ่งคลองรังสิต
๕๗ ชื่อ ถึงพระยวงษานุประพัทธ์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ, ๒๔ มกราคม
๑๒๘ (พ.ศ. ๒๔๕๒)

^๔David Bruce Johnston, Rural Society and The Rice
Economy in Thailand, p. 297.

๔๐๐ เปอร์เซ็นต์ ขณะที่โจรปล้นวัวควายไม่ลดลง^๑ ภาษีเรือสำหรับชาวนาซึ่งเดิมไม่เคยเสียทางการก็ให้มีการจัดเก็บภาษีขึ้นอีก ห่วงน้ำในบริเวณที่ชาวนาได้เสียค่าจับจองนาไว้ ก็มีระเบียบให้ชาวนาไม่มีสิทธิที่จะจับปลาในห่วงน้ำ หนอง บึง ดังกล่าวไว้ แม้ว่าจะเสียค่าอุปกรณ์จับสัตว์น้ำแล้วก็ตาม ยิ่งกว่านั้นทางราชการได้ตัดตอนให้ผู้อื่นผูกขาดจับสัตว์น้ำในห่วงน้ำ ซึ่งอยู่ในนาของชาวนานั้นเอง พวกที่ผูกขาดตัดตอนห่วงน้ำในที่นาของชาวนามักเป็นพวกจีนและญวน^๒ เท่ากับเป็นการตัดทางหากินของชาวนา เพราะชาวนาย่อมอาศัยปลาเป็นอาหารคู่กับข้าว เมื่อเวลาขาดแคลนข้าวบริโภค ชาวนายังสามารถหาอาหารจากสัตว์น้ำทดแทนได้ แต่เมื่อมีกฎหมายกำหนดเช่นนี้ ชาวนาก็ไม่สามารถจะหาอาหารประเภทนี้ได้ จำเป็นต้องใช้จ่ายเงินเพื่อหาซื้อมาบริโภค

อนึ่ง การที่ใหญ่ผู้อื่นผูกขาดตัดตอนห่วงหนองน้ำในที่นาของชาวนานี้ บางครั้งก็ทำความเสียหายให้แก่การทำนาด้วย เพราะผู้ที่จับสัตว์น้ำต่างมุ่งแต่จะหาประโยชน์ในการจับสัตว์น้ำอย่างเดียว โดยการวิดน้ำในบริเวณนั้นออกให้แห้ง ในเวลาที่ชาวนากำลังต้องการน้ำเลี้ยงต้นข้าว หรือโดยการเจาะช่องทางในที่ต่าง ๆ ไว้เพื่อเป็นทางให้น้ำไหลออก หรือเป็นทางสำหรับนำเรือเข้าไปบรรทุกปลา ซึ่งชาวนาไม่ต้องการให้น้ำไหลเข้าออกตามช่องทางเหล่านี้ เมื่อทิ้งไว้หลายปี น้ำก็ตื้นเขินของกว้างออกไปกลายเป็นลำน้ำลาคลอง เป็นทางให้น้ำไหลเข้าท่วมนา ท่วมต้นข้าวที่ปักดำใหม่ ๆ หรือท่วมนาที่เพิ่งไถและหว่านเกิดการเสียหายมาก^๓ หรือบางทีก็เป็นทางไหลออก

^๑ หจข, ร.๖ กษ.๑/๔, Memorandum on Our Domestic Economy ของ พระยวงษานุประพัทธ์, ๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๓, หน้า ๑๒.

^๒ หจข, ร.๖ กษ.๑/๖, เมมโมแรนด์ฉบับที่จะแก้ไขการทำนาที่เสื่อมทรามอยู่ให้กลับเจริญดีขึ้น ของพระยวงษานุประพัทธ์, ๓๑ ตุลาคม ๑๒๕ (พ.ศ. ๒๔๕๓)

^๓ เรื่องเดียวกัน.

ของน้ำในทุ่งนาสูงตามคลองต่าง ๆ ทำให้น้ำในนาแห้งขณะที่ชาวนากำลังต้องการน้ำเลี้ยงตนชาว

อาจกล่าวได้ว่า การปรับปรุงเพิ่มภาษีค่านาและภาษีต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับชาวนาขณะนั้น เป็นการปรับปรุงที่ไม่เหมาะสมกับกาลเวลา เท่ากับเป็นการซ้ำเติมเพิ่มภาระให้แก่ชาวนาในระยะที่การผลิตของชาวนากำลังตกต่ำ เนื่องจากภาวะทางธรรมชาติ ยิ่งกว่านั้นการเพิ่มภาษีค่านาขณะที่ธรรมชาติดำรงแปรปรวนติดต่อกันหลายปีนั้น ทำให้เจ้าของนาไม่กล้าออกเงินให้ชาวนากู้ลงทุนคั่งที่เคยมา เพราะเกรงไม่ได้คืน ทำให้ชาวนาได้รับความลำบากในการขาดแคลนทุนยิ่งขึ้น^๒ ขณะเดียวกันค่าของเงินบาทกำลังเปลี่ยนแปลง เพราะอยู่ในระยะเปลี่ยน มาตราฐานเงินตราจากมาตราฐานเงินเป็นมาตราฐานทองคำ พระยาวงษานุประพัทธ์ได้กล่าวถึงปัญหาการเปลี่ยนมาตราเงินของไทยว่า มีผลกระทบถึงชาวนามากไว้ใน "เมมโมแรนด์ที่จะแก้ไขการทำหน้าที่เสื่อมทรามอยู่ให้กลับเจริญดีขึ้น" ว่า

...รัฐบาลได้เปลี่ยนมาตราเงินเป็นทองคำ การเปลี่ยนมาตราเงินเป็นทองคำเช่นนี้ ถึงจะระวังให้รู้สึกเพียงใด ในชั้นต้น ความเสียหายนั้นย่อมจะมีแก่คนบางจำพวก แต่ผู้ที่ต้องรับความเสียหายอันนี้ ชาวนาได้รับมากกว่าผู้อื่น เพราะอาหารการกินที่เป็นของที่เกิดขึ้นในบานเมืองเองที่จำเป็นต้องใช้บริโภคนั้นก็แพงขึ้นกว่าแต่ก่อนทุกอย่าง แลชาวนาที่ต้องใช้ลูกจ้างเป็นกำลังควยนั้น ค่าจ้างก็ขึ้นราคา แต่ราคาข้าวที่ขายนั้นกลับขายได้เงินน้อยกว่าที่เคยขายได้เมื่อก่อน รัฐบาลขึ้นภาษีอากรแลเปลี่ยนมาตราเงิน...

^๑ หจข, ร.๕ กษ.๓.๑/๑๒, ฎีการองเรียนของชาวนา ๕๗ คน ถึงพระยาวงษานุประพัทธ์, ๒๔ มกราคม ๑๒๕. (พ.ศ. ๒๔๕๒).

^๒ หจข, ร.๕ กษ.๓.๑/๑๑, รายงานไต่สวนการทำนาในทุ่งรังสิตของพระรัชฎาภิเษกพัฒน์, หลวงเสนาพิทักษ์ หลวงรัฐวิศิษฐ์ กรมการหลวงกรมหลวงดำรงราชานุภาพ, ๔ พฤษภาคม ๑๒๕. (พ.ศ. ๒๔๕๕).

^๓ เรื่องเดียวกัน.

ระยะเวลานี้ รัฐบาลได้เร่งรัดการเก็บค่าราชการตามกฎหมายใหม่ ให้เก็บได้ทั่วถึงและเคร่งครัดยิ่งขึ้นอีกด้วย ชาวนาที่ไม่เคยเสียค่าราชการก็ต้องเสียเงินค่าราชการ การปรับปรุงต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้ว ถ้าหากสภาพฝนฟ้าเป็นปกติ ชาวนาทำนาได้ผลดีก็พอจะเสียภาษีต่าง ๆ ให้แก่รัฐบาลไหว^๒ แต่ครั้งนี้ เฉพาะมาเกิดพร้อมกันในระยะที่ชาวนาประสบกับความผิดปกติของดินฟ้าอากาศ การทำนาไม่ไคผล พร้อมกับราคาข้าวก็ตกต่ำด้วย จึงทำให้ชาวนาส่วนใหญ่ซึ่งยากจนอยู่แล้ว ต้องตกอยู่ในภาวะที่สุกจะทนต่อไปได้ และไคทำฎีการ้องเรียนมายังรัฐบาลเป็นจำนวนมาก^๓ ที่อพยพย้ายไปหาที่ทำนาแหล่งอื่นก็มีมาก

๓) ราคาข้าวและระบบคนกลาง

โดยทั่วไปแล้วสินค้าเกษตรมีราคาไม่แน่นอน และเป็นสินค้าในตลาดของผู้ซื้อ คือ ผู้ซื้อเป็นผู้กำหนดราคา แทนที่ผู้ผลิตจะเป็นฝ่ายกำหนดราคาขาย ผลก็คือ ทำให้ราคาสินค้าเกษตรกรรมมักมีราคาต่ำอยู่โดยทั่วไป ชาวเป็นพืชหลักของสินค้าเกษตรกรรม ดังนั้นการที่ราคาข้าวต้องอยู่ภายใต้หลักดังกล่าว จึงเป็น

^๑ เรื่องเดียวกัน.

^๒ หจช, ร.๕ กษ.๑/๑๔, รายงานพระยวงษานุประพัทธ์ไปตรวจราชการกระทรวงเกษตร กราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕, ๕ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๘ และ หจช, ร.๖ กษ.๑/๖, รายงานประชุมเสนาบดี, ๒๖ ธันวาคม ๑๒๘. (พ.ศ. ๒๔๕๓).

^๓ เช่นใน หจช, ร.๕ กษ.๓.๒/๓๕, มีฎีการ้องทุกข์ของชาวนามณฑลราชบุรีหลายอำเภอ ร้องว่า ทำนาไม่ไคผลมาหลายปี ไม่มีเงินเสียค่านาซึ่งแพงขึ้น อากรรค่าน้ำก็สูงขึ้น ครั้นออกอยาก ออกไปหาจับสัตว์น้ำตามท้องนา ก็ถูกจับปรับคนละ ๒๒ บาท

^๔ ชวี เกาซวัต, สภาพพื้นฐานของเศรษฐกิจประเทศ, หน้า ๑๐.

ปัญหาสำคัญปัญหาหนึ่งที่เป็นตัวกำหนดฐานะของชานา ไทยากจนอยู่ตลอดเวลา มีหลายครั้งที่ชานาต้องลดปริมาณการผลิตข้าวลง ด้วยการใช้ที่ดินนาร้างไม่ทำนา เพราะราคาข้าวตกต่ำ ดังเช่นในรายงานของข้าหลวงเกษตรมณฑลกรุงเทพฯ รายงานสภาพการทำนาในเมืองรัตนบุรี ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นเมืองที่มีการทำนาคดีที่สุด แต่ชานาต้องทิ้งที่ให้ร้าง เพราะราคาข้าวตกต่ำเมื่อ ร.ศ. ๑๒๕ ชานาทนขาดทุนไม่ไหว ตอนหนึ่งว่า

...ในเวลานี้ คนทำนาพากันคิดอยู่ท้อมาก ร้องว่าสู้ไม่ไหวหมดกำลัง ถึงกับเจ้าของนาบางรายยอมลดค่าเช่าใหญ่ลงเพียงไรละ ๑ บาท แลบางรายยอมให้เช่าเปล่าก็ยังไม่มีใครรับทำ ส่วนผู้ที่ยังทำอยู่ในเวลานี้ ก็ทำแต่เพียงรายละเล็กละน้อยพอกิน ไม่ไค่คั้งหน้าไค่ยกเต็มกำลังเหมือนอย่างแต่เดิมมา ไค่สอบถามถึงความซัดของ ชาวพวกคางซึ่งแจ้งความคาง ๆ กัน ขอสำคัญจะช่วยเหลือยากก็ควยเรื่องเขาราคาถูก ถึงจะชี้แจงอย่างไรก็ดูไม่คอยจะเชื่อฟังพากันหวาดเสียวมองเห็นไปเสียวว่า คราวนี้ราคาถูกถึงเช่นนี้แล้ว ปีนาคงจะถูกลงไปยิ่งกว่านี้ ถ้าขึ้นทำก็จะมีหนี้สินเขารุงรุงจนไม่มีจะกิน จึงเป็นการยากที่จะคิดจัดในเรื่องจะให้คนเขาทำนาในเมืองนี้ใหม่มากขึ้นได้...

สาเหตุที่ทำให้ชาวมีราคาถูก

อาจแบ่งสาเหตุที่ทำให้ชาวมีราคาถูกได้ดังนี้คือ

(ก) ความยากจนของชานา น่าจะเป็นสาเหตุพื้นฐานที่ทำให้ชาวมีราคาต่ำ กล่าวคือ เนื่องจากชานาส่วนใหญ่มีความอึดอัดขัดสน ไม่มีทุนสำหรับทำนา ชานาต้องแก้ปัญหาด้วยการกู้ยืมทุนจากผู้อื่น โดยยอมเสียดอกเบี้ยสูง เมื่อทำนาได้เจ้าของเงินก็เร่งรัดเอาเงินต้นและดอกเบี้ยคืน ขณะเดียวกัน เจ้าพนักงานเก็บค่านาก็จะเก็บ

๑ หจข, ร.๕ กษ, แผนกข้าหลวงเกษตร, เล่มที่ ๑, เรื่องที่ ๑๕, รายงานการตรวจการเพาะปลูก เมืองรัตนบุรี ของ หลวงโภคผลพูนทวี ข้าหลวงเกษตรมณฑลกรุงเทพฯ, ครั้งที่ ๑ เดือน มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๕ (พ.ศ. ๒๔๕๓)

เงินค่านาในระยยะเวลานั้นด้วย^๑ ทำให้ชาวนาต้องรีบขายข้าวตั้งแต่ข้าวยังอยู่ในลานนวด เพื่อให้ได้เงินไปใช้ชำระหนี้และชำระค่านา การที่ชาวนาต้องรีบขายข้าวในระยยะเวลาพร้อมกันนั้น ทำให้ผู้ซื้อข้าวสามารถกดราคาข้าวใหญ่กลงได้ ถึงข้าวจะมีราคาถูกลงอย่างไรชาวนาก็ต้องขายด้วยเหตุผลดังกล่าวแล้วประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งคือ ชาวนาบางรายไม่มีทุนที่จะสร้างยุ้งฉางสำหรับเก็บข้าวไว้รอราคาข้าวขึ้นราคาได้ ทั้งไม่มีพาหนะโค กระบือ และเกวียนจะขนข้าวด้วย^๒ เพราะโค กระบือที่ใช้ทำนานั้นได้มาด้วยการเช่ามีใจของตนเอง^๓

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ความยากจนของชาวนากับราคาข้าวมีส่วนเกี่ยวพันกัน อย่างแยกไม่ออก กล่าวคือ ความยากจนทำให้ชาวนาต้องยอมขายข้าวราคาถูก เมื่อต้องขายข้าวราคาถูกก็ทำให้ชาวนายากจนต่อไปไม่มีที่สิ้นสุด

(ข) ชาวไทยที่คุณภาพต่ำกว่าชาวจากต่างประเทศ กล่าวคือ เนื่องจากชาวนาไทยที่สนใจคัดเลือกพันธุ์ข้าวที่ดีมาปลูกมีน้อยมาก^๔ จึงทำให้ชาวไทยมีหลายพันธุ์หลายขนาดปะปนกัน^๕ เป็นเหตุให้ชาวมียุ้งคุณภาพต่ำและราคาข้าวก็ตกต่ำลงด้วยเมื่อส่งไปขายในตลาดโลก การที่เป็นเช่นนี้เนื่องจากสาเหตุหลายประการ ทั้งจากตัวชาวนาเองและพ่อค้าคนกลาง

^๑ประสิทธิ์ แก้วสิงห์, "การปรับปรุงการเกษตรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," หน้า ๑๘๗ - ๑๘๘.

^๒พระยาสุรียานุวัตร, ทวีปศาสตร์, หน้า ๗๑ - ๗๓.

^๓พวงเพชร สุรัตน์กุล, "เปรียบเทียบผลงานของเสนาบดีกระทรวงเกษตร-ธิดการ," หน้า ๕๑.

^๔เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์, ประวัติกระทรวงเกษตรธิดการ, หน้า ๓๒๔.

^๕ประสิทธิ์ แก้วสิงห์, "การปรับปรุงการเกษตรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," หน้า ๑๘๕ - ๑๘๖.

สาเหตุที่เกิดจากตัวชานาเอง คือ การขาดความรู้ในเรื่องการคัดเลือกพันธุ์ข้าวและการสงวนพันธุ์ข้าวที่ดีไว้ ชานาไม่มีความรู้ ว่า ข้าวที่ดีในสายตาของผูบริโภคในต่างประเทศมีลักษณะอย่างไร ดังที่เจ้าพระยาวงษานุประพัทธ์ได้พูดถึงเรื่องนี้ไว้ว่า

...ชานาไม่มีโอกาส แลดูความมั่งคั่งที่จะทราบได้ว่าสินค้าของตนคือ เขาเปลือกที่เอามาดีเป็นข้าวสาร ส่งออกไปต่างประเทศที่ไคราคูตินั้น ควรจะเป็นเขาชนิดใด แลพรรณเขาที่ไคราคูตินั้นควรมีลักษณะอยู่อย่างไรบ้าง ก็ยังไม่ใครจะมีใครทราบกันแน่ สักแต่เขาที่มีรวงยาว ระแงงดีมีเมล็ดมากแล้ว ก็พากันถือเอาเป็นเขาดี...หาไคพิเคราะห์ดูว่า เมล็ดในนั้นตรงกับความต้องการของชาวโรงสีเขา หรือที่เขานิยมกันในตลาดเขาโลกนั้นไม่...

นอกจากการขาดความรู้ของชานาแล้วยังมีสาเหตุที่เกี่ยวข้องกับชานาอีก เช่น ขาดวิธีการทำนาที่ดี กำลังคนที่ใช้ในการทำนาไม่พอ ทำให้ขาดการดูแลรักษา การทำนาที่ไม่สามารถควบคุมระดับน้ำได้ต้องพึ่งน้ำตามธรรมชาติ ปีใดฝนไม่อำนวยให้หรือถูกสัตว์รบกวนให้ข้าวที่หว่านไว้เสียหาย ชานาต้องไถหว่านหลายหนจนพันธุ์ข้าวหมด จำเป็นต้องชวนชวายหาเมล็ดพันธุ์ข้าวจากผู้อื่นมาหว่านปนลงไปกับที่หว่านไปแล้วโดยไม่สามารถจะเลือกพันธุ์ได้ เท่ากับเป็นการละพันธุ์ข้าวตั้งแต่หว่านเลย ที่เกี่ยว^๒

ยิ่งกว่านั้นชานาส่วนใหญ่มักคัดเลือกพันธุ์ข้าวที่ดี ๆ ไว้ทำพันธุ์ในปีต่อไป หลังจากแบ่งข้าวขายและบริโภคแล้ว แต่ถาปีใดข้าวเปลือกมีราคาสูง ชานามักจะขายข้าวที่เก็บไว้ทำเมล็ดพันธุ์ไปหมด และหาซื้อเมล็ดพันธุ์ข้าวในฤดูทำนาปีต่อไป ซึ่ง

^๑ เจ้าพระยาวงษานุประพัทธ์, ประวัติกระทรวงเกษตราธิการ, หน้า ๓๒๕ - ๓๒๖.

^๒ หจข, ร.๕ กษ, ๑๐.๑/๒, หนังสือ ม.ร.ว.สுவพรรณ ถึง เจ้าพระยา เทเวศร์วงศ์วิวัฒน์, ๑๖ มกราคม ๑๒๕ (พ.ศ. ๒๔๔๕)

เป็นวิธีที่ทำให้คุณภาพของข้าวตกต่ำลงได้อีกทางหนึ่ง^๑

ส่วนสาเหตุของภาวะที่มีข้าวหลายพันธุ์ ในส่วนที่เกิดจากพ่อค้าคนกลางนั้น
ม.ร.ว.สุพรรณไครายงานไว้ว่า

... เพราะพวกเรือพ่อค้าที่รับซื้อข้าวที่ค้ำมาปนกับเขาที่ไม่ดีราคาต่ำเป็นคน
ที่คลองรังสิต ไล่เห็นไปตั้งยุ้งฉางแล้วเที่ยวซื้อเขาในเมืองปราจีน เมือง
นครนายก มาปะปนระคนกันขึ้นหนึ่งแล้ว ครั้นมาในกรุงเทพฯ แวดคลองคูคต
ตั้งรวบรวมมีเรือถายหลายแห่ง หลากย่นตำบล ชายคละปนกันไปอีกชั้นหนึ่ง
เพราะฉะนั้นเขาจึงไคเสียเมล็ดไม่สม่ำเสมอมาตั้งหลายปีแล้ว... ๒

กล่าวโดยสรุปได้ว่า การที่ข้าวไทยมีคุณภาพต่ำก็เนื่องจากการปนเมล็ด
ข้าวหลายชนิดเข้าด้วยกัน ซึ่งเกิดจากความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของชาวนาเอง รวมทั้ง
พ่อค้าชาวซึ่งอาจทำด้วยความจงใจ เพื่อให้ได้กำไรมาก ๆ ยิ่งกว่านั้น เมื่อพ่อค้า
ต่างประเทศซื้อข้าวไทยออกไปแล้ว ยังใช้เครื่องคัดแยกเมล็ดข้าวชนิดดีของไทยออก
จากข้าวชนิดเลว แล้วนำเมล็ดข้าวชนิดดีนั้นไปปนกับข้าวชนิดดีจากอินเดีย แล้วขายใน
นามข้าวจากประเทศอินเดียในราคาสูง ส่วนข้าวชนิดที่แยกออกว่า เป็นชนิดเลวนั้น
ขายในนามข้าวจากประเทศไทย^๓ จึงทำให้ข้าวไทยขายได้ราคาต่ำกว่าข้าวจาก
ประเทศอื่น โดยเฉพาะในตลาดข้าวที่เยอรมัน ข้าวไทยมีราคาต่ำที่สุด^๔

^๑ W.A. Graham, Siam, V. 2, p. 13.

^๒ หจข, ร.๕ กษ.๑๐.๑/๒, หนังสือ ม.ร.ว.สุพรรณไคร ถึง เจ้าพระยา
เทเวศร์วงศ์วิวัฒน์, ๑๖ มกราคม ๑๒๕ (พ.ศ. ๒๔๔๔).

^๓ ประสิทธิ์ แก้วสิงห์, "การปรับปรุงการเกษตรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าฯ," หน้า ๑๔๕, และ ม.ร.ว.สุพรรณไคร สนธิวงศ์, เขาของ
ประเทศไทย, หน้า ๑๐ - ๑๑.

^๔ หจข, ร.๕ กษ.๑/๔, ความเห็นพระยาประชาติพิบาล เรื่องวิธีจัดการ
ตั้งสภาเกษตรพาณิชย์การ กรมบังคับมณฑลรัชกาลที่ ๕, ๒๕ ธันวาคม ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๕).

(ค) การคมนาคมขนส่ง ความสะดวกของการขนส่งข้าว จากแหล่งผลิตไปยังโรงสีข้าว มีส่วนกำหนดราคาข้าวให้ต่ำได้ พระยาสุรียานุวัตรได้กล่าวถึงราคาข้าวในภาคอีสานว่ามีราคาต่ำมาก เพียงเกวียนละ ๑๐ บาท^๑ ขณะที่ราคาข้าวที่กรุงเทพฯ เกวียนละ ๕๐ บาท^๒ ทั้งนี้เพราะทำเลที่ทำนาในภาคนั้นห่างไกล ไม่มีถนนหนทาง เมื่อทำนาได้เหลือกินแล้วไม่สามารถบรรทุกไปขายที่อื่นได้^๓ กงสุลอิตาลีได้รายงานถึงการสำรวจแม่น้ำป่าสักในปี ร.ศ. ๑๑๒ ว่า ที่เมืองหล่มสักและเพชรบูรณ์ทำนาได้ผลดีมาก แต่ข้าวราคาเกวียนละ ๘ - ๑๐ บาท ก็ยังหาคนซื้อไม่ได้ เพราะการขนส่งลำบากมาก สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพทรงเล่าเรื่องการทำนาเมืองเพชรบูรณ์ไว้ว่า ชาวนาสามารถทำนาปีหนึ่งเว้นปีหนึ่งก็ได้ เพราะข้าวที่ทำปีหนึ่งจะกินไปได้ถึง ๒ ปี ราคาข้าวเปลือกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗ เพียงเกวียนละ ๑๖ บาท จะส่งไปขายเมืองอื่นก็ไม่ได้ เพราะทางกันดาร ค่าขนส่งสูง ทำให้ราคาข้าวที่ไปขายสูงกว่าข้าวในเมืองนั้น ดังนั้นชาวนาเมืองเพชรบูรณ์จึงทำนากันแต่พอกินในครัวเรือนเท่านั้น^๔

เห็นได้ว่าราคาข้าวขึ้นกับความสะดวกของการคมนาคมขนส่ง ที่ใดที่ใดใกล้แม่น้ำลำคลองหรือทางรถไฟ ราคาข้าวก็สูงชาวนาก็ทำนากันมาก แต่หาที่ใดห่างไกล

^๑พระยาสุรียานุวัตร, ทรัพย์ศาสตร์, หน้า ๕๓.

^๒เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๒.

^๓เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓.

^๔หจข, ร.๕ กษ.๕.๒/๘, หนังสือมีสเตอร์เฟรน กงสุลอิตาลี กราบทูลพระเจ้านองยาเชอกรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ, "เสนาบดีกระทรวงต่างประเทศ คำแปลที่ ๑๐๑๑๑, ๒๒ สิงหาคม ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖)

^๕สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, นิทานโบราณคดี, (พระนคร : ศิลปাবรรณาการ, ๒๕๑๔) หน้า ๑๕๕ - ๑๕๖.

เกวียนและเก็บผลจากดงขร่งสัตว์ พาหนะสำคัญทางบกสำหรับชนตั้งชาว
และ ภูเขา ของชาวนา

ที่มา P.A. Thomson, Lotus Land, London : T. Werner Laurie, 1906.

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แม่น้ำลำคลองหรือทางรถไฟ การขนส่งข้าวมาส่งโรงสียาก ต้องเปลืองแรงงานมาก
ราคาข้าวที่ขายกันในท้องถิ่นนั้นจะมีราคาถูก เพราะต้องเสียค่าใช้จ่ายในการขนส่ง
ข้าวสูง^๑ เห็นได้ชัดจากตัวอย่างที่ยกมากล่าวแล้ว และในทุ่งรังสิต ก่อนที่บริษัท
ชุกคลองแลคูนาสยามจะชุกคลองเขาไปนั้น ชาวนาที่ทำนาอยู่ข้างในทุ่งรังสิตใน
ร.ศ. ๑๑๒ ขายข้าวได้ราคาเกี่ยวละ ๗ ตำลึง ปี ร.ศ. ๑๑๓ บริษัทฯได้ชุกคลอง
๖ ไร่ ไปถึงรำข้าวสูงขึ้นถึงเกี่ยวละ ๑๕ ตำลึง^๒ แม้ว่าตัวเลขนี้จะเป็นตัวเลข
ของบริษัทชุกคลองแลคูนาสยามซึ่งอาจจะสูงเกินไปบ้าง เพราะต้องกำเนินให้เห็น
ถึงความสำคัญของบริษัทก็ตาม แต่สามารถชี้ให้เห็นถึงราคาข้าวขึ้นกับสภาพการ
คมนาคมขนส่งได้เป็นอย่างดี

ในบางแห่งที่มีแม่น้ำลำคลองผ่าน การทำนาเจริญดี การซื้อขายข้าวสะดวก
ราคาข้าวก็สูง แต่เมื่อนานไป คลองหรือทางน้ำนั้นขาดการบำรุงรักษาต้นเขินขึ้น เรือ
บรรทุกข้าวขนาดใหญ่ไม่สามารถผ่านเข้าออกได้ตลอดปี โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระยะ
ที่เป็นฤดูขายข้าวซึ่งเป็นเวลาที่ตรงกับน้ำน้อย ชาวนาจำเป็นต้องเสียค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้น
ในการขนส่งลำเลียงข้าวลงเรือขนาดเล็กกลางเรือใหญ่ที่ต้องจอดอยู่ในที่ ๆ มีน้ำลึก
ห่างไกลออกมา ทำให้ชาวนาขายข้าวได้ในราคาต่ำลงโดยปริยาย ดังที่ได้มีการพูดถึง
เรื่องนี้ในที่ประชุมเทศบาลเมื่อ ร.ศ. ๑๑๔ (๒๔๕๒) ว่า เมืองอุทัยธานีเป็นแหล่ง
ปลูกข้าวสำคัญแห่งหนึ่ง แต่เกิดความลำบากเรื่องการขายข้าว เพราะเรือข้าวขนาดใหญ่
เข้าออกได้เพียงปีละ ๖ เดือนเท่านั้น คือประมาณเดือนกรกฎาคม ถึง ธันวาคม

^๑พระยาสุริยานุวัตร, ทรัพย์ศาสตร์, หน้า ๘๒ - ๘๓.

^๒หจข, ร.๕ กษ, แผนกหนังสือเก่า, เล่มที่ ๘๖, เรื่องที่ ๓๘๓๘

หนังสือบริษัทชุกคลองแลคูนาสยาม ถึงพระยาสุรศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงเกษตรา-
พินิจการ, ที่ $\frac{๔๓}{๕, ๒๔, ๒, ๑๓}$, ๒๔ พฤษภาคม ๑๑๓ (พ.ศ. ๒๔๓๘)

จากนั้นน้ำจะน้อยลง เรือซื้อข้าวต้องจอดอยู่ที่แม่น้ำใหญ่ที่ตำบลทุ่งสำเภากว่าปากแม่น้ำน้อย ชาวนาต้องจ้างเรือขนาดเล็กบรรทุกข้าวเปลือกลำเลียงออกมาส่งเรือใหญ่ที่ตำบลทุ่งสำเภากว่าจ้างลำเลียงเกวียนละ ๑ บาท ถึงกระนั้นก็ลำเลียงได้ไม่มาก ทำให้ชาวตกค้างอยู่ในยุ้งฉางของชาวนามาก ทั้ง ๆ ที่ฤดูแล้งเป็นระยะที่ข้าวเปลือกมีราคาดี แต่ชาวนาก็ไม่สามารถจะลำเลียงข้าวออกขายได้ ครั้นจะใช้ทางเกวียนก็ทำไม่ได้อีก เพราะพื้นที่เป็นที่ลุ่มบางตอนบ้าง^๑ ในกรณีเช่นนี้ ถึงแม้ว่าชาวนาจะพยายามขนข้าวออกขายก็คงได้ราคาต่ำกว่าปกติ เพราะต้องเสียค่าใช้จ่ายในการลำเลียงดังกล่าว

ในระยะเวลาที่เกิดความวิปริตทางธรรมชาติ ซึ่งมีผลให้ชาวนาบริเวณทุ่งรังสิตประสบกับการทำนาไม่ได้ผลติดต่อกันหลายปีนั้น ประจวบกับคลองต่าง ๆ ในทุ่งหลวงรังสิตขึ้นเขื่อนน้ำไหลวนได้น้อยลง พอชาวนานวดข้าวเสร็จก็นำในคลองก็แห้ง^๒ เป็นอุปสรรคแก่การเดินทางและการขนส่งข้าว พอค้าข้าวไม่สามารถเดินทางเข้าไปซื้อข้าวย้งที่ต่าง ๆ ได้ ต้องจอดเรือไว้ในคลองที่มีน้ำลึก ชาวนาต้องเสียค่าใช้จ่ายในการลำเลียงขนส่งข้าวเปลือกจากนาลงเรือเล็ก ๆ ไปส่งเรือข้าวของพ่อค้าในที่น้ำลึก เมื่อหักค่าบรรทุกดังกล่าวแล้ว ทำให้ชาวนาขายข้าวได้ในราคาต่ำกว่าปกติมาก^๓ ไฮเด ประมาณไว้ว่า ชาวนาต้องเสียค่าใช้จ่ายในการนี้เพิ่มขึ้นถึงครึ่งหนึ่งของราคาข้าวปกติ^๔ และพื้นที่ไม่ต่ำกว่าครึ่งหนึ่งของบริเวณทุ่งหลวงคลองรังสิต

^๑ หจข, ร.๕ ม.๒.๑๑/๖, การประชุมเทศาภิบาลครั้งที่ ๗, ๑๖ กันยายน ๑๑๘ (พ.ศ. ๒๔๔๒).

^๒ หจข, ร.๕ กษ.๓.๑/๑๒, หนังสือร้องทุกข์ของชาวนาทุ่งหลวงคลองรังสิต ๕๗ รายชื่อ ถึงพระยาวงษานุประพัทธ์, ๒๔ มกราคม ๑๒๘ (พ.ศ. ๒๔๕๒)

^๓ เรื่องเดียวกัน.

^๔ David Bruce Johnston, Rural Society and The Rice Economy in Thailand, pp. 283 - 284.

ประสบกับปัญหาในระยะเวลาดังกล่าว^๑ ชาวนาจำนวนมากที่ไม่สามารถ ขนข้าวออกไปขายได้ในระยะที่ข้าวมีราคาดี คือ ในช่วงฤดูแล้ง ประมาณเดือน ๔ เดือน ๕ (ประมาณเดือน มีนาคม - เมษายน) จำเป็นต้องเก็บข้าวรอไว้จนถึงฤดูน้ำปีใหม่ พอเรือพ่อค้าข้าวเข้าไปถึงก็พากันรีบขายข้าวแข่งกันเอง เป็นโอกาสให้พ่อค้าคนกลางกดราคาข้าวให้ต่ำลง ชาวนาต้องจำใจขาย ทำให้เกิดความท้อถอยในการทำนาอีกประการหนึ่ง^๒

(ง) ค่าของเงินบาทตกต่ำ มีความสำคัญที่ทำให้เกิดความตกต่ำทางเศรษฐกิจของชาวนาพอ ๆ กับภัยธรรมชาติ ที่ได้กล่าวถึงมาแล้ว กล่าวคือ ขณะที่ประเทศไทยยังใช้มาตรฐานเงินในการซื้อขายนั้น ค่าของเงิน ตกต่ำลงเรื่อย ๆ เมื่อเทียบกับราคาทองคำ^๓ การค้าระหว่างประเทศซึ่งไทยติดต่อกับขายด้วยส่วนใหญ่ใช้ทองเป็นมาตรฐาน เช่น ระบบเงินปอนด์สเตอร์ลิงของอังกฤษ เป็นต้น เมื่อราคาเงินของไทยต่ำ ทำให้ต้องใช้เงินจำนวนมากขึ้น เพื่อแลกเปลี่ยนกับสินค้าจากต่างประเทศในปริมาณเท่าเดิม หลัง พ.ศ. ๒๔๔๕ ค่าของเงินบาทตกลงมากเมื่อเทียบกับเงินปอนด์สเตอร์ลิง ถึงอัตราแลกเปลี่ยน ๓๐ บาท ต่อ ๑ ปอนด์^๔ ระยะนี้เกิดการส่งเหรียญเงินบาทของไทยเป็นสินค้าออกในรูปเงินแท่ง เพราะเงินมีราคาถูก^๕

^๑ Ibid.

^๒ หจช, ร.๕ กษ.๓.๑/๑๓, รายงานพระยาวิเศษโกชนาไปตรวจที่นาตำบลต่าง ๆ ที่ ๑๐๓/๑๖๔๐, ไม่ปรากฏวันเดือนปี

^๓ พระยาสุริยานุวัตร, ทรัพย์ศาสตร์, หน้า ๓๑๗ - ๓๑๘.

^๔ David Bruce Johnston, Rural Society and The Rice Economy in Thailand, p. 249.

^๕ Ibid.

เพิ่มไม่พอ
ค่าปลูก ต้นค่าง
โดย ศ.ดร.จ.ร.น.น.น.
ส่วนไหน
แต่ก็มีเงินที่ทลลค
หรือตอนจ.จ.จ.จ.
C ๕๐ พรรค. N)

การที่ค่าของเงินบาทลดลงนี้ ทำให้ชาวนาต้องเพิ่มค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวันขึ้น โดยเฉพาะค่าลูกจ้าง ขณะที่ราคาข้าวเปลือกกลับลดลง ดังที่นายเจซี บาร์เน็ต (J.C. Barnett) ที่ปรึกษาทางการเกษตรชาวอเมริกัน ใ้รายงานไว้ว่า ราคาข้าวเปลือกของไทยลดลง ๒๐ - ๔๐ % แต่ค่าลูกจ้างเพิ่มขึ้น ๒๐ - ๕๐ % ราคาควายเพิ่มขึ้น ๒๐ - ๔๐ % ราคาเสี้ยนเพิ่มขึ้นเกือบ ๕๐ % ค่าอาหารที่จำเป็น เช่น ปลา เพิ่มขึ้น ๒๐ - ๕๐ % ค่าครองชีพโดยทั่วไปสูงขึ้นกว่าเดิม^๑

นอกจากอัตราแลกเปลี่ยนเงินระหว่างประเทศ จะมีผลถึงชาวนาในแง่ที่ต้องใช้ทุนในการทำนาเพิ่มขึ้น และค่าครองชีพโดยทั่วไปเพิ่มขึ้นดังกล่าวแล้ว ยังมีผลโดยตรงให้ราคาข้าวตกต่ำอีกด้วย^๒ ทั้งนี้เพราะเมื่อโรงสีข้าวได้รับเงินไทยจากการขายข้าว น้อยลง ก็ไม่ยอมซื้อข้าวราคาสูง เพราะเท่าที่ซื้อในราคาถูกลงนั้นยังหากำไรไม่ได้ บางทีก็ไม่คุ้มทุน โรงสีบางโรงขาดทุน ต้องปิดสีข้าวไม่ไ้หลายโรง^๓ ส่วนชาวนานั้นถึงข้าวจะถูกอย่างไร ก็จำเป็นต้องขาย เพราะความยากจนซัดส่นถึงขาดทุนก็ต้องขาย^๔ พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นนภิศธรภูมเดช ทรงรับสั่งในที่ประชุมชาวนาในทุ่งหลวงคลองรังสิต เมื่อวันที่ ๑๐ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๘ (พ.ศ. ๒๔๕๒) ถึงการแลกเปลี่ยนเงินตราระหว่างประเทศระยะนั้น ทำให้ราคาข้าวตกต่ำไว้ว่า ... เพราะพวกโรงสีซื้อเข้าส่งไปเมืองนอกได้รับเงินสยามน้อย ก็จำเป็นต้องกดราคาขายของพวกชาวนา ชาวนาเป็นคนจนไม่มีทุนรอน ก็จำเป็นต้องขายเข้าไปตาม

^๑ Ibid, pp. 293 - 294.

^๒ หจข, ร.๖ กษ.๑/๔ Memorandum on Our Domestic Economy p. 11.

^๓ หจข, ร.๕ กษ.๓:๑/๑๒, รายงานประชุมชาวนาในทุ่งหลวงรังสิต, ๑๐ ธันวาคม ๑๒๘. (พ.ศ. ๒๔๕๒).

^๔ เรื่องเดียวกัน

แต่จะได้อำนาจ เหตุทั้งนี้ เป็นเพราะการแลกเปลี่ยนเงินในระหว่างประเทศ คือ เอกชนเงินบาทขึ้นราคาเป็นต้นเหตุ กระทบทำให้ชาวนาทอดอยรวงโรยลงไปเนื่อง ๆ^๑

ส่วนประกอบที่สัมพันธ์กับการค้าข้าวและราคาข้าวอีกส่วนหนึ่งคือคนกลางหรือพ่อค้าข้าว แต่เดิมนั้น ชาวนาจะนำข้าวส่วนที่เกินจากการบริโภคไปจำหน่ายที่ตลาดที่ไกลที่สุดด้วยตนเอง และชาวนาบางคนก็นำข้าวเปลือกไปขายถึงกรุงเทพฯ เองด้วย^๒ วิธีการที่ชาวนาคำเนินการค้าข้าวด้วยตนเองในระยะแรก คือ หลังจากนวดข้าวแล้วชาวนาที่มีเรือของตัวเองจะบรรทุกข้าวไปขายที่กรุงเทพฯ เอง ส่วนชาวนาที่ไม่มีเรือก็จะขายข้าวให้แก่พ่อค้าในท้องถิ่น โดยนำข้าวเปลือกไปยังท่าเรือที่ไกลที่สุด ซึ่งพ่อค้าจะมาจอดเรือคอยรับซื้อข้าว^๓ ตัวพ่อค้าข้าวในระยะแรก ๆ ก็มักเป็นชาวนา คือ เมื่อรวบรวมซื้อข้าวจากชาวนาไกลเคียงรวมกับข้าวของตัวเองแล้วก็นำไปขายยังโรงสีในกรุงเทพฯ แล้วซื้อสินค้าจากกรุงเทพฯ กลับไปขายให้แก่ชาวนาในท้องถิ่นของตน

เมื่อเศรษฐกิจการค้าข้าวขยายตัวขึ้น กิจกรรมโรงสีข้าวขยายจำนวนขึ้น ธุรกิจการค้าข้าวมีความซับซ้อนมากขึ้น พ่อค้าข้าวที่เป็นชาวนามักขาดความรู้เรื่อง

^๑ เรื่องเดียวกัน.

^๒ David Bruce Johnston, Rural Society and The Rice Economy in Thailand, p. 255.

^๓ หจช, ร.๕ กษ, ๑๐/๑, หนังสือพระยาสุนทรบุรีศรีพิไชยสงคราม ขาลหลวงเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลนครไชยศรี ถึงเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ ที่ ๘/๒๑๒๓๓, ๑๒ กุมภาพันธ์ ๑๒๑, (พ.ศ. ๒๔๔๕)

^๔ David Bruce Johnston, Rural Society and The Rice Economy in Thailand, p. 256.

การตลาดและราคา^๑ พอค้าข้าวที่ไม่ใช่ชาวนาก็มีมากขึ้นในฐานะคนกลาง ซึ่งทั้งชาวนาและโรงสีข้าวจะต้องขึ้นกับคนกลางเหล่านี้ โดยเฉพาะโรงสีข้าวและผู้ส่งข้าวออกต่างประเทศ จะสามารถส่งข้าวออกต่างประเทศได้เป็นปริมาณที่มากพอกับความต้องการของตลาดต่างประเทศก็โดยอาศัยจำนวนข้าวที่แน่นอนจากพอค้าคนกลางเท่านั้น^๒ พอค้าคนกลางเหล่านี้กระจัดกระจายทั่วไปตามแม่น้ำลำคลองต่าง ๆ โดยใช้เรือเป็นพาหนะ หาชื้อข้าวจากชาวนาส่งโรงสีในกรุงเทพฯ และซื้อสิ่งของที่ชาวนาต้องการกลับไปจำหน่ายแก่ชาวนา ระบบคนกลางคาวชวาคอย ๆ ชับซ้อนขึ้นทุกที เช่นพอค้าในท้องถิ่นเป็นผู้รวบรวมซื้อข้าวจากชาวนารวมไว้ คนกลางจะไปซื้อข้าวจากพอค้าในท้องถิ่นแล้วนำไปขายให้กับสาขาที่เป็นผู้รับซื้อข้าวจากคนกลางรวมไว้เพื่อขายให้โรงสีอีกทอดหนึ่ง^๓

การที่ระบบการค้าข้าวมีความซับซ้อนขึ้นเช่นนี้ ทำให้พอค้าคนไทยที่เป็นชาวนาต้องถูกกีดกันออกไป เพราะคนไทยมักขาดความรู้ความเข้าใจในเรื่องการค้าขาย การตลาดและขาดการสะสมเงินทุนด้วย^๔ ยิ่งกว่านั้นระบบราชการไทยก็เป็นอุปสรรคแก่การประกอบธุรกิจการค้าของคนไทย ทำให้ชาวจีนมีโอกาสเข้ามามีบทบาททางเศรษฐกิจในประเทศไทย^๕ จึงทำให้คนไทยมีส่วนร่วมในการค้าข้าวในฐานะเพียง

^๑ J.C. Ingram, Economic Change in Thailand, p. 72.

^๒ David Bruce Johnston, Rural Society and The Rice Economy in Thailand, p. 256.

^๓ Ibid, pp. 256 - 258.

^๔ J.C. Ingram, Economic Change in Thailand, p. 73.

^๕ David Bruce Johnston, Rural Society and The Rice Economy in Thailand, p. 330. และดูใน William Skinner, Chinese Society in Thailand,

ผู้ผลิตข้าวเท่านั้น การที่การค้าข้าวส่วนใหญ่ยังคงตกอยู่ในมือของคนจีนนั้น นอกจากเหตุผลดังกล่าวแล้ว การที่ตลาดข้าวของไทยส่วนใหญ่เป็นประเทศจีน และสิงคโปร์ ซึ่งผู้ซื้อข้าวส่วนใหญ่เป็นชาวจีน ย่อมเป็นปัจจัยส่วนหนึ่งที่สนับสนุนให้ชาวจีนเข้ามามีบทบาทในเศรษฐกิจการค้าข้าว ทั้งในกิจการโรงสีและพ่อค้าคนกลาง^๒

จอห์นสตัน ได้ให้เหตุผลที่คนจีนสามารถคุมการค้าข้าวไว้ได้ดีกว่าคนไทยว่า เพราะคุณลักษณะเฉพาะตัวของพ่อค้าจีนที่มีความอดทนและกระตือรือร้นในการค้าสูงกว่าคนไทยประการหนึ่ง กับระบบราชการไทยที่เปิดโอกาสให้ขุนนางไทยร่วมมือกับคนจีนหาผลประโยชน์ร่วมกันมานาน^๓ เช่น การผูกขาดภาษีอากร การผลิตและการบริการต่าง ๆ ในรูปของการประมูลต่าง ๆ ฯลฯ อีกประการหนึ่ง

พ่อค้าคนกลางชาวจีนเหล่านี้มีส่วนเกี่ยวข้องอย่างสำคัญต่อชาวนา ในฐานะผู้นำข้าวจากชาวนาไปสู่โรงสี แม้ว่าโรงสีบางโรงจะส่งคนเข้าไปซื้อข้าวจากชาวนาโดยไม่ผ่านคนกลาง แต่ตอนขนข้าว เขาสู่กรุงเทพฯ เพื่อส่งออกต่างประเทศก็มีคนกลางเป็นผู้ขนอยู่นั่นเอง^๔ สิ่งที่น่าสนใจคือ คนกลางชาวจีนเป็นผู้ได้รับผลกำไร

^๑ J.C. Ingram, Economic Change in Thailand, p. 73.

^๒ J.C. Ingram, "Thailand's Rice Trade and the Allocation of Resources" In The Economic Development of South East Asia, ed. Charles Donald Gowan. - (London : London University : School of Oriental & African Studies, Studies in Modern Asia & Africa, 1964) pp. 104 - 105.

^๓ David Bruce Johnston, Rural Society and The Rice Economy in Thailand, pp. 258 - 269.

^๔ สมเด็จพระมหาคณาจารย์ราชานุกาฬ, ความทรงจำ, (พระนคร : ศิลปบรรณาการ, ๒๕๑๓) หน้า ๒๐๑.

^๕ J.C. Ingram, Economic Change in Thailand, pp. 71 - 72.

จากการค้าชวามากกว่าชวานาผู้ผลิต และโรงสีข้าว รวมทั้งรัฐบาลด้วย ดังที่
เจ้าพระยามรราชโกศลว่าในที่ประชุมเสนาบดีเมื่อ ร.ศ. ๑๒๕ ว่า

... ในเวลานี้พวกโรงสีเข้าก็ต้องถูกรูเซา ถึงแก่แย่งชิงกันเข้าก็ขึ้นราคา
แต่แท้จริงกำไรมิได้แก่ชวานา ไปโดยอยู่ที่คนกลาง คือผู้ซื้อเขาจากชวานาให้
แก่พวกโรงสี...

คัมบลิว เอ. เกรแฮม (W.A. Graham) ได้พูดถึงวิธีการหากำไรอย่างหนึ่ง
ของพ่อค้าคนกลางไว้ว่า คนกลางจะซื้อข้าวจากชวานาในราคาที่เห็นว่ามีกำไรอย่าง
มาก แล้วขนข้าวมายังโรงสีในกรุงเทพฯ จากนั้นจะหาทางให้ทางโรงสีข้าวขึ้น
ราคาข้าวเปลือกให้สูงที่สุด ซึ่งถ้าตลาดข้าวระหว่างประเทศล่องตัว โรงสีมักยอม
ตามที่คนกลางเสนอราคา ผลกำไรมหาศาลก็ตกแก่คนกลาง ดังนั้นผลประโยชน์ส่วน
ใหญ่ในกิจการค้าข้าว จึงมิได้ตกแก่ชวานาและโรงสีข้าว แต่ตกอยู่กับพ่อค้าคนกลาง
พ่อค้าชาวจีน ซึ่งเสียภาษีให้แก่รัฐบาลเล็กน้อย ส่วนผลกำไรส่วนใหญ่เกือบทั้งหมด
จะถูกส่งกลับไปยังบ้านเกิดในประเทศจีน ซึ่งนับว่าเป็นเรื่องที่ไม่ค่อยดีนักต่อประเทศ-
ไทย^๒

สิ่งที่ช่วยเพิ่มผลกำไรให้แก่พ่อค้าคนกลางชาวจีนได้มากประการหนึ่ง คือ
การใช้การตวงข้าวเป็นเครื่องมือ เนื่องจากมาตรฐานการชั่ง ตวง วัด ในสมัย
รัชกาลที่ ๕ ยังไม่มีกำหนดมาตรฐานที่แน่นอน การตวงข้าวในแต่ละท้องถิ่น มีเกณฑ์
และอุปกรณ์การตวงไม่เหมือนกัน เช่น ในเขตกรุงเทพฯ ใช้เกณฑ์การตวงข้าวเปลือก
ดังนี้^๓

^๒ หจข, ร.๖ กษ.๑/๖, รายงานประชุมเสนาบดี, ๒๖ ธันวาคม ๑๒๕
(พ.ศ. ๒๔๕๓)

^๓ W.A. Graham, Siam, V. 2, pp. 78 - 79.

^๔ หจข, ร.๕ กษ.๑๐.๑/๑๑, หนังสือพระยาสุรศักดิ์มนตรี กราบบังคมทูล
รัชกาลที่ ๕, ที่ ๒๔, ๑๐๐๒, ๑๖ พฤษภาคม ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖)

๔๐ ทะนาน = ๑ สัก

๘๐ สัก = ๑ เกวียน

เมื่อซากรอกอีกเกวียนละ ๒ สัก ดังนั้นจึงเป็น ๘๒ สัก = ๑ เกวียน
ส่วนในหัวเมืองต่าง ๆ มีอัตราตวงที่ไม่เหมือนกันดังนี้

๒๐, ๒๕, ๒๘, ๓๐, ๓๒ ทะนาน = ๑ สัก

๘๐ - ๑๐๐ สัก = ๑ เกวียน

โรงสีบางโรงในกรุงเทพฯ ใช้ดังตวง ซึ่งมีความจุตั้งแต่ถึงละ ๒๐ ทะนาน ถึง ๔๑ ทะนาน^๑

การกำหนดขนาดของทะนาน ซึ่งเป็นมาตราตวงข้าวที่เล็กที่สุดก็ยังไม่มีการกำหนดที่แน่นอนถือเอาว่า ความจุ ๑ ทะนาน คือความจุของกระดามะพร้าวที่สามารถใส่ข้าวไครว "ครึ่งลิตรพูน ๆ"^๒

นายเออเนสท์ ยัง (Ernest Young) ได้เขียนเกณฑ์การกำหนดมาตราตวงในสมัยรัชกาลที่ ๕ ไว้ดังนี้^๓

^๑"ราคาเช่าที่ซื้อขายที่โรงสีไฟ" ครุโณวาท, ๑(อ. ๓, ก. ๘, ร. ๑๒, ๑๒๓๖) : ๑๓๘, "ราคาเช่าเปลือกกรุงเทพฯ," ครุโณวาท, ๑(อ. ๓, ก. ๑๐, ร. ๘, ๑๒๓๖) : ๒๐๔ และ "ราคาเช่าเปลือกกรุงเทพฯ," ครุโณวาท, ๑(อ. ๓, ก. ๑๐, ร. ๑๑, ๑๒๓๖) : ๒๒๑ [รวบรวมพิมพ์เป็นเล่มระหว่าง พ.ศ. ๒๔๑๗-๒๔๑๘ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายพันตำรวจเอกหม่อมเจ้าบุญศิริ เกษมสันต์ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม, ๑๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๒] (พระนคร : แพร่การช่าง, ๒๕๑๒)

^๒ชลลล กั้วช, เล่าเรื่องเมืองไทย, หน้า ๒๓๗.

^๓Ernest Young, The Kingdom of The Yellow Robe, p. 141

เมล็ดมะขาม	๘๘๐	เมล็ด	=	๑	ทะนนาน
	๒๕	ทะนนาน	=	๑	สัก
	๘๐	สัก	=	๑	เกวียน
		หรือ			
เมล็ดมะขาม	๘๓๐	เมล็ด	=	๑	ทะนนาน
	๒๐	ทะนนาน	=	๑	ถึง
	๑๐๐	ถึง	=	๑	เกวียน

การถือเอาเมล็ดมะขามเป็นเกณฑ์กำหนดความจุ ๑ ทะนนานนั้น น่าจะมีปัญหาเพราะขนาดของเมล็ดมะขามย่อมมีเล็กและใหญ่ ไม่เป็นเกณฑ์มาตรฐานได้ นอกจากนี้ความจุของถังกับสักก็ผิดกัน

ด้วยเหตุนี้ จึงเป็นเหตุให้เกิดการเถียงกันระหว่างผู้ซื้อกับผู้ขาย เพราะหาโอกาสโง่งกันอยู่เสมอไม่มีที่สิ้นสุด^๑

คนกลางชาวจีนจะใช้ความบกพร่องของมาตรฐานการตวง ซึ่ง วัค เป็น เครื่องมือหาผลประโยชน์แก่ตนเอง ด้วยวิธีการและเล่ห์เหลี่ยมต่าง ๆ เช่น พ่อค้าคนกลางจะมีเครื่องมือตวงข้าว ๒ ชุด ชุดหนึ่งสำหรับซื้อข้าว อีกชุดหนึ่งสำหรับขายข้าว^๒ ซึ่งมีความจุไม่เท่ากัน ทั้ง ๆ ที่มองจากภายนอกแล้วไม่ต่างกันเลย เวลาที่พ่อค้าคนกลางไปตวงข้าวจากชาวนานั้น จะเอาเปรียบชาวนาด้วยการใช้อุปกรณ์การตวงข้าวที่ทำไว้สำหรับซื้อข้าวโดยเฉพาะ ซึ่งไม่มีความจุตามมาตรฐาน^๓ และยังใช้

ปาลเลอกัวซ์, เล่าเรื่องเมืองไทย, หน้า ๒๓๗.

^๒สัมภาษณ์ ชุนฮก คัญญา, ชาวนาอายุ ๗๓ ปี คำบดสามควายเผือก อ.เมือง จ.นครปฐม, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๕๐.

^๓พจช. ร.๖ กษ.๑/๘, Memorandum on our Domestic Economy หน้า 13 - 14.

เล่ห์เหลี่ยมในการดวงอีก เช่น สัตว์ที่ไซ่ดวงขาวจากชวานานั้นจะसानควยไม้ไผ่ชนิด
อ่อนตัวได้ เวลาใส่ขาวเต็มแล้วตัวสัตว์จะป่องออกได้เอง ทำให้สามารถจูงขาวเปลือก
ได้มากขึ้นกว่าปกติ ส่วนทะนานั้น จะไซ่ทะนานแก่มาาก ๆ เพราะไซ่มาานจน
ภายในทะนานสีก จูงขาวได้มากขึ้นกว่าปกติ^๑

นอกจากนี้พ่อค้าคนกลางยังทราบถึงความจำเป็นของชวานาคือว่า จำเป็น
ต้องรับขายขาวเปลือกเพื่อต้องการเงินในไซ่หนี้และชำระภาษีต่าง ๆ ดังนั้นจึงมักจะเข้า
ไปรับซื้อขาวควยราคาต่ำกว่าราคาในโรงสีไม่น้อยกว่าเกวียนละ ๑๐ บาท^๒ จากนั้น
พ่อค้าคนกลางจะขนขาวไปเก็บรวมไว้เพื่อรอเวลาขาวขึ้นราคาในฤดูแล้ง ซึ่งจะขาย
ให้แก่โรงสีต่อไป^๓

ตามความเป็นจริงนั้น แม้ว่าในระยะนั้นจะยังไม่มิกฎหมายเกี่ยวกับการซัง
ดวง วัด ที่แน่นอน แต่ทางราชการก็ให้พ่อค้าคนกลางมีอุปกรณการดวงที่มีความจุ
เท่ากับที่ทางราชการกำหนดโดยบังคับให้นำอุปกรณการดวงไปตรวจสอบกับทางราชการ
และทางราชการจะประทับตรารับรองให้สำหรับอุปกรณที่มีความจุเท่ากับมาตรฐานของ
ทางราชการ แล้วจึงนำอุปกรณนั้นไปไซ่ดวงซื้อขายได้ แต่เนื่องจากเจ้าหน้าที่ของ
ทางราชการไม่ได้ควบคุมตรวจตราอย่างจริงจังและทั่วถึง พ่อค้าคนกลางจึงไซ่เครื่อง
ซัง ดวง วัด ไม่ได้มาตรฐานอยู่ทั่วไป แม้ชวานาจะรู้จักไม่อาจคัดค้านได้ เพราะความ
จำเป็นต้องรับขายขาวตั้งกลาวแล้ว ถ้าหากชวานาไม่ยอมขายให้แก่พ่อค้าเหล่านั้น ก็
ไม่สามารถจะขายให้ใครได้ เพราะพ่อค้าทุกคนต่างก็มีอุปกรณและวิธีการแบบเดียว

^๑ สัมภาษณ์ ชุนอก ศัญญา.

^๒ หจข, ร.๖ กษ.๑/๔, Memorandum on our Domestic Economy
หน้า ๑๔.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

กันทั้งนั้น การที่ชานาจะขนข้าวไปขายแก่โรงสีด้วยตนเองนั้นเป็นการเหลือวิสัยที่จะทำได้

นอกจากพ่อค้าคนกลางจะเอาเปรียบชานาคด้วยวิธีการและอุปกรณ์การตวงข้าวแล้ว ยังใช้วิธีการเดียวกันนี้เอาเปรียบผู้ซื้อข้าวสารอีกด้วย การใช้ดังที่ทำได้สำหรับการตวงข้าวขายโดยเฉพาะ ซึ่งมีความจุน้อยกว่าที่ทางราชการกำหนดไว้หากผู้ซื้อรู้ทัน พวกนี้จะไม่ยอมขายให้ ดังที่หมอบลัดเลเขียนถึงเรื่องนี้ไว้ในหนังสือ

จดหมายเทศ The Bangkok Recorder ฉบับหนึ่งว่า

...ข้าพเจ้าต้องขอถืออีกประการหนึ่ง คั้นซึ่งที่ซึ่งขายของตามตลาดนั้นเป็นคั้นซึ่งโกง พวกหมาตากก็ไม่จับพวกที่โงกคั้นซึ่งโงกนั้นเลย พวกหมาตากเขาว่าคั้นซึ่งนั้นเหมือนกันหมด ถ้าแต่ใครจะซื้อสิ่งใดก็ต่อเอาตามใจไม่คองซึ่งก็โคถายอยากจะซึ่งก็ให้ซื้อตามคั้นซึ่งจีน ข้าพเจ้าเห็นว่าการนี้เหมือนซื้อแมวในดงไม่คู่เลย ข้าพเจ้าซื้อข้าวจีนคยถึงของข้าพเจ้า จีนก็ไม่ยอมให้ข้าพเจ้าซื้อถึงข้าพเจ้านั้นก็เป็นถึงคีตรา คุณเหมือนจะเป็นตราผู้มีอำนาจ ถึงของจีนถูกคั้นนั้นหาเห็นมีตราตีประจำไม ถึงที่ตวงเขาขายทุกวันนี้แล้ว ผู้ขายหนุนกนดังให้สูงขึ้นโคถนาคองเลากทำแต่ปากทูนานไวโหบาง ๆ ขางในพอกเสียจนหนาทำไม่คองเวอนเมนต์ไมไซคน โหเทียวตรวจคูนซึ่ง ถึง ทนาน แลปรับใหม่คนดูไซคั้นซึ่ง ถึง ทนาน คูนโงกมวกมาก เงินที่ปรับเขาก้จะโคมากที่เคียวคองเวอนเมนต์จะจางข้าพเจ้าเป็นผู้ส่วรับตรวจตราดูแล คิคเงินคยาปรับเป็นคาจางไมโคถา... ๒

ข้อความนี้แสดงให้เห็นว่า พ่อค้าคนกลางได้ใช้เล่ห์เหลี่ยมและช่องว่างของกฎหมายซึ่ง ตวง วัด ประกอบกับความละเลยของเจ้าหน้าที่ของทางราชการ

สัมภาษณ์, เป้า พุ่มตะโก ชานาอายุ ๔๘ ปี ต.ท่าแถม อ.เมือง จ. นครปฐม, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๒๐.

๒"คั้นซึ่ง ถึง ทนาน **ขอ**," หนังสือจดหมายเทศ The Bangkok Recorder, ๒(๒๕ พฤษภาคม ๑๒๒๔) : ๗๗ - ๗๘.

หากำไรด้วยการโกงประชาชนทั้งชาวนาผู้ชายชาว และประชาชนผู้บริโภครักษาสาร
อย่างกว้างขวาง ประชาชนผู้บริโภครองยอมรับการเอาเปรียบของพ่อค้าคนกลาง
โดยไม่สามารถจะทำอะไรได้

นอกจากนี้ในบางแห่ง พ่อค้าคนกลางจะผูกขาดการเป็นเจ้าของท่าขนชาว
ลงเรืออีกด้วย ก่อนที่ชาวนาจะขนข้าวลงเรือพ่อค้าชาวไค่นั้น จะต้องตกลงจ่ายค่า
ขนข้าวผ่านท่าเรือให้แก่พ่อค้าคนกลางผู้เป็นเจ้าของท่าเสียก่อน มิฉะนั้นจะไม่
สามารถขนข้าวลงไปยังเรือพ่อค้าชาวไค่^๑ ทำให้รายจ่ายของชาวนาที่อยู่ในที่คอน
ต้องเพิ่มขึ้นอีก ทั้ง ๆ ที่การขนข้าวจากนาของคณมายังท่าเรือก็ต้องเสียค่าใช้จ่าย
มาแล้ว

จะเห็นว่า คนกลางชาวจีนมีวิธีการหลายอย่างที่ จะหาผลประโยชน์ให้แก่
ตน ด้วยการเอารัดเอาเปรียบชาวนาทุกทาง ชาวนาต้องเป็นฝ่ายยอมเสียเปรียบ
ตลอดมา ทั้งนี้เพราะพ่อค้าคนกลางมักเป็นนายทุนให้ชาวนากู้เงินลงทุนทำนาด้วย
คั้งนั้น ชาวนาจึงต้องยอมถูกเอารัดเอาเปรียบทั้ง ๆ ที่รู้ เพื่อหวังความสะดวกใน
การกู้เงินทำทุนในปีต่อ ๆ ไป ปรากฏว่าพ่อค้าคนกลางมักร่ำรวย มีที่นาให้ชาวนา
เช่ากันคนละมาก ๆ^๒ ความเสียเปรียบของชาวนาที่มีต่อคนกลางชาวจีนนี้ มี

^๑ หจช, ร.๖ กษ.๑/๑๒, รายงานตรวจการเพาะปลูกของพระยวงษา-
นุประพัทธ์ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๖, ที่ ๕๘/๑๐๕๓๗, ๑๗ กันยายน ๑๓๐, ได้กล่าว
ถึงพ่อค้าชาวจีนเมืองอุทัยธานี ผูกขาดท่าขนข้าวไว้หมด ชาวนาที่อยู่ในนาคอน จะขน
ข้าวเปลือกมาลงเรือพ่อค้าเองไม่ได้ เมื่อขนข้าวโดยการบรรทุกทุกเกวียนมาถึงท่าแล้ว
ต้องเจรจาตกลงกับเงินเจ้าของท่าเสียก่อน เมื่อตกลงราคาค่าขนข้าวผ่านท่าเรือแล้ว
ผู้ผูกขาดท่าจึงจะอนุญาตให้ชาวนาเหล่านั้นนำข้าวเปลือกมายังท่าเรือเพื่อขนลงเรือ
พ่อค้าไค่

^๒ เรื่องเดียวกัน.

ข้าราชการในสมัยรัชกาลที่ ๒ บางคนตระหนักถึงและหวั่นวิตกว่าจะเป็นปัญหาสำคัญถึงกับเสนอให้รัฐบาลหาทางป้องกันด้วยการตั้งโรงเรียนการเพาะปลูกสมัยใหม่ขึ้นแล้วให้บุตรชวานาชาวสวนโดยเฉพาะเข้ามารับการศึกษาก่อน เพื่อให้มีความรู้ทั้งวิชาการเพาะปลูกสมัยใหม่ และวิธีดำเนินธุรกิจการค้าเกี่ยวกับผลิตภัณฑ์ที่ทำได้ เพื่อไม่ให้ถูกคนจีนเอาเปรียบได้อีกต่อไป*

๔) การเกณฑ์ชายฉกรรจ์เข้ารับราชการ

ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อการผลิตของชาวนาในช่วงเวลาที่รัฐบาลเพิ่มภาษีค่านา และภาษีอื่น ๆ อีกประการหนึ่งคือ การที่รัฐบาลปฏิรูประบบการเกณฑ์แรงงานและระบบส่งเงินการราชการแทนการเช่าเวร มาเป็นการใช้ระบบการเกณฑ์ทหาร ด้วยการออกพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร ร.ศ. ๑๒๔ ซึ่งเริ่มใช้ในมณฑลโคราชเป็นครั้งแรก แล้วขยายมายังมณฑลราชบุรีและภาคกลางในเวลาต่อมา ในระยะแรกที่รัฐบาลประกาศใช้พระราชบัญญัติฉบับนี้ ประชาชนทั่วไปพากันต่อต้าน เพราะเกิดความเกรงกลัวว่า การเกณฑ์ทหารตามพระราชบัญญัติใหม่จะทำให้ผู้ถูกเกณฑ์ทหารต้องเป็นทหารไปตลอดไม่มีโอกาสปลดเป็นพลเรือน ต่างพากันหลบหลีกด้วยการไปวช

* หจข, ร.๒ ศ.๔/๒๒, ความเห็นเรื่องความต้องการวิชาการเพาะปลูกเบื้องต้นของประเทศสยามและวิธีที่ควรจะทำเป็นการให้เหมาะสมแก่สมัยของหลวงพิณิจพิชการ พ.ศ. ๒๔๕๔.

* เป็นข้อเสนอที่มุ่งให้บุตรหลานชาวนาชาวสวนที่เข้ามาเรียนใน ร.ร. นี้ แล้วกลับออกไปปรับปรุงการเพาะปลูกและดำเนินการค้าขายผลิตภัณฑ์เอง เพื่อตัดพ้อคาคณกลางออกไป ฝึกจับจุดมุ่งหมายของการศึกษาวิชาการเพาะปลูกในสมัยรัชกาลที่ ๕ ซึ่งมุ่งผลิตคนเข้ารับราชการเป็นประการสำคัญ

เป็นพระภิกษุกันมาก^๑ เป็นผลให้การทำนาในระยะนี้ขาดแรงงานไปชั่วระยะหนึ่ง แต่เมื่อประชาชนเข้าใจเจตนาของพระราชบัญญัติฉบับนี้แล้ว ปัญหาการหลบหนีทิ้งไร่นาเพื่อหนีการเกณฑ์ทหารก็ลดน้อยลง และการเกณฑ์ชายฉกรรจ์ที่มีอายุนั้น ไม่ค่อยกระทบกระเทือนต่อการทำนาเท่าไรนัก แต่การเกณฑ์ชายฉกรรจ์ที่มีอายุระหว่าง ๒๕ - ๓๐ ปีเศษ เพื่อเข้ารับราชการในสวนราชการ ๓ แผนก คือ ตำรวจพลตระเวน และเผ่าพระราชวังนั้น ทำให้การทำนาได้รับความกระทบกระเทือน^๒ ทั้งนี้เพราะชาวนาไทยแต่งงานมีครอบครัวกันตั้งแต่อายุยังน้อย ครั้นเมื่ออายุประมาณ ๒๕ - ๓๐ ปี จึงต้องทำหน้าที่หัวหน้าครอบครัว และส่วนใหญ่กำลังมีบุตรในวัยเด็กเล็ก^๓ เมื่อหัวหน้าครอบครัวถูกเกณฑ์เข้ารับราชการในหน้าที่ดังกล่าว ครอบครัวของชาวนาผู้นั้นยอมขาดกำลังในการทำนาไป บุตรที่ยังเล็กก็ไม่สามารถช่วยมารคทำงานได้ ต้องเป็นภาระแก่มารดาเป็นผู้เลี้ยงดู จะทิ้งบุตรน้อย ๆ ไปทำนาก็ไม่ได้ จำเป็นต้องเที่ยวขู้อมผู้อื่นมากินและเลี้ยงบุตร ยิ่งกว่านั้นถ้าได้ไถหวานปักค่านาไว้แล้ว ผู้เป็นหัวหน้าครอบครัวถูกทางราชการเกณฑ์เข้ารับราชการ ก็จำเป็นต้องทิ้งนาและวัวควายไว้เป็นภาระของมารดาซึ่งมีบุตรเล็ก ๆ เป็นการเหลือความสามารถที่ภรรยาจะทำนาและคุมครองทรัพย์สินไว้ได้ ฝ่ายสามีเมื่อพ้นหน้าที่กลับมาก็ไม่มีทุนรอนที่จะทำนาได้ต่อไป เพราะโคกระบือที่เคยมีอยู่นั้นถ้าไม่ถูกโจรผู้ร้ายลักไป ก็มักจะถูกขายไปในราคาถูก ๆ เพราะขึ้นเลี้ยงไว้ภรรยาที่เกรงจะถูกโจรลักไป ทั้งยังมีความจำเป็น

^๑ David Bruce Johnston, Rural Society and The Rice Economy in Thailand, pp. 299 - 300.

^๒ หจช, ร.๖ กษ.๑/๔, Memorandum on our Domestic Economy หน้า 12.

^๓ หจช, ร.๖ กษ.๑/๖, เมมโมแรนด์ที่จะแก้ไข การทำนาที่เสื่อมทราม อยู่นี้ให้กลับเจริญดีขึ้น.

ต้องใช้เงินเพื่อเลี้ยงตัวเองและบุตรด้วย^๑ บางรายถ้านาเป็นของตนเอง ภรรยา
ก็มักขายหรือจำนอง แล้วย้ายไปอาศัยอยู่กับญาติพี่น้องรอเวลาหัวหน้าครอบครัวจะพ้น
หน้าที่กลับมา^๒ เรื่องนี้เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ชาวนาต้องทิ้งที่นาให้รกร้างไม่สาม่ารด
ทำนาได้^๓ ซึ่งอาจถือได้ว่าเป็นปัจจัยหนึ่งในหลาย ๆ ปัจจัยที่เกิดขึ้นร่วมกัน ทำให้เกิด
ปัญหาหนักในด้านการทำนาของชาวนาในระยะนั้น^๔

๕) การเล่นการพนันของชาวนา

เนื่องจากรายได้จากการการพนันเป็นรายได้สำคัญอย่างหนึ่งของ
รัฐบาลมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา^๕ แม้ว่าพระมหากษัตริย์จะทรงเห็นว่ามีผลเสียต่อ
ประชาชน แต่จากความจำเป็นในเรื่องต้องการเงินมาใช้จ่ายในราชการแผ่นดิน
จึงดูเหมือนหนึ่งว่ารัฐบาลต้องทำเป็นมองไม่เห็นปัญหานี้เท่าใดนัก บางครั้งยังออก
กฎหมายสนับสนุนให้ประชาชนเล่นการพนันอีกด้วย เช่น ในสมัยรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุง
รัตนโกสินทร์ ทรงรื้อฟื้นกฎหมายที่เคยใช้ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ที่ยอมให้นายอากรบ่อน
เบี้ย ให้ยืมเงินแก่ผู้เล่นการพนันเพื่อเล่นการพนันได้ต่อไป ในกรณีที่ผู้เล่นผู้นั้นหมดเงิน

^๑ เรื่องเดียวกัน

^๒ หจช, ร.๖ กษ.๑/๔, Memorandum on our Domestic Economy,
หน้า 12 - 13.

^๓ เรื่องเดียวกัน.

^๔ David Bruce Johnston, Rural Society and The Rice
Economy in Thailand, p. 301.

^๕ วิจัย เสวะมาตย์, "การเลิกทาสในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอม-
เกล้าเจ้าอยู่หัว," หน้า ๙๘ - ๘๐.

จะเล่นได้อีก โดยกำหนดให้ขอยืมได้ตามฐานะของผู้เล่น^๑

การพนันที่นิยมเล่นกันทั่วไปทั้งในเมืองและชนบท แยกออกได้เป็น ๓ ประเภทใหญ่ ๆ คือ การพนันที่เล่นกันในโรงบ่อนเบี้ยของคนจีนที่ผูกขาดภาษีการพนันได้ ซึ่งประกอบด้วยการพนันที่คนจีนนำเข้ามา เช่น ถั่ว โป กำคัด ไฟงา ฯลฯ^๒ ประเภทที่สองคือ การพนันแบบไทย ซึ่งเล่นกันตามสภาพท้องถิ่น เช่น ชนโค วังวัวคน วังม้า ตีไก่ กัดปลา และไพ่ ซึ่งถือว่ามีผลเสียน้อยกว่าประเภทแรก^๓ ประเภทที่สามคือ หวย ก. ข. ซึ่งชาวจีนนำวิธีการเข้ามาเมื่อสมัยรัชกาลที่ ๓ นับเป็นการพนันประเภทล่าสุด ที่แพร่หลายไปอย่างรวดเร็ว เพราะเล่นง่ายไม่จำเป็นต้องไปยังโรงบ่อนเบี้ย ความนิยมเช่นหวย ก. ข. แพร่ไปทุกวงการตั้งแต่ในวัง พ่อค้าประชาชน ชาวไร่ชาวนาจนถึงพระสงฆ์^๔

การที่รัฐบาลอนุญาตให้ตั้งโรงหวยและโรงบ่อนเบี้ยขึ้น คุ้มเหตุผลทางการคลังนั้น เท่ากับเป็นการเพาะนิสัยให้คนไทยชอบเล่นการพนัน ในบางครั้งเมื่อเห็นว่าชาวไร่ชาวนาหันไปนิยมเล่นการพนันแบบไทย ซึ่งสามารถเล่นกันในหมู่บ้านโดยไม่ต้องไปเล่นที่โรงบ่อนเบี้ยกันมากขึ้น ทำให้คนเล่นการพนันในโรงบ่อนเบี้ยลดลงและทำให้รายได้ของนายอกรบ่อนเบี้ยตกต่ำลงทางราชการก็จะห้ามเล่นการพนันแบบไทย เพื่อ

^๑ หจข, ร.๕ สบ.๒.๑๔/๑, ส่วนพระองค์สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ แผนกบ่อนเบี้ย, พระราชกำหนดเรื่องบ่อนเบี้ย รัชกาลที่ ๑ จ.ศ. ๑๑๔๔ (พ.ศ. ๒๓๒๕)

^๒ กาญจนากัณฑ์, เมื่อวานนี้, เล่ม ๑, หน้า ๑๓ - ๑๓, และ ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. ๒๓๕๒ - ๒๔๕๓, หน้า ๓๓.

^๓ หจข, ร.๕ ม.๒.๑๑/๑๒, การประชุมเทศาภิบาลปีที่ ๑๑, ครั้งที่ ๒, ๑๕ กันยายน ร.ศ. ๑๒๔, และ หจข, ร.๕ ม.๒.๑๑/๑๑, การประชุมเทศาภิบาลปีที่ ๑๒, ครั้งที่ ๒, ๘ กันยายน ๑๒๕ (๒๔๔๘)

^๔ ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. ๒๓๕๒ - ๒๔๕๓, หน้า ๓๕.

ให้ประชาชนหันมาเล่นการพนันในโรงบ่อนเบี้ย ความนิยมเล่นการพนันทวีขึ้นอย่างรวดเร็ว จึงจะเห็นได้ว่าในตอนต้นสมัยรัชกาลที่ ๕ เฉพาะในกรุงเทพฯ และแขวงที่ขึ้นต่อกรุงเทพฯ มีโรงบ่อนเบี้ยประเภทตั้งประจำ ๑๒๖ ตำบล ประเภทเปิดชั่วคราวชั่วคราวอีกประมาณ ๒๗๗ ตำบล^๒ ที่รับแทงหวยมีมากจนไม่สามารถนับได้ ทั้งโรงบ่อนเบี้ยและที่รับแทงหวยตั้งอยู่ทั่วไป ตามแพริมแม่น้ำลำคลองบาง ตามตรอกตามถนนบ้าง เลื่อนกราดไปทั่วกรุง^๓

✓ การเล่นการพนันประเภทนี้ และไป นับว่าแพร่หลายที่สุด ในระยะตอนกลางรัชกาลที่ ๕ ใน พ.ศ. ๒๔๓๐ มีจำนวนโรงบ่อนเบี้ยในกรุงเทพฯ และแขวงนนทบุรี ๔๐๓ โรง และบ่อนตามหัวเมืองอีกราว ๒๐๐ แห่ง^๔ เชื่อว่าบ่อนเถื่อนที่ตั้งกันเองตามชนบทคงมีอีกไม่น้อย

สิ่งที่น่าพิจารณาคือ เหตุใดคนไทยโดยเฉพาะชาวชนบทจึงชอบเล่นการพนันกันมาก จนชาวต่างประเทศที่เข้ามาในเมืองไทยในระยะนั้น เขียนไว้เป็นทำนองเดียวกันว่า คนไทยชอบเล่นการพนันอย่างคลั่งโกลาหลหลง^๕ การที่เป็นเช่นนั้นน่าจะมาจากสาเหตุ

^๑ หจข, ร.๕ สบ.๑๔/๒, ส่วนพระองค์ สมเด็จพระองค์ สมเด็จพระยาคำวังราชานุภาพ แฉกบ่อนเบี้ย เรื่องบ่อนเบี้ยครั้งพระนครศรีอยุธยา จนถึงรัชกาลที่ ๑

^๒ ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ประเทศไทย พ.ศ. ๒๓๕๒ - ๒๔๕๓, หน้า ๗๕.

^๓ เรื่องเดียวกัน.

^๔ พระบรมวงศ์เชอกรมพระยาคำวังราชานุภาพ, "ตำนานเรื่องเล็กหวยและบ่อนเบี้ยในกรุงสยาม," ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๗ (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนาการ, ๒๔๖๒) หน้า ๑๑ - ๑๘.

^๕ George B. Bacon, The Land of the white Elephant, (New York, : Charles Scribner's sons, 1893), p. 238. และจอห์น ครอว์เฟอร์ค, เอกสารของครอว์เฟอร์ค, หน้า ๑๒๐.

ที่การทำไร่นาเป็นอาชีพที่ต้องเสี่ยงอยู่มาก กล่าวคือ ก่อนลงมือทำนาก็ต้องรอการ
 เฝ้ายหายของรัฐบาลว่าฝนจะมีตามปกติหรือไม่อย่างไร จากการประกอบพระราช
 พิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญประจำปี เมื่อลงมือทำนาก็ต้องเสี่ยงต่อการที่จะได้ผล
 ผลิตมากหรือน้อยหรือไม่ได้เลย เพราะขึ้นกับธรรมชาติเป็นสำคัญ ครั้นได้ข้าวแล้วก็
 ต้องเสี่ยงว่าราคาข้าวจะสูงหรือต่ำ ซึ่งก็ขึ้นอยู่กับตลาดจะเป็นตัวกำหนดราคามีใช้
 ชาวนาเป็นผู้นำหนด ทำให้ชีวิตของชาวนาต้องเสี่ยงกับการไถหรือเสียตลอดเวลา
 และส่วนใหญ่ผลของการเสี่ยงของชาวนามีแต่เสมอตัวกับติดลบมากกว่าจะได้กำไร
 ทำให้ฐานะของชาวนาต้องยากจน โอกาสที่จะร่ำรวยจากอาชีพมีน้อยมาก ชาวนา
 จึงหาทางชดเชยด้วยความหวังว่าคงจะโชคดีมีโอกาสร่ำรวยจากการเสี่ยงในการ
 เล่นการพนัน เป็นเหตุให้ชาวนานิยมเล่นการพนันกันมากประการหนึ่ง อีกประการหนึ่ง
 คือ การทำนามีเวลาว่างมากพอสมควร คือ ระยะเวลาหลังปักดำหรือหว่านแล้วช่วงหนึ่ง
 และระยะหลังจากเก็บเกี่ยวและนวดข้าวแล้วอีกช่วงหนึ่ง ดังนั้นเมื่อสิ่งแวดลอมอัน
 ประกอบด้วยการที่มีโรงบ่อนเบี้ยอยู่ทั่วไป หรือ การเล่นหวย ก. ข. ซึ่งเล่นได้ง่าย
 มากจึงจูงใจให้ชาวนาหันไปทดลองเล่น ครั้นพอคิดเสียแล้วก็ไม่สามารถจะถอนตัวได้
 ปัญหาอื่น ๆ ก็ตามมา

การที่ชาวนานิยมเล่นการพนันประเภทต่าง ๆ กันมากนั้น พิจารณาได้
 ๒ ประเด็น คือ ในประเด็นที่เป็นผลจากความยากจน ทำให้ชาวนาหวังเสี่ยงโชค
 เพื่อแก้ปัญหาความยากจนดังกล่าวแล้วประเด็นหนึ่ง อีกประเด็นหนึ่ง คือ การพนัน
 เป็นสาเหตุให้ชาวนาเกิดความเกียจคร้านไม่ทำมาหากิน^๑ ซึ่งก็ส่งผลให้เกิดความ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ หจช, ร.๕ ม.๒.๑๔/๓๔, รายงานตรวจราชการหัวเมืองปักษ์ใต้
 ร.ศ. ๑๑๕ ของกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ส่งมากับลายพระหัตถ์ถกรายบบังคมทูล
 รัชกาลที่ ๕, ๗ ธันวาคม ๑๑๕. (พ.ศ. ๒๔๓๕).

ยากจนอีกเช่นเดียวกัน^๑ ดังที่หนังสือพิมพ์ The Bangkok Recorder ได้เขียนถึงความหลงใหลของชาวนาเมืองเพชรบุรีถึงการประกอบอาชีพไปเที่ยวเสาะแสวงหาอาจารย์ดี ๆ เพื่อแหงหวาย ก. ข. จนไม่เป็นอันทำนาหั่ง ๆ ที่ฝนตกพอเหมาะแก่การทำนาไว้ว่า

... แต่เดิมนั้นชาวเมืองเพชรบุรีมักนิยมยืมคู่เล่นหwymมากนัก จนละทิ้งการงานเสีย เทียวสืบเสาะหาผู้วิเศษในตำบลต่าง ๆ บางคนก็เที่ยวตามตามคนไมแลที่ป่าช้า ทำตามลัทธิต่าง ๆ หลายอย่างหลายประการนัก แต่ไคยินพุดถึงหwymนั้นแทบทุกบานทุกตำบลในถนนที่เคยไปมานั้น...^๒

ผลของความหลงใหลในการเล่นการพนันมีหลายประการ เช่น การค้าขายและการเพาะปลูกต้องเสื่อมทรามลง ชาวนาที่ไม่สามารถหาเงินมาเล่นการพนันได้ก็มักจะขายลูกเมียและตัวเองลงเป็นทาส นับว่าการพนันเป็นต้นเหตุสำคัญของการขายตัวลงเป็นทาส^๓ ค่าย นอกจากนี้ผู้ที่ยากจนเพราะเล่นการพนันถ้าไม่สามารถแก้ปัญหาไคก็อาจหาเกินทางทุจริต เกิดมีโจรผู้ร้ายขึ้นอีก การพนันจึงเป็นต้นเหตุของโจรผู้ร้ายอีกทางหนึ่ง^๔

^๑ หจข, ร.๕ ม.๒.๑๑/๑๐, การประชุมเทศบาล ปีที่ ๘ ครั้งที่ ๓, ๑๐ กันยายน ๑๒๑.

^๒ "ชาวนาพื้นเมืองเพชรบุรี" หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder, ๑๙๗ สิงหาคม ๒๔๐๘) : ๘๑.

^๓ D.G.E. Hall, A History of South-East Asia, p. 636. และ "การที่คลองจะขุดใหม่;" หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder, ๑(๗) สิงหาคม ๒๔๐๘) : ๘๐ - ๘๑.

✓ ^๔ หจข, ร.๕ ม.๒.๑๑/๑๐, การประชุมเทศบาล ครั้งที่ ๖, ๑๔ กันยายน ๑๒๐ (พ.ศ. ๒๔๔๔)

รัชกาลที่ ๕ ทรงตระหนักในผลเสียของการพนันดี แต่ความจำเป็นในด้านการคลังที่ต้องพึ่งรายได้จากภาษีการพนันประเภทต่าง ๆ ยังมีอยู่ จะเลิกเสียเลยโดยทันที ก็จะมีผลกระทบกระเทือนต่อความมั่นคงทางการคลังของชาติ อย่างไรก็ตามทรงแสดงเจตน์จำนงแน่วแน่ว่าจะต้องยกเลิกการพนันให้ได้ในเวลาที่เหมาะสม และได้ทรงดำเนินการเล็บบ่อนเบี้ยควบคู่กับการเลิกระบบทาส ด้วยวิธีการเดียวกัน คือ ค่อยเป็นค่อยไป โดยทรงประกาศเล็บบ่อนเบี้ยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๑ กำหนดให้ลดจำนวนบ่อนเบี้ยในเซตกรุงเทพฯ และนนทบุรี จากจำนวน ๔๐๓ บ่อน เหลือเพียง ๖๗ บ่อน ใน พ.ศ. ๒๔๓๑^๒ และให้เลิกโรงบ่อนเบี้ยลงทุกปี จนถึง พ.ศ. ๒๔๓๕ คงเหลือบ่อนเบี้ยในเซตกรุงเทพฯ เพียง ๑๖ บ่อน^๓

สำหรับบ่อนการพนันในหัวเมืองนั้น หลังจากได้จัดระบบราชการด้านการปกครองใน ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖) แล้ว จึงเริ่มทยอยเล็บบ่อนเบี้ยทุกมณฑล ใน พ.ศ. ๒๔๔๕ คงมีบ่อนในกรุงเทพฯ ๑๓ บ่อน และใน พ.ศ. ๒๔๕๓ ซึ่งเป็นปีสวรรคต เหลือบ่อนเบี้ยในกรุงเทพฯ เพียง ๕ บ่อน^๔

แต่การเล็บบ่อนเบี้ยของรัฐบาลไม่ค่อยได้ผลนัก เพราะเมื่อชาวนาไม่สามารถเล่นการพนันในโรงบ่อนเบี้ยได้ ก็หันไปตั้งบ่อนเถื่อนและเล่นการพนันแบบ

^๑"ประกาศกระเชียรอายุลูกหาสลูกไท" วันอาทิตย์ เดือนสิบเอ็ด ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะจิด น.ศก ศักราช ๑๒๓๖ (พ.ศ. ๒๔๑๗), อ้างใน วิชัย เสวระมาศย์, "การเลิกทาสในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" หน้า ๑๓๑

^๒พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพ, ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๗, หน้า ๑๑ - ๑๘.

^๓เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐ - ๔๑.

^๔เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓ - ๔๔.

ไทยกันทั่วไปทุกอำเภอและตำบล หัวเมืองใดที่มีเรือเมล์ หรือรถไฟเดินติดต่อกับ
กรุงเทพฯ ได้ ชาวนาก็พากันโดยสารเรือและรถไฟเข้ามาเล่นการพนันยังบ่อนใน
กรุงเทพฯ^๒ บางแห่งก็มีนักเลงการพนันจากกรุงเทพฯ ขึ้นไปสอนวิธีการ เล่นการพนัน
แบบต่าง ๆ ให้ เช่น ที่พยุหะคีรีนิยมเล่นไม้กันมาก ถึงกับมีครูไฟจากกรุงเทพฯ ขึ้นไป
สอนวิธีการเล่นไพ่ทรงเครื่อง เสียเงินกันคนละมาก ๆ^๓

ในระยะเวลาที่เศรษฐกิจการค้าซบเซาตกต่ำ เนื่องจากการผลิตข้าวไม่ได้ผล
ติดต่อกันเป็นเวลาหลายปีนั้น การพนันเป็นปัญหาสำคัญปัญหาหนึ่งที่ช่วยช้ำเติมความ
ยากจนของชาวนาให้มากยิ่งขึ้น ดังที่พระยาวงษานุประพัทธ์ไกรยาบงกชมธุรสรัชกาล
ที่ ๖ ถึงปัญหาการพนันเมื่อคราวไปตรวจการทำงานในมณฑลกรุงเทพฯ กรุงเทพฯ
นครสวรรค์ นครชัยศรี และปราจีนบุรี เมื่อ ร.ศ. ๑๓๐ ตอนหนึ่งว่า

...การที่ราษฎรพากันยากจนซัดสนมากขึ้นทุกที นอกจากที่ทำนาไม่ได้ผล
เต็มภาคภูมิ แลเมื่อได้สืบดูการทำมาหากินแลรายไถ่รายจ่ายของราษฎรดู
แลดวงใจความว่า เนื่องมาจากเล่นการพนันแลใช้จ่ายฟุ่มเฟือยสุรุยสุราย
มากเกินไป กาลังของรายไถ่ของคน จึงพากันยากจนเป็นหนี้สินมากขึ้นทุกทีแทบ
ทั่วไป การพนัน เช่น ถั่ว ไป นั้น ถึงแม่ว่าตามหัวเมืองมณฑลจะเลิกหมด
แล้วก็จริงอยู่ แต่ในหัวเมืองใดมีเรือเมล์แลรถไฟเดินติดต่อกับกรุงเทพฯ ได้
แล้ว ราษฎรชานนอกก็พากันเข้ามาเล่นกันแทบทั่วไป โช้แต่เท่านั้น ในเวลา
ที่ข้าพเจ้าไปตรวจราชการซึ่งเป็นเวลาที่เขายากหนักมาก แลกำลัง

^๑ หจช, ร.๖ กษ.๑/๑๒, หนังสือรายงานตรวจการเพาะปลูกของพระยา
วงษานุประพัทธ์ ไกรยาบงกชมธุรสรัชกาลที่ ๖, ที่ ๕๔/๑๐๕๓๗, ๑๗ กันยายน ๑๓๐
(พ.ศ. ๒๔๕๔)

^๒ เรื่องเดียวกัน.

^๓ หจช, ร.๕ ม.๑๑/๑๑, การประชุมเทศาภิบาลปีที่ ๑๒, ครั้งที่ ๒,
๔ กันยายน ๑๒๕. (พ.ศ. ๒๔๔๕).

อัคคีชัคสนเงินทองอยู่ทั่วไปเช่นนี้ ราษฎรชาวบ้านก็ตั้งบ่อนเล่นการพนันทุก
อำเภอ กำนัน เช่น การเล่นชนไก่ กัดปลา แลฝูงเรือ เป็นต้น ราษฎรใด
เสียกันอย่างน้อยคนละ ๓ บาท ๔ บาท อย่างมากคนหนึ่งถึง ๑๐ บาท
๓ คำสิ่งก็มี... เพราะเหตุฉะนั้นราษฎรจึงพากันยากจนชัคสนลงทุกที่... ๑

เนื่องจากชาวนาในทุ่งรังสิต เป็นชาวนาที่อพยพมาจากที่ต่าง ๆ หลายแห่ง
ดังนั้นบริเวณทุ่งรังสิตจึงเป็นที่รวมของบุคคลหลายประเภท นักเลงการพนันก็มีไม่น้อย
ดังที่พระเจ้าอนงยา เสด็จกรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ เจ้าของที่นารายใหญ่รายหนึ่ง
ในทุ่งรังสิต ทรงกล่าวในที่ประชุมชาวนา เมื่อวันที่ ๑๐ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๔ ว่า
✓ "การ เล่นการพนัน (ในทุ่งรังสิต - ผู้เขียน) มีคนคั่นน้อยกว่าคนเลว" ๒

ชาวนาในทุ่งรังสิตนิยมเล่นการพนันกันมาก รวมทั้งหวย ก. ข. ด้วย
ปรากฏว่าชาวนาบางรายถูกเงินเจ้าของนาเพื่อไปลงทุนทำนา แต่แบ่งไปแทงหวยเสีย
มากกว่าที่ไร่นำทุน^๓ แม้วาบริษัทชุกคลองแลคูนาสยามจะห้ามตั้งโรงบ่อนเบี้ยในเขต
ของบริษัท^๔ ก็ตาม แต่การพนันก็ยังเป็นปัญหาสำคัญของชาวนาในเขตนี้ เพราะ
ชาวนาสามารถเล่นการพนันประเภทที่ถือว่าให้ความรื่นเริงได้ เช่น ไพ่ ชนไก่ กัดปลา^๕
และสามารถเดินทางเข้ามาเล่นการพนันยังโรงบ่อนเบี้ยในกรุงเทพฯ ได้ เพราะการ

^๑ หจข, ร.๖ กษ.๑/๑๒, หนังสือรายงานตรวจการเพาะปลูกของพระยา
วษานุประพัทธ์ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๖, ที่ ๕๘/๑๐๕๓๗, ๑๗ กันยายน ๑๓๐.
(พ.ศ. ๒๔๕๔).

^๒ หจข, ร.๕ กษ.๓.๑/๑๒, รายงานประชุมชาวนาในทุ่งคลองรังสิต,
๑๐ ธันวาคม ๑๒๔ (พ.ศ. ๒๔๕๒)

^๓ เรื่องเดียวกัน.

^๔ หจข, ร.๕ กษ.๕.๔/๖, ขอบังคับของบริษัทชุกคลองแลคูนาสยาม
ร.ศ. ๑๑๘.

^๕ เรื่องเดียวกัน.

คมนาคมจากเขตคลองรังสิตเข้ากรุงเทพฯ ทำให้สะดวกทั้งทางรถไฟ และทางเรือ
ดังปรากฏในรายงานของพระยาวงษาอนุประพัทธ์ดังกล่าวแล้ว

กล่าวโดยสรุปได้ว่า ความยากจนเป็นปัญหาใหญ่ที่ชาวนาในสมัยรัชกาล
ที่ ๕ ประสบ ปัจจัยที่ทำให้เกิดความยากจนมีหลายประการโดยเฉพาะในระยะปลาย
รัชกาลที่ ๕ ถึงต้นรัชกาลที่ ๖ มีปัจจัยหลายอย่างเกิดขึ้นพร้อมกัน แต่ละปัจจัยล้วนมี
ส่วนซ้ำเติมให้ชาวนาที่ยากจนอยู่แล้วต้องอยู่ในสภาพสิ้นหวังยิ่งขึ้น ในจำนวนปัจจัย
ทั้งหมดที่กล่าวมา ดูเหมือนว่าภัยธรรมชาติจะเป็นปัจจัยที่มีผลต่อชาวนาอย่างกว้าง
ขวางและรุนแรงมากกว่าปัจจัยอื่น ๆ ทั้งยังเป็นปัจจัยที่แก้ไขยากด้วย

ผลกระทบจากปัจจัยทางธรรมชาติที่ชาวนาได้รับ เห็นได้ชัด ๒ ประการ
คือ เกิดทุพภิกขภัย ถึงต้องอพยพทิ้งที่นา และเกิดการขาดแคลนแรงงานทำนาใน
ระยะต่อมา ในที่นี้จะกล่าวถึงผลกระทบแรกเท่านั้น ส่วนผลที่ทำให้เกิดการขาด
แคลนแรงงานทำนานั้น จะกล่าวในเรื่องแรงงานต่อไป

ความผิดปกติของฤดูกาลในช่วงปลายรัชกาลที่ ๕ ไม่เพียงแต่ทำให้ชาวนา
ไม่มีเงินจ่ายภาษีค่านา ค่าเช่า ค่าใช้สอยอื่น ๆ และไม่มีพัสดุข้าวปลูกเท่านั้น แม้
แต่ชาวจะบรีโลกก็ไม่มีสำหรับชาวนาที่ยากจน^๑ ชาวนาจำนวนมากมีชีวิตอยู่ไปวัน
หนึ่ง ๆ ด้วยการจำกัดอาหารเพียงวันละ ๑ มื้อ^๒ หนังสือพิมพ์ The Bangkok
Times เล่าถึงสภาพความขาดแคลนข้าวบรีโลกของชาวนาบริเวณคลองรังสิตไว้ว่า
เมื่อมีเรือบรรทุกข้าวผ่านคลองรังสิต จะมีชาวนาทั้งหญิงชายจาก ๒ ฝั่งคลองพายเรือ
เขารุมล้อมเรือบรรทุกข้าวพร้อมควยภาชนะใส่ข้าว พวกนี้ไม่ใช่ขโมย เขารวมที่จะ
จ่ายค่าตอบแทนให้แก่เจ้าของข้าวเท่าที่เขาสามารถจะจ่ายได้ ขอเพียงให้พวกเขา

^๑ หจข, ร.๕ กษ.๑๐.๑/๒, หนังสือหม่อมราชวงศ์สุวพรรณ ถึง เจ้าพระยา
เทเวศร์วงศ์วิวัฒน์, ๑๖ มกราคม ๑๒๖ (พ.ศ. ๒๔๕๐).

^๒ David Bruce Johnston, Rural Society and The Rice Economy in Thailand, p. 304.

ได้มีข่าวกินเท่านั้น^๑

การขาดแคลนข้าวบริโภคของชาวนามีได้จำกัดอยู่แค่ในบริเวณคลองรังสิตเท่านั้น แต่เกิดขึ้นทั่วไปทุกมณฑล ดังที่พระยาวงษาอนุประพัทธ์ได้รายงานสภาพที่ท่านได้พบขณะออกตรวจการทำนาตอนหนึ่งว่า

...ราษฎรชาวนา... มีความคับแค้นเดือดร้อนด้วยเสบียงอาหารมากทั่วไปทุกมณฑล ที่ข้าพระพุทธเจ้าได้ตรวจมาแล้วนี้ เพราะเหตุปีที่แล้งมานี้ การทำนาอย่างดีที่สุดโดยลไม่เกินกว่าปานกลาง แต่ที่ใดผลต่ำกว่าแลไม่ไคเลยก็มากเหตุฉะนั้น จึงพากันขาดข้าวปลูกปลูกผัก แลไม่มีข้าวจะบริโภคทั่วไป ต้องเที่ยวเบียดขวางขอแลยืมกันกิน ก็ไม่ไคพอเพราะหมดทุนเสียแทบทั่วไป ราษฎรที่อยู่ไกลป่าไกลเขา ก็เที่ยวหากล้อยป่ามาปนกับเขารบริโภค ที่อยู่ตามท้องทุ่งก็เอาไครยปนกับผักบุงบาง หาเผือกมันบ้าง ตามทางที่ตรวจการตลอดมานี้ไคปะเรือราษฎรมาก เป็นเรือที่เที่ยวหาเขามาบริโภคไคมาก ที่มีของป่าของดงหรือบุกกล้อย เผือกมันเอาไปเที่ยวแลกเขา ก็แลงไคไคไค... ชาวกองเกาก็ออกไปหาเขาทางสุพรรณ ชาวกองสุพรรณก็เขามาหาเขาทางกรุงเก่า ส่วนทางมณฑลฝ่ายเหนือ ซึ่งอยู่ตามริมแม่น้ำ ไม่มีที่ทำนาก็ขึ้นไปหาเขาตามบานคอนซึ่งทำนาไค พวกที่อยู่คอนก็ขาดเขากินไคไคไคเหมือนกัน... ๒

จากรายงานของพระยาวงษาอนุประพัทธ์ฉบับนี้ แสดงให้เห็นถึงความเดือดร้อนที่เกิดจากการทำนาไม่ไคผล ทำให้เกิดทุกข์ภัยทั่วไป บางแห่งเช่นที่เมืองรัตนบุรี ซึ่งเป็นเมืองที่ทำนาไคผลไคหนึ่ง มีความอดอยากมากถึงกับมีชาวนาอดข้าว

^๑ "The Supply of Rice," The Bangkok Times, (1 September 1911) : 2.

^๒ หจข, ร.๖ กษ.๑/๑๒, หนังสือพระยาวงษาอนุประพัทธ์ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๖ ที่ ๖๘/๑๐๘๓๗, ๑๗ กันยายน ๑๓๐.

ตาย หรือหนีไม่ไหวเที่ยวหาผักหญ้าที่เป็นพิษมาบริโภคแทนข้าวโดยไม่รู้อันตราย
ไปก็มี ดังที่พระยาวงษานุประพัทธ์รายงานไว้อีกตอนหนึ่งว่า

...เมื่อไม่มีข้าวบริโภค บุตรแลบิดามารดาก็ตวงพากันออกไปเที่ยวหาข้าว
มาเลี้ยงกัน ท่องไปหลายวันเพราะเขาหุงยาก ต้องไปไกล ๆ จึงจะได้อาหาร
มาบ้าง ส่วนคนชราซึ่งทุพพลภาพพิการอยู่บ้างแล้ว หิวจัดเขาเลยเป็นลมตาย
ไปก็มี ส่วนเด็ก ๆ นั้นเมื่อหิวหนักเขาก็เที่ยวเก็บผักหญ้า หรือสิ่งอื่น ๆ ที่
หาได้แลดูคิดว่าบริโภคก็บริโภคเขาไป จนเต็มอ้อมตามภาษาเด็ก ๆ เลยผิด
สำแดงของรวงตายก็มีบ้าง หรือเมื่อบุตรแลบิดามารดาเขาขาดแล้ว ผู้ทอดหิว
อยู่ข้างบ้านนั้นบริโภคเขาไปจนเกินส่วนเลยเป็นลมตายก็มี ส่วนบุตรแลบิดา
มารดาที่ไปเที่ยวเสาะหาเขามาเลี้ยงกัน กว่าจะได้อาหารกลับมาเมื่อมาปะ
บิдамารดา หรือบุตรตายเสียแล้ว เพราะความอดอยากแลความเสียใจ
เลยเป็นลมตายกันก็มี...

✓ ปัญหาที่เกิดขึ้นพร้อม ๆ กับ การเกิดทุพภิกขภัยในทุ่งรังสิตคือ ปัญหาโจร-
กรรม คนยิ่งอดอยากจนมากขึ้นเท่าไร การโจรกรรมก็เกิดมากขึ้นเท่านั้น
ชาวนาต้องเดินทางไปหาน้ำใช้บริโภคและเลี้ยงวัวควายในที่ ๆ ห่างไกล บางที่ต้อง
ตอนโคกระบือไปเลี้ยงยังที่ ๆ มีน้ำ แต่ก็ต้องพบกับการโจรกรรมลักวัวควาย ทำให้
ชาวนาไม่สามารถทนต่อไปได้ ต่างพากันอพยพออกไปหาที่ใหม่ที่ดีกว่าทำนาต่อไป
ดังปรากฏในรายงานที่มีมาถึงกระทรวงมหาดไทยกล่าวว่า ใน ร.ศ. ๑๒๕
(พ.ศ. ๒๔๔๘) มีชาวนาในทุ่งรังสิตอพยพออกไปราว ๑,๐๐๐ ครอบครัว^{๒*}

^๑ เรื่องเดียวกัน.

^๒ หจข, ร.๕ กษ.๓.๑/๑๑, หนังสือพระยาภิรมย์ภักดีพิทักษ์, หลวงเสนา
พิทักษ์, หลวงรัฐวิศิษฐ์วิบูลย์ กราบพูลเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย, ๔ พฤษภาคม ๑๒๕.

* เจ. ซี อินแกรม เชื่อว่า ชาวนาครอบครัวหนึ่งมีสมาชิกเฉลี่ย ๕ คน
ดังนั้นตามเอกสารชิ้นนี้จะมีชาวนาอพยพออกไปจากทุ่งรังสิตในปีนั้นราว ๕,๐๐๐ คน
แต่ จอห์นสตัน เชื่อตามรายงานของ ม.ร.ว. สุวพรรณ ว่า ชาวนาอพยพไปในปี
ระหว่าง ๑๒,๕๐๐ - ๑๕,๐๐๐ คน

นับว่าเป็นรายงานฉบับแรกที่บอกให้ทราบถึงการอพยพตั้งถิ่นฐานของชาวนาในทุ่งรังสิต นับตั้งแต่ชาวนาเหล่านี้เริ่มเข้ามาอยู่กันอย่างเบาบางเพียง ๒,๐๐๐ - ๓,๐๐๐ คน ใน พ.ศ. ๒๔๓๓ และเพิ่มขึ้นถึง ๑๐๐,๐๐๐ คน ใน พ.ศ. ๒๔๔๘^๑ ในระยะที่เกิดทุพภิกขภัยในบริเวณทุ่งรังสิต เป็นเวลาดัง ๗ ปีนั้น เฉพาะเมืองธัญบุรีเมืองเดียว ชาวนาลดลงถึง ๓๕ %^๒ ทำให้เป็นที่หวั่นวิตกแก่เจ้าหน้าที่ของทางราชการระดับสูงว่าจะกระทบกระเทือนถึงรายได้ของรัฐบาล^๓ ส่วนบรรดาเจ้าของนาที่เริ่มไหวตัวลดค่าเช่านาให้แก่ชาวนา บางรายถึงกับให้ทำโดยไม่เก็บค่าเช่า เพื่อเอาใจชาวนา แต่ไม่สามารถแก้ไขได้ เพราะชาวนาที่ยังคงทนอยู่ข้างนั้นต้องพบกับปัญหาโจรผู้ร้ายหนักยิ่งขึ้น เพราะไม่มีเพื่อนบ้านคอยช่วยเหลือซึ่งกันและกันดังแต่ก่อน ตอนกลางวันต้องทำงานหนักในทุ่งนา ครั้นตอนกลางคืนต้องเฝ้าวัวควายไม่มีเวลาได้พักผ่อน^๔ ชาวนาที่เหลืออยู่ข้างนั้นก็ทนไม่ไหวต้องอพยพตามกันไปโดยมาก^๕

^๑David Bruce Johnston, Rural Society and the Rice Economy in Thailand, p. 313.

^๒Ibid, p. 314.

^๓หจช, ร.๖ กษ.๑/๖, เมมโมร์แรนคัมที่จะแก้ไขการทำงานที่เสื่อมทรามอยู่ให้กลับเจริญดีขึ้น ของ พระยาวงษานุประพัทธ์.

^๔หจช, ร.๖ กษ.๑/๔, Memorandum on our Domestic Economy ของ พระยาวงษานุประพัทธ์, หน้า ๑๗.

^๕หจช, ร.๕ กษ.๓.๑/๑๑, หนังสือพระรัชฎาภิเษกพิพัฒน์, หลวงเสนาพิทักษ์ หลวงรัฐวิศิษฎ์ กราบทูลเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย, และ หจช. ร.๕ กษ.๓.๑/๑๒, รายงานประชุมชาวนาในทุ่งคลองรังสิต, ๑๐ ธันวาคม ๑๒๘ (พ.ศ. ๒๔๕๒).

ค) แรงงาน

การที่ประเทศไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีประชานน้อยทำให้พบกับปัญหาการขาดแคลนแรงงานมาโดยตลอด จะเห็นได้ จากประวัติศาสตร์ใน ระยะที่ประเทศต่าง ๆ ยังคงรุกรานกันด้วยการสงครามนั้นไทยใช้วิธีการเพิ่มพลเมือง ด้วยการกวาดต้อนพลเมืองของประเทศที่แพ้เข้ามา เพื่อเป็นแรงงานในการทำไร่นาของชนชั้นปกครอง หรือการยืมดีคอนรับการอพยพของพลเมืองต่างชาติ เพื่อเข้ามาเป็นแรงงานในการผลิตให้แก่ประเทศไทย ขณะเดียวกันก็พยายามป้องกันการเดินทางออกไปต่างประเทศของคนไทย ด้วยการกำหนดโทษไว้อย่างหนักสำหรับผู้ที่พาคคนไทยซึ่งถือว่าเป็น "ข้าแผ่นดิน" สิ่งต้องห้าม" ออกไป ผู้ที่ลักพาพลเมืองไทยออกไป ถือว่าเป็นเสมือนโจร นอกจากนี้มีบทบัญญัติลงโทษเจ้าพนักงานรักษาค่านซึ่งมิได้ตรวจตราให้รอบคอบด้วย^๑

ในสมัยรัชกาลที่ ๕ แม้ว่า การกวาดต้อนพลเมืองของประเทศข้างเคียงจะเป็นสิ่งล้าสมัย แต่การต้อนรับพลเมืองประเทศต่าง ๆ เพื่อเพิ่มแรงงานให้แก่ไทยยังคงใช้อยู่ด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การเกลี้ยกล่อม^๒ การจัดที่ทำนา และลดหย่อนเงินค่าราชการให้^๓ เป็นต้น ทางราชการตระหนักดีว่าการขาดแรงงานเป็นการจำกัดประสิทธิภาพการผลิต ด้วยเหตุนี้รัฐบาลจึงต้องพยายามหาทางเพิ่ม

^๑"ลักษณะอาญาหลวง" กฎหมายตราสามดวง, เล่ม ๔, หน้า ๓๘ - ๓๙.

^๒หจข, ร.๕ ม.๒.๒๕/๑๘, หนังสือพระราชทานกุศล ปลัดทูลฉลองกระทรวงมหาดไทย, กราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรินทร์ราชเลขาณุกการ, ที่ ๔๔/๔๐๕๕, ๑๐ มกราคม ๑๑๗. (พ.ศ. ๒๔๔๑).

^๓"กฎข้อบังคับ เรื่องเก็บเงินค่าราชการเกรียงและมอญ ร.ศ. ๑๑๘," ราชกิจจานุเบกษา, ๑๗(๑๓ มกราคม ๑๑๘) : ๕๕๕ - ๕๕๖.

ประชากรให้มากขึ้น^๑ และในขณะเดียวกันก็ต้องระวังรักษาพลเมืองที่มีอยู่แล้วให้มีสุขภาพอนามัยดี เพื่อป้องกันไม่ให้พลเมืองซึ่งเป็นแรงงานของไทยต้องลดลง ดังจะเห็นได้จากพระราชดำรัสของกรมหลวงดำรงราชานุภาพในที่ประชุมเทศาภิบาล ร.ศ. ๑๒๕ ตอนหนึ่งว่า

... ความมุ่งหมายป้องกันไม่ให้คนตายจากนักนี้เป็นข้อสำคัญ เมืองไทยเรามีอาณาเขตรวกว้างขวางแต่มีคนน้อย ย่อมทรายอยู่ทั่วกันแล้ววา ถ้าจะมีคนอื่นสักหาเทาหรือหกเทาของเคียวนี้ ก็ยังมีที่พอกันอยู่ไม่อัคคึก ความเจริญของบ้านเมือง ต้องอาศัยรยพลเมืองในการทุกอย่าง กำลังบ้านเมืองฝ่ายทหารถูกมีพลเมืองมาก ทหารก็ยังมีมากขึ้น กำลังฝ่ายโรคทรัพย์ของบ้านเมืองถาคคนมาก การทำไรนาคาคายและกิจการที่จะเกิดโรคทรัพย์ยอมมีมากทวีขึ้น ...^๒

การขาดแคลนแรงงานในการผลิต เป็นข้อจำกัดการผลิตข้าวของชวานาทางหนึ่ง เรื่องนี้เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นกับชวานาโดยทั่วไป ตลอดสมัยรัชกาลที่ ๕ แม้ปลายรัชกาลก็ยังพบที่ดินที่ไม่มีคนทำเป็นนาอีกมาก เนื่องจากไม่มีแรงงานพอที่จะทำที่นาให้เกิดประโยชน์ได้ ดังเช่นในรายงาน พระยาวิเศษโกชนาข้าหลวงเกษตรมณฑลกรุงเทพฯซึ่งแสดงถึงเนื้อที่ทั้งหมดและเนื้อที่ที่ทำนาแล้วในมณฑลกรุงเทพฯ ๗ หัวเมือง

^๑ เห็นได้จากพระราชดำรัสรัชกาลที่ ๕ ทรงตอบในการทรงเป็นประธานเปิดโรงพยาบาลจีนเมื่อ ร.ศ. ๑๒๔, คูใน สงวน อึ้งคง, สิ่งแรกในเมืองไทย, ชุด ๓, (พระนคร : แพร่พิทยา, ๒๕๐๓) หน้า ๑๑๒ - ๑๑๓.

^๒ หจข, ร.๕ ม.๒๒/๑๔, รายงานประชุมเทศาภิบาลกระทรวงธรรมการ, ๑๒ กันยายน ๑๒๕ (พ.ศ. ๒๔๔๕)

เมื่อ ร.ศ. ๑๒๘ ไว้ว่า^๑

ที่ดินที่เป็นที่นาในมณฑลกรุงเทพฯ ๗ หัวเมืองมีทั้งสิ้น

๑,๘๘๕,๖๗๔ ไร่ ๓ งาน ๕๕ ตร.วา

ที่ทำนาแล้ว จำนวน

๑,๐๘๗,๕๖๔ ไร่ ๓ งาน ๒ ตร.วา

มีที่ดินที่ยังไม่ได้ทำนาอีก

๘๙๘,๒๑๐ ไร่ ๕๓ ตร.วา*

สาเหตุประการหนึ่งที่มีผลต่อจำนวนประชากรของไทยในระยะนั้น คือ โรคระบาด โรคที่ทำให้คนตายมากที่สุดทุกปี ๆ ละหลายหมื่นคน คือ กาฬโรค รองลงมาคืออหิวาตกโรคซึ่งไม่เกิดทุกปี แต่เมื่อเกิดปีใดก็ตายกันมาก ท้ายที่สุด คือ โรคไข้จับสั่น ซึ่งมีอยู่ทุกหนทุกแห่ง แต่ละปีก็มีคนตายกันไม่น้อย^๒ การเกิดโรคระบาดนั้นนอกจากจะทำให้จำนวนชาวนาต้องลดลงแล้ว ยังทำให้เกิดการขาดแคลนแรงงานรับจ้างชาวตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งเป็นแรงงานสำคัญในการทำนาในระยະที่เศรษฐกิจการค้าข้าวกำลังเฟื่องฟู ซึ่งจะกล่าวถึงในตอนต่อไป

ในระยະแรก ๆ ที่มีการติดต่อกับต่างประเทศนั้น การขาดแคลนแรงงานทำนายังไม่ค่อยเป็นปัญหาสำคัญ เพราะความเคยชินทางด้านสังคมและการปกครองระบบไพร่และทาสที่เคยใช้กันมานานแต่เมื่อเริ่มติดต่อกับชาวตะวันตกมากขึ้น

^๑ หจข, ร.๕ กษ, แผนกข้าหลวงเกษกร, เล่มที่ ๑, เรื่องที่ ๒๕, รายงานพระยาวิเศษโกชนา ข้าหลวงเกษกรมณฑลกรุงเทพฯ เสนอพระยาวงษาอนุ-ประพัทธ์ เสนาบดีกระทรวงเกษกรราชการ, ที่ ๔๑/๒๕๑, ๘ กันยายน ๑๒๘ (พ.ศ. ๒๔๕๒).

* ที่ถูกต้องควรจะเป็น ๘๙๘,๑๐๕ ไร่ ๕๓ ตร.วา

^๒ หจข, ร.๕ ม.๒.๑๑/๑๔, รายงานประชุมเทศาภิบาลกระทรวงธรรมการ, ๑๒ กันยายน ๑๒๕ (พ.ศ. ๒๔๔๕).

วัฒนธรรมตะวันตกเริ่มมีผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจของไทย ในระยะรัชกาลที่ ๔ - ๕ มาก กล่าวคือ ระบบเศรษฐกิจตะวันตกผ่านยุคกสิกรรมที่ล่าช้ามาแล้ว ลักษณะการไถแรงงานแบบไพร่และทาส ใคกลายมาเป็นลักษณะของการจ้าง ซึ่งถือว่าเป็นลักษณะสำคัญอย่างยิ่งในระบบเศรษฐกิจยุคใหม่ ระเบียบนี้เองที่ชาวตะวันตกได้นำเอาระบบการจ้างแรงงานมาใช้ในประเทศไทย ทำให้เห็นว่าระบบไพร่และทาสที่ไทยใช้อยู่เป็นอุปสรรคต่อความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ ความคิดที่จะใช้ระบบการจ้างแรงงานจึงเริ่มขึ้นพร้อม ๆ กับความต้องการหาผลประโยชน์ให้เต็มที่จากความต้องการของโลก และการปรับปรุงระบบการปกครองไพร่และทาสของรัชกาลที่ ๕ ทำให้แรงงานที่เคยใช้ในการทำนาควยวิธีการขอแรงลงแขก แรงงานจากบ่าวไพร่และลูกหนี้ต้องเสื่อมลง

การทำนาควยวิธีจ้างลูกจ้างช่วยทำนาเริ่มมีขึ้นตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ ๔ ในอัตราค่าจ้างที่ขึ้นกับงานและฤดูกาล^๒ และเริ่มใช้วิธีจ้างแรงงานกันทั่วไปตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๓ ควยการจ้างแบบรายวัน หรือจ้างแบบเหมา อัตราค่าจ้างรายวัน ไคสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว จากอัตราปกติวันละ ๑ - ๒ บาท ถึงวันละ ๓ บาท ในปี พ.ศ. ๒๔๕๐ และถึงวันละ ๖ บาท บวกกับส่วนแบ่งจากข้าวที่ไคสำหรับชาวนาในทุ่ง

^๑ วิษณุ เสวะมาตย์, "การเลิกทาสในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," หน้า ๓๐.

^๒ "Siamese Mode of Sowing and planting Rice," Bangkok Calendar, 1870, pp. 142 - 144. กล่าวว่า อัตราค่าจ้างลูกจ้างทำนาค่าที่เพชรบุรี เกือบละ ๘ - ๑๐ บาท เฉพาะการจ้าง ไถ คราด และปักดำ ถ้าปีที่ลูกจ้างขาดแคลนจะราคาสูงกว่านี้ ส่วนการจ้างเหมาตลอดฤดูทำนาคั้งแต่เดือน พฤษภาคม ถึงเดือนธันวาคม หรือ มกราคม สำหรับลูกจ้างที่ชำนาญจะไคค่าจ้างเป็นข้าวเปลือก ๑ เกวียน ซึ่งราคาข้าวขณะนั้น ข้าวชนิดนี้เกวียนละ ๕๑ บาท

รังสิตในปี พ.ศ. ๒๔๕๑^๑ ส่วนอัตราค่าจ้างแบบเหมาในทุ่งรังสิตนั้น ถือเอาความ
 ชำนาญในการทำนาเป็นเกณฑ์กำหนดค่าจ้าง ลูกจ้างที่มีความชำนาญมากอัตราค่าจ้าง
 เหมาคลอดฤดูทำนา ๑๒๐ บาท ความชำนาญปานกลาง ๑๐๐ บาท ที่มีความชำนาญ
 น้อยที่สุด ๗๐ - ๘๕ บาท^๒

แม้ว่าอัตราค่าจ้างลูกจ้างทำนาจะสูงพอสมควร เมื่อเทียบกับอัตราค่า
 จ้างกุลิโทษ์เฉลี่ยซึ่งประมาณวันละ ๐.๗๕ - ๑.๐๐ บาท^๓ คือ ค่าจ้างทำงานสร้าง
 ทางรถไฟวันละ .๗๕ บาท ลูกจ้างต้องทำอาหารกินเอง^๔ และลูกจ้างตัดพินเหมา
 ค่าจ้างปีละครั้ง กินอยู่กับเจ้าของที่ดิน^๕ แต่ลูกจ้างก็ยังไม่พอกับความต้องการของชาวนา

^๑ "The Rice Harvest," The Bangkok Times, (17 December 1907) : 15; "Rice Exhibition at Tanyaburi" The Bangkok Times, (2 February 1908) : 11 - 12.

^๒ หจช, ร.๕ กษ, แผนกข้าหลวงเกษตร, เล่มที่ ๑, เรื่องที่ ๘, รายงาน
 พระยาวิเศษโกชนา ข้าหลวงเกษตรมณฑลกรุงเทพฯ, ที่ ๒๕/๑๑๒, ๑๕ มีนาคม ๑๒๘.

^๓ J.C. Ingram, "Thailand's Rice Trade and the Allocation of Resource," In The Economic Development of South - East Asia, p. 113.

^๔ หจช, ร.๕ ม.๒.๑๔/๑๑๐, ลายพระหัตถ์กรมหลวงดำรงราชานุภาพ
 กราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕, ๓ กรกฎาคม ๑๒๗ (พ.ศ. ๒๔๕๑)

^๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถ์เลขาเรื่อง
 เลด็จประพาสลำนำมะขามเข่า พ.ศ. ๒๔๕๑. หน้า ๑ - ๓.

ถึงกับมีชาวนาเมืองชัยภูมิทำเรื่องราวขอให้ทางราชการอนุญาตให้นักโทษออกไป
รับจ้างเกี่ยวข้าวในอัตราค่าจ้างวันละ ๓๒ อัฐ โดยชาวนาผู้ขอเป็นผู้ควบคุมมิให้
นักโทษหนีควยตนเอง และทางราชการเมืองชัยภูมิก็กยอมให้นักโทษออกไปรับจ้าง
เกี่ยวข้าวตามที่ชาวนาเรียกร้องโดยทางราชการเป็นผู้เก็บค่าจ้าง^๑ แต่ต่อมา
ต้องยกเลิกการให้นักโทษรับจ้างเกี่ยวข้าว เพราะกระทรวงนครบาลเกรงว่านักโทษ
จะหนีแล้วจะไม่สามารถเอาความผิดกับผู้จ้างได้^๒ ในที่สุดนักโทษก็หนีจริง ๆ ชาวนา
ผู้จ้างต้องจ่ายเงินให้แก่ทางราชการสำหรับเป็นเงินรางวัลนำจับถึง ๕๐ บาท นอก
เหนือจากค่าจ้าง^๓

นับตั้งแต่ชาวนาเปลี่ยนวิธีการผลิตแบบดั้งเดิมมาเป็นการผลิตเพื่อการค้า
ควยการผลิตข้าวเพียงอย่างเดียวให้ไ้มากขึ้น วิธีการเพิ่มผลผลิตของชาวนาจะใช้
วิธีการเพิ่มเนื้อที่ทำนาให้มากขึ้น มากกว่าที่จะปรับปรุงวิธีการผลิตให้ทันสมัยขึ้น^๔
แรงงานรับจ้างจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นแรงงานสำคัญของการขยายเนื้อที่
ทำนาของชาวนาภาคกลางโดยเฉพาะในทุ่งรังสิตมาโดยตลอด ถึงแม้จะเห็นได้ในคำ

^๑ หจข, ร.๕/๑ น.๓.๒ จ/๑๘, หนังสือนายพันโทพระยาสุรนาถเสณี
ผู้ว่าราชการเมืองชัยภูมิ กรวยทูลพระเจ้านองยาเชอกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดี
กระทรวงนครบาล ที่ ๑๘๑/๑๙๘๓, ๕ มกราคม ๑๒๕ (พ.ศ. ๒๔๔๘).

^๒ เอกสารเดียวกัน, หนังสือเสนาบดีกระทรวงนครบาลถึง นายพันโท
พระยาสุรนาถเสณี ผู้ว่าราชการเมืองชัยภูมิ ที่ ๑๔๕/๑๔๘๑๕, ๒๓ มกราคม ๑๒๕
(พ.ศ. ๒๔๔๘).

^๓ เอกสารเดียวกัน, หนังสือนายพันโทพระยาสุรนาถเสณี ผู้ว่าราชการ
เมืองชัยภูมิ กรวยทูลกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ที่ ๒๐๗/๑๕๐๒,
๒๘ มกราคม ๑๒๕.

^๔ Ingram, "Thailand's Rice Trade and The Allocation
of Resource," In The Economic Development of South-East Asia,
p. 117.

ร้องทุกข์ของชาวนาในทุ่งรังสิต เมื่อ ร.ศ. ๑๒๘ ตอนหนึ่งว่า ถ้าไม่ได้ลูกจ้างลาวแล้ว พวกข้าพเจ้าก็ทำนาไม่ได้มาก โดยเหตุที่มีคนน้อย บรรดาผู้ที่ตั้งทำนาในทุ่งหลวงคลองรังสิตไค้อาไศรย จ้างลาวที่ลงมาจากมณฑลอิสาน จึงทำนาได้คนละมาก ๆ...^๑ บรรดาลูกจ้างชาวอิสานเหล่านี้จะมีคนภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นผู้ชักชวนและควบคุมลงมาเป็นกลุ่ม ๆ ผู้ที่ทำการควบคุมลูกจ้างลงมาแจกจ่ายให้รับจ้างแก่ชาวนาเรียกว่า "นายรอย"^๒

การที่ชาวอิสานเดินทางมารับจ้างทำงานต่าง ๆ กันมากนั้น เนื่องจากสภาพการทำนาหากินของภาคอิสานมักเกิดความแห้งแล้ง ทำนาไม่ได้ เกิดความขาดแคลนอาหาร เกิดโรคระบาดทั้งคนและสัตว์ บางปีพระและเณรต้องสึกมากมาย เพราะประชาชนไม่มีอาหารใส่บาตร^๓ ทางอิสานจึงพากันไปหากินทางรับจ้างเป็นแรงงานยังภาคอื่น ๆ ซึ่งกำลังเกิดความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ เช่น เป็นลูกจ้างทำทางรถไฟ ซึ่งกำลังต้องการแรงงานจำนวนมาก^๔ รับจ้างตัดฟันแถบมณฑลนครสวรรค์^๕ และลงมารับจ้างทำนาในภาคกลาง ซึ่งกำลังต้องการแรงงานเพื่อขยาย

^๑ หจข, ร.๕ กษ.๓.๑/๑๒, หนังสือร้องทุกข์ของชาวนาทุ่งคลองรังสิต ๕๗ ชื่อ ถึง พระยาวงษานุประพัทธ์เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ, ๒๔ มกราคม ๑๒๘ (พ.ศ. ๒๔๕๒)

^๒ หจข, ร.๕ กษ.๕.๔/๑๓, หนังสือพระยาศรีสุนทรโวหาร ปลัดทูลฉลอง กระทรวงเกษตราธิการ ถึงเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ, สำเนาที่ ๑๐๒๒๖, ๓๐ ธันวาคม ๑๒๐ (พ.ศ. ๒๔๔๔)

^๓ หจข, ร.๕ กษ.๒.๒๕/๓๖, ลายพระหัตถ์กรมหลวงดำรงราชานุภาพ กราบทูลกรมขุนสมมตอมรินทร์, ที่ ๘๒๗/๕๐๕๒, ๓๑ กรกฎาคม ๑๒๒ (พ.ศ. ๒๔๔๖)

^๔ David Bruce Johnston, Rural Society and The Rice Economy in Thailand, p. 227.

^๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถ์เลขาเสด็จประพาสลำน้ำมะขามเฒ่า พ.ศ. ๒๔๕๑, หน้า ๑.

การทำงานจำนวนมาก ซึ่งรัชกาลที่ ๕ ทรงเห็นว่า การที่ชาวอีสานลงมารับจ้างทำนาในภาคกลางนี้เป็นประโยชน์ด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย^๑

โดยทั่วไปแล้ว การจ้างลูกจ้างทำนาจะจ้างกันตั้งแต่เริ่มฤดูทำนาไปจนตลอดฤดูเก็บเกี่ยวเป็นเวลาประมาณ ๘ - ๙ เดือน คือตั้งแต่ประมาณเดือนเมษายนหรือพฤษภาคม ไปจนถึงเดือนกุมภาพันธ์ หรือมีนาคม ปีต่อไป นอกจากนี้บางรายเท่านั้นที่จ้างลูกจ้างเฉพาะตอนหว่านหรือตอนเกี่ยวข้าว^๒ ระหว่างที่ว่างจากงานในทุ่งนา ลูกจ้างจะช่วยงานอื่น ๆ ของเจ้าของนา โดยเจ้าของนาคองให้ที่พัก และอาหารแก่ลูกจ้างตลอดเวลาที่อยู่กับนายจ้าง

คงได้กล่าวแล้วว่า แรงงานลูกจ้างในภาคกลางในระยะที่เศรษฐกิจการค้าข้าวเฟื่องฟูนั้น แม้อาจำงานทำนาจะค่อนข้างสูงเมื่อเทียบกับค่าจ้างทำงานอื่น ๆ แต่จำนวนแรงงานชาวอีสานที่พวกนายร้อยพาลงมารับจ้างทำนาในภาคกลางก็ยังไม่พอกับความต้องการของชาวนา ทั้งนี้เนื่องจากว่าชาวอีสานไม่สามารถเดินทางลงมารับจ้างทำนาได้ตามความต้องการ เนื่องจากระบบการเก็บเงินค่าราชการในภาคอีสานเป็นอุปสรรค กล่าวคือ ก่อนที่ชาวอีสานจะเดินทางลงมารับจ้างทำนาในภาคกลางได้นั้น จะต้องชำระค่าราชการประจำปี ซึ่งมีอัตรากำหนดคนละ ๔ - ๖ บาทเสียก่อน ซึ่งกำหนดจ่ายค่าราชการในภาคนี้ประมาณเดือนกันยายน ถึงมกราคมทุกปี เมื่อได้รับใบเสร็จจากการจ่ายเงินค่าราชการแล้ว จึงนำใบเสร็จไปแสดงกับเจ้าหน้าที่เพื่อขอหนังสือเดินทางลงมารับจ้างทำนาได้ ผู้ที่ไม่สามารถจ่ายค่าราชการตามกำหนด

ศูนย์วิจัยทรัพยากร

^๑ หจข, ร.๕ กษ.๓.๑/๑๑, พระราชกฤษฎีการัชกาลที่ ๕ ถึงกรมหลวงดำรงราชานุภาพ, ๑๗ พฤษภาคม ๑๒๕ (พ.ศ. ๒๔๔๘)

^๒ หจข, ร.๕ กษ.๕.๔/๑๓, หนังสือมิสเตอร์ คับบลิว เอ เกรแฮม ถึงเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์, ๑๘ มกราคม ๑๒๖ (พ.ศ. ๒๔๔๘) หน้า ๔๕.

นี้ จะไม่สามารถเดินทางลงมารับจ้างได้ ทั้งยังถูกปรับแพงมากในอัตราทวีขึ้นตามจำนวนเดือนที่เกินกำหนด คือ ถ้าจ่ายค่าราชการในเดือนกุมภาพันธ์ จะต้องเสีย ๘ บาท เดือนมีนาคมต้องจ่าย ๑๒ บาท ถ้ายังไม่จ่ายค่าราชการจนถึงเดือนเมษายน ซึ่งเป็นการขึ้นปีใหม่แล้ว จะต้องถูกขัง ๒ เดือน เรื่องนี้จึงเป็นอุปสรรคสำคัญในการเดินทางลงมารับจ้างทำนาของชาวอีสาน เพราะไม่สามารถหาเงินมาชำระค่าราชการได้ตามกำหนด ครั้นหาเงินเสียค่าราชการไต่ก็เลยเวลาที่จะเดินทางลงมารับจ้างทำนาเสียแล้ว ทำให้แรงงานชาวอีสานที่สามารถเดินทางลงมารับจ้างมีไม่มากนักทั้ง ๆ ที่มีผู้ที่ต้องการลงมารับจ้างอีกมาก^๒ ดังนั้นชาวนาที่ทำนาเนื้อที่มากซึ่งต้องการลูกจ้างจำนวนมาก มักส่งคนขึ้นไปตั้งโคราช หรือหัวเมืองต่าง ๆ ในภาคอีสานเพื่อชักชวนลูกจ้างลงมารับจ้างทำนาให้พอกับความต้องการของคน เมื่อรัฐบาลสร้างทางรถไฟจากกรุงเทพฯถึงโคราชแล้ว บรรดาลูกจ้างชาวอีสานเหล่านี้ก็เดินทางโดยรถไฟลงมารับจ้างทำนายังภาคกลาง และมักพบชาวนาที่ต้องการลูกจ้างคอยรับอยู่ตามสถานีรถไฟต่าง ๆ เช่นที่ สระบุรี พายัพ รางสิต^๓ บรรดาลูกจ้าง

^๑ หจช, ร.๕/๑ น.๓.๒ ก/๓๒, คำชี้แจงของลาวนายร้อยควบคุมลาวมารับจ้างแขวงรัตนบุรี ๕ คน, ๑๕ มิถุนายน ๑๒๓, และหนังสือพระยาศรีสทเทพลัตถ์ทูลฉลองกระทรวงมหาดไทย กราบทูลกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล, ที่ ๒๒/๕๕๔๓, ๒๓ สิงหาคม ๑๒๓ (พ.ศ. ๒๔๔๓)

^๒ เรื่องเดียวกัน

^๓ David Bruce Johnston, Rural Society and The Rice Economy in Thailand, pp. 229 - 230, และ หจช, ร.๕ กษ.๓.๑/๑๒, หนังสือร้องทุกข์ของชาวนาทุ่งคลองรางสิต ๕๙ ชื่อ ถึง พระยาวางษานุประพัทธ์, ๒๔ มกราคม ๑๒๔ (พ.ศ. ๒๔๕๒)

ชาวอีสานเหล่านี้จะเดินทางกลับอย่างช้าที่สุด ในวันขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๓ ทุกปี^๑ (๓ ค่ำ) ซึ่งอาจตรงกับเดือนกุมภาพันธ์ หรือมีนาคม ทั้งนี้อาจจะเพื่อให้ทันชำระเงินค่าราชการก่อนขึ้นปีใหม่ ดังนั้นการทำนาของภาคกลางจึงต้องให้เสร็จก่อนถึงวันกำหนดเดินทางกลับของพวกเขาถูกจ้างชาวอีสานเหล่านี้^๒ ปรากฏว่ามีผู้จ้างชาวอีสานเดินทางลงมารับจ้างทำนาในทุ่งหลวงวังสีคี่ปะหลายพันคน^๓ นอกจากนี้ชาวอีสานจะมีบทบาทในการทำนาของภาคกลางในฐานะแรงงานรับจ้างแล้ว ยังมีบทบาทในฐานะผู้นำสัตว์ที่เป็นแรงงานสำคัญในการทำนา คือ วัว ควาย ลงมาจำหน่ายให้แก่ชาวนาภาคกลางปีละมาก ๆ เพราะสัตว์ดังกล่าวในภาคกลางมีจำนวนไม่พอ^๔ บางครั้งความต้องการวัวควายของภาคกลางกลายเป็นสิ่งล่อใจให้ชาวอีสานขายวัวควายของตนให้แก่พ่อค้าวัวควายนำลงมาขายในภาคกลางจนเกิดการขาดแคลนวัวควายขึ้นในภาคอีสาน^๕

^๑ หจช, ร.๕/๑ น.๓.๒ ก/๓๖, คำแจ้งความของลาวนายร้อยควบคุมลาวมารับจ้างแขวงรัตนบุรี ๕ คน, ๑๘ มิถุนายน ๑๒๓ (พ.ศ. ๒๔๔๗)

^๒ เรื่องเดียวกัน.

^๓ หจช, ร.๖ กษ.๕/๑, หนังสือพระปฏิมิตีราชประสงค์ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๖, ๑๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๔.

^๔ David Bruce Johnston, Rural Society and The Rice Economy in Thailand, pp. 227 - 228.

^๕ Ibid, p. 228.

เนื่องจากในระยะนั้นยังไม่มีระเบียบการว่าจ้างแรงงานที่รัดกุม ทำให้เกิดปัญหาการจ้างลูกจ้างทำนาในภาคกลางขึ้นหลายประการ เป็นผลเสียต่อทั้งฝ่ายผู้จ้างและผู้รับจ้าง รวมถึงรัฐบาลด้วย เพราะปัญหาเกี่ยวกับแรงงานลูกจ้างนี้เป็นชี้จกจำกัดประสิทธิภาพการผลิตของชาวนาทางหนึ่ง เพราะการจ้างลูกจ้างในระยะนั้นเกิดกรณีอโงกกันระหว่างฝ่ายนายจ้างและลูกจ้างอยู่เสมอ^๑ ต่างฝ่ายพยายามหาทางเอาเปรียบกันตลอดเวลา รัฐบาลโคตระหนักถึงปัญหาเรื่องนี้ จึงจะเห็นได้จาก ความเห็นของพระยวงษาอนุประพัทธ์ เสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการในต่อนั้นว่า

...แรงงานลูกจ้างที่ชาวนาได้อาไศรยจ้างทำนาอยู่ในเวลานั้นนั้น ได้อาไศรยพวกลาวมณฑลอุดรลงมารับจ้างทำนาอยู่เป็นพื้น แต่จนบัดนี้ก็ยังไม่มีระเบียบหรือธรรมเนียมอันดี เพราะไม่ได้อยู่ในความตรวจตราของรัฐบาล ทั้งฝ่ายผู้จ้างแลลูกจ้างนั้น จึงไม่ได้รับประโยชน์ที่ควรจะได้ควยกันทั้ง ๒ ฝ่าย การที่ผู้จ้างเสียผลประโยชน์นั้น ย่อมเสียเพราะลูกจ้างหลบหนีไปเสียขณะที่ยังทำนาตามที่ตั้งกลางวาจกกันไว้นั้นยังไม่แล้วเสร็จ แต่เมื่อลูกจ้างละทิ้งการงานไปเสียกลางคันเช่นนี้ เจ้าของนาก็ไม่รู้ว่าจะไปฟ้องร้องต่อผู้ใด เพราะวิธีวาจกกันนั้นไม่ไคมีหลักฐานอันใด และสาเหตุที่ทำให้ลูกจ้างหลบหนีละทิ้งการงานไปนั้นก็เพราะมีผู้นอมาขึ้นราคาค่าจ้างไคมากกว่าผู้รับจ้างอยู่แต่เดิม เพราะยังไม่มีอัตราค่าจ้างหรือธรรมเนียมจ้างกันโดยแน่นอน ส่วนที่ฝ่ายลูกจ้างไม่ได้รับผลประโยชน์เต็มที่ตามที่จะไครับนั้นก็ยอมมีอยู่เนือง ๆ เหมือนกัน คือเมื่อคราวที่ผู้จ้างไม่ไครับผลจากการทำนาบริบูรณ์ก็มักจะถูกค่าจ้างที่ไคสัญญาไว้ว่าจะไคให้เสียตามอำเภอใจ ฝ่ายช่างลูกจ้างซึ่งเป็นผู้น้อยแลเป็นชาวป่าชาวตอยนั้นไคไคกลางจะฟ้องร้องไค...^๒

^๑ หจข, ร.๕ กษ, แผนกสารบรรณ, ส่วนเบ็ดเตล็ด, เล่มที่ ๓๗, เรื่องที่ ๗๕๕, ความเห็นของกองชาหลวงเกษตรมณฑลกรุงเทพา คัดความคามารายงานตรวจการเพาะปลูกที่ไคไปตรวจในคลองรังสิต, ที่ ๒๘/๑๑๒, ๑๕ มีนาคม ๑๒๘ (พ.ศ.๒๔๕๒)

^๒ หจข, ร.๕ กษ.๓.๑/๑๒, หนังสือพระยวงษาอนุประพัทธ์ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕, ๑๘ สิงหาคม ๑๒๘ (๒๔๕๒)

นายพันโทพระยาสุรนาถเสณี ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี ได้เสนอให้
 รัฐบาลแก้ไขอุปสรรคของการขาดแคลนลูกจ้างจากอีสาน ด้วยการปรับปรุงระเบียบ
 การเก็บเงินค่าราชการในภาคอีสานเสียใหม่ โดยให้ผู้จ้างเป็นผู้จ่ายเงินค่า
 ราชการแทนลูกจ้างให้แก่กรมสรรพากรใน ซึ่งมีเจ้าหน้าที่ประจำอยู่ในเมืองที่ผู้จ้าง
 อยู่ แล้วหักคืนจากค่าจ้างที่ต้องจ่ายแก่ลูกจ้างตอนปลายปี เพื่อจะได้มีลูกจ้างลงมา
 รับจ้างทำนานักันมาก ๆ นอกจากนี้การที่นายจ้างจ่ายค่าราชการแทนลูกจ้างนั้น
 ทางราชการต้องจัดระเบียบให้รัดกุมด้วยการให้พวกอีสานที่ลงมารับจ้างต้องไปแจ้ง
 กับทางอำเภอหรือเมืองที่จะเข้ามารับจ้างให้ลงบัญชีไว้ เมื่อนายจ้างมาติดต่อจ้างก็
 ต้องตกลงทำสัญญาจ้างกันให้เจ้าหน้าที่รู้เห็น และจ่ายค่าราชการแทนลูกจ้างเสียก่อน
 การจ้างจึงจะสมบูรณ์ เท่ากับเป็นการจัดระเบียบการจ้างให้เรียบร้อยเป็นหลักประกัน
 ทั้งฝ่ายนายจ้างและลูกจ้าง เพราะมีหลักฐานการจ้างที่ทางราชการรับรอง เป็นการ
 แก้ปัญหาการโกงควยกันทั้ง ๒ ฝ่าย ขณะเดียวกันทางราชการก็ยังได้ค่าธรรมเนียม
 ในการทำสัญญาจ้างนั้นด้วย^๒ ซึ่งทางกระทรวงมหาดไทยก็เห็นดีกับข้อเสนอของผูว่า
 ราชการเมืองธัญบุรี^๓ และเริ่มใช้วิธีการเก็บเงินค่าราชการจากชาวอีสานที่ลงมา
 รับจ้างทำนาในภาคกลาง ตั้งแต่ ร.ศ. ๑๒๓ เป็นปีแรกในอัตราคนละ ๒ บาทต่อปี
 ปรากฏว่าในปีต่อมาคือ ร.ศ. ๑๒๔ และ ร.ศ. ๑๒๕ ไม่มีชาวอีสานลงมารับจ้าง
 ทำนา เพราะเหตุว่าการเก็บค่าราชการของเจ้าหน้าที่เก็บแพงกว่าที่พวกนี้เคยเสีย

^๑ เรื่องเดียวกัน.

^๒ หจข, ร.๕/๑ น.๓.๒ ก/๓๖, หนังสือนายพันโทพระยาสุรนาถเสณี
 ผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี กราบทูลกรมหลวงดำรงราชานุภาพ, ที่ ๑/๓๔๓,
 ๑๕ มิถุนายน ๑๒๓ (พ.ศ. ๒๔๔๓)

^๓ เอกสารเดียวกัน, หนังสือพระยาปริยัติวิมล ปัดลุลวง
 กระทรวงมหาดไทย กราบทูลกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล,
 ที่ ๒๒/๕๕๔๓, ๒๓ สิงหาคม ๑๒๓.

ในจังหวัดที่เป็นภูมิลำเนา คือ บางคนเสียเพียง ๔ บาทเท่านั้น เมื่อมาถูกเก็บ
คนละ ๒ บาท พวกชาวอีสานจึงไม่ลงมารับจ้างทำนา ต้องลค้อตราเก็บค่าราชการ
จากพวกนี้เหลือเพียง ๔ บาท^๑ เพื่อจูงใจให้ลงมารับจ้างทำนากันมาก

การขาดแคลนลูกจ้างทำนา

เนื่องจากการจ้างลูกจ้างทำนา กำหนดกันว่าต้องทำนาจนเสร็จสิ้นฤดู
ทำนา และเก็บเกี่ยวแล้ว นายจ้างจึงจะจ่ายค่าจ้างทั้งหมด ถ้าลูกจ้างไปเสียก่อน
กำหนดจะไม่มีสิทธิรับเงินค่าจ้างเลย ปรากฏว่า เจ้าของนาหรือนายกองนาบาง
รายได้ใช้วิธีโกงลูกจ้าง หลังจากทำงานมาได้หลายเดือน จนสิ้นปีแล้ว เจ้าของนา
หรือนายกองนา จะหาทางกลั่นแกล้งลูกจ้างให้ได้รับความยากลำบากเกิดความเบื่อ
หน่าย จนไม่สามารถจะทนอยู่ต่อไปได้ ต้องทิ้งงานไปก่อนกำหนด นายจ้างก็ไม่ยอม
จ่ายค่าจ้างให้เพราะถือว่าลูกจ้างเป็นฝ่ายผิดสัญญา อีกวิธีหนึ่งที่ฝ่ายนายจ้างใช้
เพื่อโกงค่าแรงงานฝ่ายลูกจ้าง คือ เมื่อถึงกำหนดจ่ายค่าจ้างนายจ้างก็ฉลักไป
เรื่อย ๆ จนลูกจ้างเกิดความเบื่อหน่ายและถึงกำหนดต้องเดินทางกลับภูมิลำเนา
ทนอยู่ต่อไปไม่ได้ก็ต้องกลับโดยไม่ได้อะไร^๒

นอกจากนี้ยังมีสาเหตุอื่น ๆ ที่ทำให้เกิดความขาดแคลนลูกจ้างชาวอีสาน
อีกหลายประการ เช่น การถูกพวกนายร้อยโกง^๓ บางพวกก็แตกตื่นกับข่าวลือเรื่อง

^๑ หจข, ร.๕/๑ น.๔๔.๑/๔๐, หนังสือพระยาสุรนาเรณเสณี ผู้ว่าราชการ
เมืองชัยภูมิ ถึงพระยาสุโขมนัยวินิต เสนาบดีกระทรวงนครบาล ที่ ๒๑๔/๑๘๗๒,
๓๑ ธันวาคม ๑๒๖ (พ.ศ. ๒๔๕๐)

^๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขาเสด็จ
ประพาสลำน้ำมะขามเขมา ปี พ.ศ. ๒๔๕๑, หน้า ๒.

^๓ หจข, ร.๕ กษ.๓.๑/๑๑, ลายพระหัตถ์กรมหมื่นดำรงราชานุภาพกราบทูล
กรมขุนสมมติอมรพันธ์ราชเลขาอนุการ, ๑๖ พฤษภาคม ๑๒๕ (พ.ศ. ๒๔๕๕)

การจับขงกลางในทุ่งรังสิตไปเป็นทหารต่างพากันหนีกลับ และเล้าลือกันต่อไปจนไม่กล้ามารับจ้างทำนาในปีต่อมา^๑ บ้างครั้งก็เกิดข่าวลือเรื่องเกิดหิวาตโรคในภาคกลาง ทำให้พวกถูกจ้างไม่กล้าลงมารับจ้างทำนาเพราะกลัวติดเชื้อหิวาตโรค^๒ หนึ่ง การสร้างทางรถไฟ นอกจากจะเป็นทางคมนาคมขนส่งที่อำนวยความสะดวกให้แกชาวนอีสานเดินทางลงมารับจ้างทำนาในภาคกลางได้ง่ายขึ้นแล้ว ยังมีส่วนทำให้ปริมาณลูกจ้างชาวนอีสานที่ลงมารับจ้างทำนาในภาคกลางลดลงด้วย กล่าวคือเมื่อทางรถไฟผ่านไปในห้องที่ ๆ ทางคมนาคมทางอื่น ทำให้ไม่ไ้ไ้มาก่อนหน้านั้น ทำให้ห้องดินเหล่านั้นสามารถขณผลผลิตของตนออกไปจำหน่ายโดยทางรถไฟได้สะดวกขึ้น ราคาผลิตผลในห้องดินจึงสูงขึ้นโดยเฉพาะข้าว ชาวนอีสานที่เคยลงมารับจ้างทำนาในภาคกลางจึงหันไปทำนาของตัวเองมากขึ้น เพราะสามารถขายข้าวได้ราคาดีขึ้นกว่าเมื่อยังมีไม่มีทางรถไฟ^๓ การเกิดภัยธรรมชาติขึ้นในภาคกลางไม่ว่าจะเป็นเมื่อฝนแล้งหรือน้ำท่วมก็ทำให้เกิดการขาดแคลนลูกจ้างทำนาได้ เพราะเมื่อเกิดภัยธรรมชาติดังกล่าวขึ้น ย่อมทำให้เจ้าของนาบางรายไม่สามารถจ่ายค่าจ้างได้ตามสัญญา ดังนั้นเมื่อลูกจ้างเห็นว่านายจ้างจะไม่สามารถจ่ายค่าจ้างให้ตนได้ตามสัญญา

^๑ หจข, ร.๕ กษ, แผนกบริษัทขุดคลอง, เล่มที่ ๒๘, เรื่องที่ ๑๒๖๘ หนังสือบริษัทขุดคลองถึงพระยาศรีสุนทรโวหาร ปลัดทูลฉลองกระทรวงเกษตราธิการที่ ๓๒, ๘ กรกฎาคม ๑๒๗ (พ.ศ. ๒๔๕๑).

^๒ หจข, ร.๕ กษ.๓.๑/๑๑, ลายพระหัตถ์กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕, ๑๖ พฤษภาคม ๑๒๕ (พ.ศ. ๒๔๔๘).

^๓ หจข, ร.๖ กษ.๕/๑, หนังสือพระบัญญัติราชประสงค์ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๖, ๑๘ มีนาคม ๑๒๘ (พ.ศ. ๒๔๕๓).

แล้วลูกจ้างก็มักหนีกลับเสียก่อนที่จะเสร็จสิ้นฤดูกาลทำนา และไม่ยอมลงมารับจ้างในปี
 ต่อมาอีกด้วย เพราะปรากฏว่าพวกลูกจ้างที่หนีอยู่จนเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จตามสัญญาในปี
 ที่เกิดภัยธรรมชาตินั้นไม่ได้อาใจตามสัญญา จึงไล่ล่าต้อนกันต่อ ๆ ไป พวกลูกจ้าง
 ชาวอีสานต่างพากันหนีไปรับจ้างทำงานอย่างอื่นที่มีรายได้ที่แน่นอนกว่า เช่น หนีไปรับ
 จ้างตัดฟันในมณฑลนครสวรรค์^๒ ไปเป็นกุลีทำทางรถไฟบ้าง พวกนี้เห็นว่าการทำ
 ทางรถไฟเป็นการรับจ้างที่ดีกว่าการรับจ้างทำนา และการตัดฟัน เพราะได้อาใจ
 เดือนละ ๕๕ บาท โดยสม่ำเสมอไม่ต้องเสี่ยงกับการถูกโกงค่าจ้าง อย่างไรก็ตาม
 ชาวอีสานไม่ชอบทำทางรถไฟนาน ๆ เพราะถึงแม้ว่ามีรายได้แน่นอน แต่ก็เก็บเงินไม่ค่อย
 ได้ เพราะมักมีวุ่นวายในการเล่นการพนันกันหมด จึงมักเลี้ยมาเป็นลูกจ้างตัดฟันโดยเลือก
 นายจ้างที่ชื่อตรง สามารถเก็บเงินได้มากกว่า บางรายตัดฟันกับนายจ้างที่ชื่อตรงถึง
 ๓ ปีติดต่อกัน จึงจะเบิกเงินก้อนใหญ่กลับไปส่งให้ครอบครัวเสียครั้งหนึ่งก็มี^๓ เป็นเหตุ
 ให้มีลูกจ้างชาวอีสานลงมารับจ้างทำนาในภาคกลางน้อยลงมาก บางปีมีเพียง ๒ - ๓
 คนเท่านั้น^๔ ซึ่งเป็นความลำบากที่ซ้ำเติมแก่ชาวนาในช่วงปลายรัชกาลที่ ๕ มาก เพราะ
 นอกจากจะได้รับความเสียหายจากภัยธรรมชาติ ซึ่งเกิดติดต่อกันหลายปีแล้ว ยังขาด
 แคลนแรงงานที่ไร่นาด้วย เป็นการจำกัดประสิทธิภาพการผลิตของชาวนามาก จน
 ชาวนาจำนวนมากทนต่อไปไม่ไหวจึงไถ่กลาวมาแล้ว

^๑ หจช, ร.๕ กษ.๓.๑/๑๒, ฎีการ่องทุกข์ของชาวนา ๕๗ รายชื่อ ถึง
 พระยawangษาประพัทธ์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ, ๒๔ มกราคม ๑๒๘, และ
 David Bruce, Johnston, Rural Society and The Rice Economy
 in Thailand, pp. 302 - 303.

^๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขาเสด็จ
 ประพาสลำน่านมะขามเต้า ปี พ.ศ. ๒๔๕๑, หน้า ๒.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒ - ๓.

^๔ หจช, ร.๕ กษ.๓.๑/๑๒, ฎีการ่องทุกข์ของชาวนา ๕๗ รายชื่อ ถึง
 พระยawangษาประพัทธ์, ๒๔ มกราคม ๑๒๘ (พ.ศ. ๒๔๕๒).

เกี่ยวกับเรื่องนี้รัชกาลที่ ๕ ทรงห่วงใยมาก เพราะการทำนาในภาคกลาง จะเจริญหรือทรุดโทรมอยู่กับพวกลูกจ้างเหล่านี้ ดังได้ทรงมีพระราชกระแสถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพว่า ...การเรื่องนี้ถ้าโรยราไป จะเป็นที่เสียใจมาก ขอให้คิดหาทางที่จะอุดหนุนประการใด ให้ลงมาให้มากจะเป็นประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่าย ...

รัฐบาลไคทาวีธีที่จะให้ชาวอีสานลงมารับจ้างทำนาในภาคกลางให้มาก เช่น ใน พ.ศ. ๒๔๕๑ รัชกาลที่ ๕ ไคทรงประกาศยกเว้นให้ลูกจ้างที่มาจากภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ ที่ลงมารับจ้างทำนาในภาคกลางไม่ต้องถูกเกณฑ์เข้ารับราชการ ทหารโดยให้ชาหลวงเทศาภิบาลมณฑลอุดรและอีสาน ทำหนังสือรับรองให้แก่ผู้ที่จะลงมารับจ้างทำนาในภาคกลาง เพื่อจะได้รับยกเว้นไม่ต้องถูกเกณฑ์ทหารตามพระราชบัญญัติลักษณะการเกณฑ์ทหาร ร.ศ. ๑๒๔^๒

แต่ปัญหาการขาดแคลนลูกจ้างก็ไม่สามารถแก้ไขได้ เพราะรัฐบาลไม่สามารถ จัดระเบียบการว่าจ้างแรงงานให้เรียบร้อยได้ ปัญหานี้เป็นข้อจำกัดการผลิตที่สำคัญ ของชาวนาที่บรรดาชาวนาและเจ้าของนามีความวิตกกังวลมาก เจ้าของนามหลายราย เรียกร้องให้รัฐบาลพยายามวางมาตรการให้มีลูกจ้างมารับจ้างทำนาโดยสมัครใจ โดยยกการออกกระเบียบป้องกันการเอารัดเอาเปรียบทั้งทางฝ่ายนายจ้างและลูกจ้าง^๓

กล่าวโดยสรุปได้ว่า การขาดแคลนแรงงานในการทำนาเป็นข้อจำกัด การปรับปรุงประสิทธิภาพการผลิตของชาวนาทางหนึ่ง ชาวอีสานที่ลงมารับจ้างทำนา

^๑ หจข, ร.๕ กษ.๓.๑/๑๑, พระราชกระแสรัชกาลที่ ๕ ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ, ที่ ๓๑/๒๔๕, ๒๗ พฤษภาคม ๑๒๕ (พ.ศ. ๒๔๕๕)

^๒ "ประกาศยกเว้นชาวมณฑลอุดรและอีสานซึ่งลงมารับจ้างทำนาและกรณีอื่น ๆ ตามพระราชบัญญัติลักษณะการเกณฑ์ทหารรัตนโกสินทร์ศก ๑๒๔," เทศาภิบาล, ๒๕ (๑๑ ตุลาคม ๑๒๗) : ๗๕๕.

^๓ หจข, ร.๕ กษ.๓.๑/๑๒, รายงานประชุมชาวนาในทุ่งคลองรังสิต, ๑๐ ธันวาคม ๑๒๕ (พ.ศ. ๒๔๕๒)

ในภาคกลาง สมัยรัชกาลที่ ๕ มีบทบาทสำคัญในทางเศรษฐกิจของชาวนามาก ชาวนามาสามารถขยายเนื้อที่การผลิตได้เพราะแรงงานรับจ้างจากอีสาน ขณะเดียวกัน ความไม่เอื้ออำนวยของระบบราชการบางอย่าง เช่น ระเบียบการเก็บเงินค่า ราชการในภาคอีสาน การไม่มีระเบียบแน่นอนเกี่ยวกับการจ้าง ฯลฯ ทำให้เกิด การขาดแคลนแรงงานไ้ทางหนึ่ง ซึ่งเป็นข้อจำกัดการผลิตของชาวนาโดยปริยาย นอกจากนี้ การที่มีแรงงานจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือเคลื่อนย้ายลงมารับจ้างทำ นานในภาคกลางนั้นเท่ากับเป็นการแสดงให้เห็นสภาพเศรษฐกิจของภาคตะวันออกเฉียง เหนือในสมัยนั้นได้ว่า การผลิตอยู่ในวงจำกัด เพื่อเลี้ยงตัวเองเท่านั้น ทำให้ เกิดมีแรงงานว่างอยู่มาก ต้องเคลื่อนย้ายไปรับจ้างในภาคอื่น ๆ ซึ่งเป็นระบบ เศรษฐกิจแบบการค้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นแรงงานสำคัญในการขยายเนื้อที่ ทำนาในภาคกลาง แสดงว่าการขยายตัวทางเศรษฐกิจของไทยในระยะนั้นส่วน ใหญ่มีอยู่ในภาคกลาง

ง) การขาดระบบการชลประทาน

ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ไทยยังขาดการจัดระบบการชลประทานอย่าง เป็นระเบียบแบบแผน นอกจากบริเวณบางแห่งที่อยู่ระหว่างหุบเขาทางภาคเหนือ เท่านั้น^๑ ส่วนใหญ่จะใช้วิธีการขุดน้ำและไ้หน้าซึ่งมีวิธีการดั้งที่ นายเย โฮมัน วานเคอ ไฮเค* (J Homan Vander Heide) ไ้กล่าวไว้ว่า

^๑ J Homan Van der Heide, "Means of Communication, Rivers, Roads and Canals" In. Twentieth Century Impression of Siam, Siam, p. 201.

* เป็นวิศวกรกรมชลประทานชาวฮอลันดา รับราชการเป็นวิศวกรชลประทาน อยู่ที่ชวา เขามารับราชการในประเทศไทยชั่วคราวในเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๔๕ ปีต่อมาได้รับรางวัลไทยตกลงจ้างเขารับราชการในตำแหน่งเจ้ากรมครองที่ตั้งขึ้นใหม่ โยมัน วันเคอ ไฮเค ไ้เสนอโครงการทศน้ำไ้หน้าสำหรับเขตที่ราบแห่งลาคแม่น้ำ เจ้าพระยาตอนล่าง คือ โครงการสร้างเขื่อนชลประทานกันแม่น้ำเจ้าพระยาที่ชัยนาท และรับราชการจนถึง พ.ศ. ๒๔๕๒ จึงลาออกไป

...การทศน้ำหมายความว่า การจำหน่ายน้ำเข้าไปในที่ต่าง ๆ ใ้ตาม
ความประสงค์ ภายใต้นาฎมีมือของมนุษย์และการใช้น้ำก็หมายความว่า
วิธีผอนน้ำออกจากที่น้ำให้เหลืออยู่ แต่ที่พอแก่ความต้องการตามความ
ประสงค์...

จุดประสงค์ของการทศน้ำใช้น้ำก็เพื่อการคมนาคม การเพาะปลูก และ
การสุขภาพ^๒

ปริมาณน้ำฝนที่ชาวตองการและแหล่งน้ำทำนา

ปริมาณน้ำฝนที่ชาวตองการนั้นขึ้นกับปัจจัยประกอบหลายอย่าง เช่น พื้นที่
ลาดเทของดิน ชนิดของดิน อุณหภูมิของอากาศและพันธุ์ข้าว ดังนั้นประเทศต่าง ๆ
จึงใช้น้ำมากน้อยต่างกันในการทำนา ส่วนประเทศไทยยังไม่มีการศึกษาเรื่องนี้
จริงจังในสมัยนั้น จากรายงานของ เย โอมัน วันเคอร์ ไฮเค ไค่เปรียบเทียบปัจจัย
ประกอบในการทำนาของประเทศไทยกับประเทศต่าง ๆ ที่ผลิตข้าว เช่น ชาว อิตาลี
อินเดีย บังจาบ อียิปต์ และญี่ปุ่น ปรากฏว่าปัจจัยต่าง ๆ ของไทย โดยเฉพาะ
ภาคกลางซึ่งเป็นแหล่งผลิตข้าวสำคัญของประเทศนั้น^๓ มีลักษณะคล้ายคลึงกับทุ่งราบ

^๑ หจช, ร.๕ กษ.๕/๕, รายงานโครงการทศน้ำน้ำสำหรับเขตที่ราบ
แห่งลาดแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้ ของ มิสเตอร์ เย โอมัน วันเคอ ไฮเค,
มกราคม ๑๒๑ (พ.ศ. ๒๔๔๕) หน้า ๑๗.

^๒ เรื่องเดียวกัน หน้า ๑.

^๓ หจช. ร.๕ กษ.๕/๕, รายงานโครงการทศน้ำน้ำสำหรับที่ราบแห่ง
ลาดแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้ หน้า ๑๘, ๒๒ - ๒๓ กล่าวว่า ในปี ร.ศ. ๑๒๐
มีเนื้อที่ทำนาทั้งประเทศตามงบประมาณเงินค่าน้ำทั้งประเทศ ๘,๕๕๘,๓๗๑ ไร่
อยู่ในเขตมณฑลกรุงเทพฯ กรุงเก่า นครไชยศรี เมืองไชยนาท ฉะเชิงเทรา
และสมุทรสงครามเสีย ๘,๘๓๗,๕๕๖ ไร่

เคมีในชวามาก กล่าวคือพื้นที่ทั้งสองแห่งต้องใช้น้ำฝน ในการทำนาเฉลี่ยเดือนละ ๔๐ ช.ม. หรือ ๑๕.๘ นิ้ว^๑ หรือประมาณปีละ ๑๐๐ นิ้ว*

แหล่งน้ำที่ใช้ในการทำนาของชาวไทยได้จาก ๓ ทาง คือ

- ๑) น้ำฝน
- ๒) น้ำที่ป่าจากนาข้างเคียง
- ๓) น้ำที่ป่าจากแม่น้ำ

๑) น้ำฝน การที่น้ำส่วนใหญ่มักอาศัยน้ำฝน ซึ่งมีช่วงระหว่างเดือน พฤษภาคมถึงเดือนตุลาคม โดยเฉพาะในตอนต้นของฤดูทำนา ซึ่งน้ำที่ป่าจากแม่น้ำ ยังไม่สูงพอ โดยปกติแล้วผลผลิตของข้าวจะมีส่วนสัมพันธ์กับปริมาณน้ำฝน กล่าวคือ ถ้าปีใดฝนตกในระดับที่พอดีกับความต้องการ ผลผลิตข้าวก็จะสูง ถ้าปีใดฝนตกน้อย หรือมากเกินไป ผลผลิตก็จะต่ำ ดังนั้นการทำนาของไทยจึงต้องเสี่ยงกับความไม่แน่นอนของฝนทั้งด้านปริมาณ และช่วงเวลาที่ฝนตกอยู่มาก ^๒

ฝนที่ตกในประเทศไทยได้จาก ลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ ซึ่งมีปริมาณ ไม่พอกับความต้องการของชาวนา ทั้งนี้เพราะสภาพภูมิประเทศของที่ราบภาคกลาง ของไทยถูกสกัดกั้นโดยทิวเขาตะนาวศรี ทำให้ฝนตกทางประเทศพม่าแถบทิวเขา ตะนาวศรี ปีละประมาณ ๑๐๐ นิ้ว ขณะที่ในประเทศไทยตกเพียงปีละ ๔๐ - ๕๐ นิ้ว^๓

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘ - ๒๒.

* คิดเพียงปีละ ๖ เดือน คือ จากพฤษภาคม - ตุลาคม

^๒ ชวี เกจวิศ, สภาพพื้นฐานของเศรษฐกิจประเทศไทย, หน้า ๑๐ - ๑๑.

^๓ J. Homan Van der Heide "Means of Communication, Rivers, Roads and Canals" In. Twentieth Century Impression of Siam, p. 201. และ เจ้าพระยาวางษาอนุประพัทธ์, ประวัติกระทรวงเกษตราธิการ, หน้า ๓๔.

ทั้ง ๆ ที่ได้ฝนจากลมพายุหมุนจากทะเลจีนมาช่วยแล้วก็ตาม^๑ ตามปกติข้าวต้องการน้ำฝนเดือนละประมาณ ๑๕.๘ นิ้ว หรือปีละประมาณ ๑๐๐ นิ้ว ดังนั้นการทำนาของไทยย่อมไม่ไถ่ผลเต็มที่เพราะปริมาณของน้ำไม่เพียงพอกับความต้องการ ดังนั้นจึงเห็นได้จากรายงานต่าง ๆ ในสมัยนั้น คือ รายงานของพวกมิชชันนารี ซึ่งแสดงว่าในระหว่าง ร.ศ. ๖๔ - ๖๖ (พ.ศ. ๒๓๘๘ - ๒๓๙๐) ปริมาณฝนพอกับความต้องการของคนชาวเดือนละ ๔๐ ซม. เพียง ๑ เดือนเท่านั้น รายงานของทางบอร์เนียวแสดงว่าระหว่าง ร.ศ. ๑๐๑ - ๑๑๐ (พ.ศ. ๒๔๒๕ - ๒๔๓๔) มีปริมาณฝนตกพอกับความต้องการเพียง ๒ เดือน และรายงานของกรมรถไฟชี้ให้เห็นว่าระหว่าง ร.ศ. ๑๑๓ - ร.ศ. ๑๒๐ (พ.ศ. ๒๔๓๗ - ๒๔๔๔) มีฝนตกตามความต้องการเพียง ๓ เดือน^๒

นอกจากนี้ปริมาณน้ำฝน และระยะเวลาความต้องการน้ำฝนของชาวนาหวานกับชาวนาคำยังแตกต่างกันไปอีก กล่าวคือ พวกนาหวานต้องการฝนแต่พอให้ดินอ่อนในต้นฤดู เพื่อพอลงน้ำได้เท่านั้นและต้องการให้ฝนหยุดเพื่อมีโอกาสตากดินที่ไถแล้วให้แห้ง เพื่อฆ่าหญ้าให้ตายแล้วก็ไถแปร หวานเมล็ดพันธุ์แล้วคราดกลบต่อไปเมื่อข้าวงอกตั้งตัวได้แล้ว จึงต้องการให้ฝนตก ถ้าฝนตกตอนต้นฤดูมากเกินไปจะทำให้ชาวนาไม่มีโอกาสตากดินที่ไถเพื่อฆ่าหญ้าให้ตาย เมื่อหวานข้าวแล้วข้าวจะไม่งามเพราะหญ้ารก หรือถ่าน้ำขำมาเร็วกว่าปกติ คนชาวก็น่าจะตายได้ง่าย ส่วนพวกนาคำชอบให้ฝนตกมากในต้นปี เพราะต้องการให้น้ำเลี้ยงต้นข้าวจนกว่าข้าวจะสุก^๓

^๑สุนทรื อาสะไวย, "ประวัติโครงการรังสิต," ไม่ปรากฏหน้า

^๒หจช, ร.๕ กษ.๘/๕, รายงานโครงการทดน้ำไขน้ำสำหรับเขตรที่ราบแห้งลาคแม่น้ำเจ้าพระยา, หน้า ๒๒.

^๓เจ้าพระยาวงษานุประพัทธ์, ประวัติกระทรวงเกษตราธิการ, หน้า ๓๐๔ - ๓๐๕.

๒) น้ำที่ป่าจากนาข้างเคียง แหล่งน้ำในลักษณะนี้มักเกิดตอนที่ฝนตกหนักเป็นคราว ๆ น้ำยังไม่ทันซึมลงดินก็ไหลป่าจากนาข้างเคียงซึ่งสูงกว่าลงสู่ที่นาข้างเคียงซึ่งต่ำกว่า น้ำที่ป่าจากนาข้างเคียงนี้มักไม่ค่อยเกิดประโยชน์ต่อการทำนา เพราะจะลนลงมาในระยะที่นาข้าวยังไม่ต้องการน้ำแต่พอถึงระยะที่ต้นข้าวต้องการน้ำก็ไม่ลนลงมา^๑

๓) น้ำที่ป่าจากแม่น้ำ ในระยะเริ่มฤดูฝนราวเดือนพฤษภาคม ฝนที่ตกลงมาจะถูกพื้นดินซึ่งกำลังแห้งแล้ง ดูดซับน้ำจนอิ่มตัวแล้วน้ำจึงไหลลงสู่ลำน้ำ ลำคลอง และแม่น้ำ ทำให้ระดับน้ำในแม่น้ำลำคลองสูงขึ้นตามปริมาณของน้ำฝน เนื่องจากภูมิประเทศภาคเหนือของประเทศไทย มีภูเขาและป่าไม้มากจึงทำให้มีฝนตกในปริมาณสูงกว่าภาคกลาง^๒ นอกจากนี้พื้นดินส่วนใหญ่มีลักษณะลาดชัน จึงทำให้เกิดน้ำท่วมอย่างรวดเร็ว บางแห่งระดับน้ำลึกถึง ๑๐ - ๑๕ ฟุต^๓ แต่น้ำก็ลดลงอย่างรวดเร็ว ดังนั้นการเสียหายแก่การทำนา เพราะน้ำท่วมจึงเกือบไม่มี^๔ หลังจากนั้นน้ำเหล่านี้ก็จะไหลลงสู่ทางใดมารวมกันในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำตอนเหนือ* ก็ทำให้

^๑ หจข, ร.๕ กษ.๔/๕, รายงานโครงการทดน้ำ สำหรับเขตรที่ราบแห่งลาคแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้, หน้า ๒๖.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๑.

^๓ "J. Homan Vander Heide" Means of Communication Rivers, Road, and Canals" In Twentieth Century Impression of Siam, p. 200.

^๔ "สุนทร อัสสะไวย, ประวัติโครงการรังสิต," อ่างจากการพัฒนาลุ่มน้ำเจ้าพระยา หนังสือที่ระลึกในการเสด็จพระราชดำเนินประกอบพิธีเปิดเขื่อนภูมิพล, ๑๗ พฤษภาคม ๒๕๐๗.

*คือบริเวณอันเป็นที่รวมของแคว ปิง วัง ยม น่าน อันได้แก่บริเวณจังหวัดนครสวรรค์ พิจิตร พิษณุโลก.

บริเวณนี้กลายเป็นอ่างเก็บน้ำธรรมชาติขนาดใหญ่ และระบายน้ำลงสู่ที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง* ต่อไป ในฤดูฝนตั้งแต่เมืองนครสวรรค์ลงมา ลำน้ำเจ้าพระยาสามารถระบายน้ำจากที่ราบลุ่มแม่น้ำตอนเหนือได้วินาทีละ ๓,๕๐๐ ลบ.เมตร แต่เมื่อถึงอ่างทอนน้ำเล็กลง ก็ระบายน้ำได้วินาทีละ ๒,๓๐๐ ลบ.เมตร^๑ น้ำส่วนที่เหลือจึงล้นฝั่งไปทั่วที่ราบลุ่มแม่น้ำตอนล่าง ผ่านช่องทางธรรมชาติ หรือช่องที่มีผู้ขุดตามริมฝั่งแม่น้ำ ทำให้เกิดน้ำท่วมทุ่งนาเป็นบริเวณกว้าง บางแห่งก็ไปรวมกับน้ำฝนซึ่งไม่สามารถระบายได้ทำให้มีระดับน้ำสูงขึ้น ที่ราบลุ่มบริเวณนี้จะถูกน้ำท่วมอยู่เป็นเวลานาน น้ำเหล่านี้เองที่ช่วยในการทำนาของภาคกลางซึ่งไม่สามารถอาศัยน้ำฝนได้เพียงอย่างเดียว เนื่องจากน้ำฝนไม่พอกตั้งแต่เดือนตุลาคมเป็นต้นไป คนชาวยังต้องการน้ำต่อไป อย่างน้อย ๑ ถึง ๒ เดือน หรือกว่านั้นในขณะที่ฤดูฝนหมดไปแล้ว^๒ น้ำที่ไหลลงมานี้ นอกจากจะแก้ปัญหาเรื่องน้ำให้แกชาวนาแล้ว ยังช่วยทิ้งตะกอนไว้ในที่นาทำให้ที่นาเหล่านี้มีความอุดมสมบูรณ์ไม่จำเป็นต้องใช้ปุ๋ยคอกช่วยในการทำนาแต่อย่างใด^๓

* คือ บริเวณเขตรศีกค่อระหว่างนครสวรรค์กับชัยนาท ลงมาจนถึงอ่าวไทย ทิศตะวันออกจากบริเวณทิวเขาคงพญาเย็น สันกำแพง แม่น้ำบางปะกง ไปทางทิศตะวันตกจดทิวเขาตะนาวศรี ถนนธงชัย แม่น้ำแม่กลอง อันเป็นบริเวณภาคกลางตอนล่างแถบจังหวัดกรุงเทพฯ สมุทรปราการ สมุทรสาคร สมุทรสงคราม ราชบุรี นครปฐม ปทุมธานี อัญญา อ่างทอง สุพรรณบุรี ชัยนาท นครนายก ฯลฯ

^๑สุนทร อาสะไวย์, "ประวัติโครงการรังสิต," อ้างจาก การพัฒนาแม่น้ำเจ้าพระยา.

^๒Homan Vander Heide" Means of Communication Rivers, Roads, and Canals" In. Twentieth Century Impression of Siam, p. 200.

^๓Ernest Young, The Kingdom of the Yellow Robe, p. 201.

อย่างไรก็ดีปริมาณน้ำฝนของประเทศไทยไม่แน่นอน บางปีน้ำฝนมากบางปีน้ำฝนน้อย จึงทำให้เกิดการขาดแคลนนํ้าบ่อย ๆ ดังจะเห็นได้จากสถิติระดับน้ำที่จังหวัดอยุธยา พ.ศ. ๒๓๗๔ - ๒๔๗๓ เป็นระยะเวลา ๙๙ ปี มีเพียง ๓๒ ปีเท่านั้นที่มีระดับน้ำท่วมตื้นแถมการทํานามากที่สุด ๒๖ปีระดับน้ำธรรมดา (ซึ่งสามารถปรับปรุงให้โดยผลึกต่อการทํานาได้) ๓๐ ปี ระดับน้ำน้อยจนเกิดความเสียหาย ๑๕ ปี น้ำท่วมขาวเสียหาย สรุปแล้วในระยะเวลา ๙๙ ปี มีเวลาที่ระดับน้ำท่วมตื้นแถมการทํานาเพียง ๑ ใน ๓ ของเวลาทํานาทั้งหมด^๑ ความเสียหายที่เกิดจากน้ำน้อยมีมากกว่า ความเสียหายจากน้ำท่วม

วิธีจ้กน้ำเพื่อชดเชยกับความขาดแคลนนํ้าทํานา

เนื่องจากปริมาณน้ำฝนและระดับน้ำท่าซึ่งเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติสำคัญสำหรับการทํานาไม่คงที่ในแต่ละปี จึงทำให้เกิดภาวะขาดแคลนนํ้าในการทํานา จึงเกิดความจำเป็นที่ต้องจ้กน้ำมาเพิ่มเติม วิธีที่ทำกันมานานแล้วคือ การทำเหมืองฝาย และการชุกคลอง^๒ ด้วยแรงงานของชาวนาเอง

การทำเหมืองฝาย

เนื่องจากพื้นที่ทางภาคเหนือ เป็นบริเวณหุบเขา พื้นที่ลาดชัน ทำให้นํ้าท่วมไม่นานพอที่จะทํานาได้ ชาวนาต้องจ้กระบบการทก่นํ้าและไขนํ้าเพื่อการทํานา ด้วย

^๑ J.C. Ingram, Economic Change in Thailand, p. 81, และ "ระดับน้ำท่วมที่หลักศิลากรุงเก่า," เทศาภิบาล, ๗(กันยายน ๑๒๔) : ๑๕๖ - ๑๖๐.

^๒ ชีเกฮารุ ทานาเบ้, "การชลประทานเพื่อการเกษตรในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของไทย," วารสารธรรมศาสตร์, ๕(ตุลาคม ๒๕๑๔ - มกราคม ๒๕๑๕) : ๗๐ - ๗๘.

การทำฝายเพื่อรักษาระดับน้ำในแม่น้ำลำธารให้สูงและขังน้ำไว้ จากนั้นจึงขุดเหมือง
ขังน้ำเข้าไปในนา^๑ ซึ่งถือได้ว่าการทำงานเหมือนฝายเป็นการจัดการชลประทานเพื่อ
การเพาะปลูกอย่างแท้จริง ที่ทำกันมาแต่สมัยโบราณ^๒ และให้ผลดีต่อการเพาะ
ปลูกมาตลอด^๓ การทำนาในภาคเหนือทั้งหมดได้อาศัยการท่อน้ำด้วยวิธีนี้ อาจแบ่ง
เหมืองฝายออกได้เป็น ๒ ประเภทคือ เหมืองฝายขนาดใหญ่ และเหมืองฝายขนาดเล็ก ถ้าเป็นฝายขนาดใหญ่
ผู้ปกครองและเจ้าพนักงานในท้องถิ่นจะเป็นผู้เกณฑ์แรงงาน และวัสดุในการทำเหมืองฝายจากชาวนา ดังที่ปรากฏในรายงานตรวจราชการ
ของพระองค์เจ้าพิบูลย์พัฒนศักดิ์ เมื่อ ร.ศ. ๑๒๑ ว่า การสร้างเหมืองฝายที่เมือง
ลับแลนั้น พระพิศาลไถ่เรียขุปรุภรณ์ทำฝายจากชาวนา ใช้ไม้ซุงทั้งหมด ๓,๐๐๐ ต้น
ไผ่ฝายยาวตามลำธาร ๒๕ วา กว้าง ๑๖ วา โดยการเกณฑ์แรงงานราษฎรทำใน
ตอนแรกราษฎรไม่เห็นประโยชน์พากันบ่นและขัดขืนต้องลงโทษถึง ๓ คน เหมืองฝาย
ที่เมืองลับแลนี้มีราว ๆ ๒๐๐ ฝาย แต่ละฝายสามารถจ่ายน้ำทำนาได้ไม่ต่ำกว่า
๑ พันไร่^๔ และในปีต่อมาอีกได้กราบบังคมทูลว่า เจ้านครลำพูนเกณฑ์แรงงานจาก

^๑ J.C. Ingram, Economic Change in Thailand, p. 8.

^๒ หจข, ร.๕ - ๗, สบ.๒.๘/๖, เอกสารส่วนพระองค์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาดำรงราชานุภาพ แผนกเกษตร, บันทึกเรื่องการทำฝายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พ.ศ. ๒๔๖๖.

^๓ "ระยะทางเจ้านองยาเชอกรมหมื่นดำรงราชานุภาพเสด็จตรวจราชการหัวเมืองฝายเหนือ," ราชกิจจานุเบกษา, ๑๕(๑๕ มกราคม ๑๑๗) : ๔๓๖ - ๔๓๗.

^๔ หจข, ร.๘ ม.ป.๑๔/๓๖, รายงานตรวจราชการของพระองค์เจ้าเจ้านนทนต์ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕, ๗ กุมภาพันธ์ ๑๒๑ (พ.ศ. ๒๔๕๕).

ราษฎรสร้างฝายและความคุมการก่อสร้างด้วยตนเอง แต่ไม่มั่นคงแข็งแรงเหมือน
 ที่ลำแด้ ต้องคอยซ่อมกันทุกปี^๑ สำหรับเหมืองฝายขนาดเล็กนั้น เป็นเหมืองฝายที่
 ชาวนาทำกันเองด้วยความพอใจ ร่วมมือกันทำโดยผู้ปกครองและเจ้าพนักงาน
 ล้วนท้องถิ่นไม่เกี่ยวข้อง เริ่มตั้งแต่ช่วยกันหาที่ดินที่มีทำเลเหมาะแก่การทำนาโดย
 จะเลือกคนในหมู่บ้านที่มีความชำนาญในการทำนาทำไร่คนหนึ่งขึ้นให้เป็นผู้สำรวจ
 ตรวจหาที่ดิน ที่มีทำเลเหมาะแก่การทำนาซึ่งยอมเป็นที่ดินที่มีความอุดมสมบูรณ์
 โกลแห่งน้ำธรรมชาติ คือ ห้วยหรือลำธาร ที่มีน้ำพอที่จะท่อน้ำมาช่วยการทำฝาย
 มาทำนาได้ เมื่อใดที่ดินดังกล่าวแล้ว ชาวนาเหล่านั้นก็ต้องจัดการเฉลี่ยที่ดินตาม
 กำลัง ที่ตนจะสามารถทำได้และทำการหักร้างถางพงนั้น เป็นไร่นาตามความต้อง
 การ ส่วนการทำฝายและซุกเหมืองเอาน้ำเข้ามานั้น ชาวนาจะเลือกคนหนึ่งขึ้น
 เป็นหัวหน้าจัดการ เรียกว่า "นายฝาย" มีอำนาจเต็มที่ที่จะขอแรงชาวนามาทำ
 ฝาย ซุกเหมือง และทำการบำรุงรักษาการไชน้ำท่อน้ำซึ่งชาวนาในหมู่บ้านนั้นก็จะมา
 ช่วยกันทำสิ่งที่นายฝายขอรองด้วยความเต็มใจ ส่วนผู้ที่ เป็น "นายฝาย" นั้น ไม่ต้อง
 ทำนาเลย แต่มีหน้าที่คอยตรวจตราดูแลรักษาฝายและไชน้ำให้แก่ชาวนาเวลาที่ต้อง
 การอย่างเกี่ยว เมื่อถึงฤดูเกี่ยวเกี่ยว บรรดาชาวนาในหมู่บ้านก็จะนำข้าวที่ทำได้มา
 ส่วนหนึ่งมอบให้แก่ นายฝาย ซึ่งเมื่อรวบรวมส่วนแบ่งที่ได้จากชาวนาแล้ว ก็พอแก่การ
 เลี้ยงชีพของนายฝาย^๒

ลักษณะการจัดระบบแจกจ่ายน้ำเพื่อชกเซยกับความขาดแคลนน้ำตาม
 ธรรมชาติที่คล้ายกับภาคเหนือ แต่มีร่องรอยว่าได้มีการสร้างอย่างมั่นคงแข็งแรง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ หจช, ร.๕ ม.๒.๑๔/๕๖, ลายพระหัตถ์พระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนศักดิ์
 กราบบังคับมทูลรัชกาลที่ ๕, ๒ พฤษภาคม ๑๒๒ (๒๔๔๖)

^๒ เจ้าพระยาวงศาอนุประพัทธ์, ประวัติกระทรวงเกษตราธิการ,
 หน้า ๒๕๐ - ๒๕๒.

กว่าไคพบในภาคตะวันออกเฉียงเหนืออีกแห่งหนึ่งด้วย เกรแฮม (W.A. Graham) ได้กล่าวไว้ว่า ไคพบซากเขื่อนหินแบบโบราณและซากร่องน้ำ ประตูน้ำหลายแห่ง ในภาคอีสาน บางแห่งเป็นซากที่แสดงว่าเป็นโครงการใหญ่มาก แต่ส่วนใหญ่เป็นขนาดเล็ก แต่ก็ทำอย่างถาวรมั่นคงด้วยหิน แสดงว่าผู้สร้างมีความรู้ทางวิทยาศาสตร์เกี่ยวกับระบบชลประทาน นอกจากนี้ยังแสดงว่ามีบริเวณนี้เคยเป็นบริเวณที่มีความอุดมสมบูรณ์มาก่อน แต่โบราณ แต่ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ดั้งเหล่านักกลายเป็นซากโบราณที่ไร้อะไรไม่ได้ ชาวนาที่อยู่ในบริเวณนี้กลับจัดการทดน้ำโดยทำเป็นฝายขนาดเล็กด้วยไม้ไผ่ และดินเหนียวเพื่อกักน้ำฝนที่ตกลงมาให้มีปริมาณพอกับความต้งการ^๑

การขุดคลองและการทำฝาย

การทำนาในภาคกลางซึ่งเป็นที่ราบอุดมสมบูรณ์นั้นได้รับน้ำจากแม่น้ำและน้ำฝนเป็นบริเวณกว้างทุกปี ชาวนาภาคกลางจึงไม่เกิดความจำเป็นที่จะต้องจัดระบบควบคุมน้ำในการทำนาอย่างจริงจัง^๒ ถึงแม้ในภาคเหนือแม้จะมีการขุดคลองขึ้นมากมาย จากบริเวณชัชนาหมาถึงอยุธยาและสุพรรณบุรี แต่ก็เป็นคลองขนาดเล็ก ๆ ที่ขุดขึ้นเพื่อเป็นทางน้ำเข้าในเขตนาเท่านั้นไม่ปรากฏว่ามีการขุดคลองขนาดใหญ่เพื่อการทำนา^๓

คลองส่วนใหญ่ที่รัฐบาลขุด ในสมัยกรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น มักใช้ประโยชน์ในด้านการคมนาคมขนส่ง การค้าขาย การทหาร และการเรียกเก็บภาษีได้สะดวก มากกว่าขุดเพื่อการชลประทาน^๔ แรงงานที่ใช้ในการ

^๑ W.A. Graham, Siam, V. 2 p. 33.

^๒ J.C. Ingram, Economic Change in Thailand, p. 8.

^๓ สุนทรื อาสะไวย์, "ประวัติโครงการรังสิต," ไม่ปรากฏหน้า.

^๔ เรื่องเดียวกัน.

ซุกคลองในระยะเวลาดังกล่าว ใช้วิธีเกณฑ์แรงงานจากพลเมือง บางคลองก็ซุกโดยคำสั่งของรัฐบาลโดยตรง บางคลองก็ซุกโดยอิทธิพลของขุนนางชั้นสูง^๑ การซุกคลองขนาดใหญ่เพื่อการปลูกข้าวโดยตรงได้จัดทำขึ้นโดยรัฐบาลและเอกชน เมื่อปรากฏว่าเศรษฐกิจการค้าขายตัวในสมัยรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ มีการขยายเนื้อที่ทำนาในบริเวณที่ราบตั้งแต่อยุธยาลงมาจนถึงอ่างทอง จึงมีการซุกคลองขวางที่ราบเชื่อมระหว่างแม่น้ำและซุกคลองซอย เข้าถึงที่นาที่อยู่ลึกเข้าไปเพื่อท่อน้ำเข้าที่นาและใช้ในการคมนาคมขนส่งไปพร้อม ๆ กัน^๒ ส่วนแรงงานในการซุกคลองเปลี่ยนจากการเกณฑ์แรงงานมาเป็นใช้แรงงานจ้างเงิน และเครื่องจักรแทน^๓ แต่การซุกคลองในที่ราบภาคกลางในระยะนั้นยังไม่สามารถสนองจุดประสงค์เพื่อการชลประทานอย่างแท้จริง เพราะคลองเหล่านี้ไม่สามารถนำน้ำไปแจกจ่ายให้แก่ทุ่งนาในที่ตอนในระยะที่โครงการน้ำไกลทั้งบางครั้งยังเป็นสาเหตุให้เกิดน้ำท่วม ทำความเสียหายแก่การทำนา เพราะไม่สามารถระบายน้ำที่พามากลับลงไปในแม่น้ำได้ทัน^๔ นอกจากนี้ คลองบางสายยังทำความแห้งแล้งให้แก่

^๑J Homan Vander Heide, "Means of Communication Rivers, Roads and Canals", In Twentieth Century Impression of Siam, p. 200.

^๒หจช, ร.๕ กษ.๙/๕, รายงานโครงการท่อน้ำไขน้ำสำหรับเขตรที่ราบแห่งลาคแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้, หน้า ๒๔ - ๒๕.

^๓J Homan Vander Heide, "Means of Communication Rivers, Roads and Canals", In Twentieth Century Impression of Siam, p. 201.

^๔W.A. Graham, Siam, V. 2, p. 35.

บริเวณที่ผ่านกล่าวคือ ในระยะที่น้ำลด คลองเหล่านี้ก็พาน้ำไหลกลับลงแม่น้ำเสีย
 ทีเดียว ที่เป็นระยะที่ข้าวต้องการน้ำ^๑ และคลองบางสายที่ประชาชนขุดกันเองยัง
 กลายเป็นทางให้น้ำเค็มเข้าท่วมที่นาอีกด้วย^๒ ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าบรรดาคลอง
 เหล่านี้มีประโยชน์ในการทำนาเฉพาะปีที่น้ำท่วม และน้ำท่าไหลเบาพอเหมาะเท่านั้น
 แต่ปีใดที่มีน้ำท่วมหรือน้ำท่ามากหรือน้อยเกินไป คลองเหล่านี้ก็ไม่สามารถแก้ปัญหา
 ความเสียหายของการทำนาในปีนั้นได้^๓ ยิ่งกว่านั้น คลองที่ขุดขึ้นนี้มักขึ้นเขินเร็ว
 คือ ภายหลังจากการขุดเสร็จราว ๒ - ๓ ปีก็ขึ้นเขิน ไม่อาจใช้ประโยชน์ทั้งในแง่การ
 ทำนาและการคมนาคมขนส่งได้ เป็นเหตุให้ชาวนาอพยพทิ้งที่ดินไปหาที่ดินแห่งใหม่^๔
 การที่คลองที่มีอยู่ ไม่สามารถแก้ไขปัญหาก็เกี่ยวกับน้ำท่านาได้นับเป็นขีด
 จำกัด การปรับปรุงการผลิตที่สำคัญประการหนึ่ง ซึ่งรัฐบาลก็ได้ตระหนักถึงเรื่องนี้
 และได้ยินยอมให้บริษัทเอกชน เข้าดำเนินการจัดระบบชลประทานด้วยการจัดการขุด
 คลองในทุ่งรังสิต โดยหวังว่าบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามจะนำวิธีการชลประทานสมัย
 ใหม่เข้ามาแก้ไขปัญหาดังกล่าว ตามที่บริษัทได้เสนอไว้^๕ แต่ผลกลับปรากฏว่า

^๑ หจข, ร.๕ กษ.๕/๕, รายงานโครงการทดน้ำไขน้ำสำหรับเขตรที่รวบ
 แหงลาคแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้, หน้า ๓๐.

^๒ หจข, ร.๕ กษ.๕.๔/๒, หนังสือพระยาภาสกรวงษ์เกษตราธิบดี
 กรวยหลพระเจ้านองยาเชอกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ ประธานคอมมิททีกรมพระนครบาล
 ๒๒ กันยายน ๑๐๕ (๒๔๓๓)

^๓ W.A. Graham, Siam, V 2, p. 35.

^๔ หจข, ร.๕ กษ.๕.๔/๑๒, Scheme of Irrigation in Siam
 By Joachim Crassi, ๒๒ พฤศจิกายน ๑๒๑ (พ.ศ. ๒๔๔๕) (เจ้าของสงมา
 หลเกลลาวยจากเมืองศรีเอสตี) หน้า ๗.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕ - ๕.

บรรดาคลองที่บริษัทขุดขึ้นนั้นมีลักษณะเป็นคลองคูนา แบบดั้งเดิมไม่สามารถใช้ประโยชน์ในการจ่ายน้ำให้แก่ชาวนาในเขตโครงการได้ เพราะประตูระบายน้ำให้ไ้ระดับความตองการของชาวนาไม่มั่นคงแข็งแรง ส่วนประตูน้ำที่สร้างขึ้นนั้นก็เพื่อใช้ให้เรือผ่านไปมา หาได้สร้างเพื่อเป็นการชลประทานที่จะทดน้ำขึ้นบนพื้นนาโดยตรงไม่ เพราะไม่ได้สร้างเขื่อนทดน้ำ^๑ ดังนั้นเมื่อเกิดภาวะอากาศผิดปกติตอนปลายรัชกาลที่ ๕ ทุ่งรังสิตจึงประสบความแห้งแล้งมาก จนชาวนาพากันอพยพออกไปตั้งโคกถาวรแล้ว

สิ่งที่ช่วยทดน้ำให้แก่การทำนาในภาคกลางคู่กับคลอง คือ การทำท่วมนับและรอเพื่อ "ขาน้ำ" เข้าในนา^๒ ซึ่งเท่าที่เคยปฏิบัติกันมาแต่เดิมนั้น ถ้าปีใดเห็นว่า จะเกิดการขาดแคลนน้ำ ทางราชการจะส่งข้าราชการไปตรวจดูว่า ควรจะปิดท่วมนับ ณ ที่ใด ถ้าจำเป็นต้องทำท่วมนับใหญ่ ทางราชการจะแต่งตั้งข้าราชการผู้ใหญ่หรือเชื้อพระวงศ์ชั้นสูง ให้ไปเป็นแม่กองปิดท่วมนับ โดยวิธีการเกณฑ์แรงงานจากราษฎรไปช่วยกันทดน้ำตามคลองต่าง ๆ เช่น เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๓ ฝนแล้งน้ำน้อยกว่าทุกปี รัชกาลที่ ๕ ทรงโปรดเกล้าให้พระยารัตนบดินทร์ที่สมุหนายกเป็นแม่กองขึ้นไปตรวจจัดการปิดน้ำที่แขวงกรุงเก่า ลพบุรี และอ่างทอง พร้อมกับเกณฑ์ข้าราชการทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน ทั้งฝ่ายวังหลวงและวังหน้าขึ้นไปด้วย นอกจากนี้ผู้ว่าราชการเมืองต่าง ๆ ในบริเวณนั้นก็เกณฑ์ผู้คนมาช่วยด้วยอีกทางหนึ่ง ผู้ที่ถูกเกณฑ์ต้องเตรียม

^๑กรมชลประทาน, กระทรวงเกษตรราธิการ, ที่ระลึกในการเปิดเขื่อนเจ้าพระยา ๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๐, (พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๐๐)
หน้า ๓ - ๔.

^๒หจข, ร.๕ กษ.๕.๓/๑, หนังสือพระยาสุรศักดิ์มนตรี ผู้บังคับบัญชาการทหารบก ถึงพระยาภาสกรวงษ์เสนาบดีว่ากรมเกษตรราธิการ, ที่ ๒๒ / ๑๑๐, ๓ กันยายน ๑๑๐ (๒๔๓๔)

อุปกรณ์ เช่น สิว ขวาน เลื่อย จอบ เลียม ฯลฯ ไปเอง โดยทางราชการจ่าย
 เสบียงอาหารให้^๑ ซึ่งไม่คุ้มกับความลำบากและสิ่งของที่ต้องเสียไป เพราะการ
 ปิดท่อบนใหญ่ ๆ เช่นนี้มักไม่ไต่ผล คือ ปิดน้ำไม่อยู่^๒ จึงต้องเปลี่ยนเป็นใช้วิธีปิด
 ลำธาร ลำคลองเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่พอจะปิดได้ ควบการให้ผู้รักษากรุงและกรมการ
 รวมทั้งเจ้าพนักงานในกระทรวงขึ้นไปตรวจแนะนำพอเห็นว่าเจ้าพนักงานไม่ได้ละ
 เลยเท่านั้น^๓ ดังนั้นการทำท่อบนเพื่อท่น้ำเข้าสู่ตามหัวเมืองต่าง ๆ จึงเป็น

^๑ หจช, ร.๕ กษ.๘.๓/๑, สวรรตราชเจ้าพระยาพลเทพา ถึงพระยาไชย-
 วิจิตรฯ ผู้รักษากรมการกรุงเก่า, พระยาวิเศษชัยชาญ ผู้ว่าราชการกรมการเมือง
 อ่างทอง พระยาวิสุทธิธรรมธาดา ผู้ว่าราชการกรมการเมืองลพบุรี, ที่ ๕/๕๒๘,
 ๓/๕๒๘, ๔/๕๓๘, ๒๓ ตุลาคม ๑๐๘ (๒๔๓๓)

^๒ หจช, ร.๕ กษ.๘.๓/๑, หนังสือเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ที่เกษตราธิบดี
 กราบทูลพระเจ้าอนงยาเชอ พระองค์เจ้าโสณบัณฑิตย์, ที่ ๒๖/๑๘๐๘,
 ๓๑๗๘๑๐,
 ๑๗ พฤศจิกายน ๑๑๐ (๒๔๓๔)

^๓ เรื่องเดียวกัน.

เรื่องของชวานาคองช่วยตัวเอง ภายใต้การนำของเจ้าพนักงานในท้องถิ่นบ้าง^๑
พระภิกษุซึ่งเป็นที่นับถือของประชาชนในท้องถิ่นบ้าง^๒ การที่ประชาชนทำทานบ

มีหนังสือแจ้งให้ทราบถึงการปิดท่่านบด้วยวิธีที่ข้าราชการในท้องถิ่นร่วม
กับชวานา ทำการปิดท่่านบในท้องถิ่นต่าง ๆ หลายฉบับเช่นใน หจช, ร.๕ กษ,
แผนกหนังสือเก่า, เล่มที่ ๘๖, เรื่อง ๓๘๒๒, หนังสือหลวงเขตคานูร์กษ แม่งอง
กสิการถึงพระยาประชาธิพบริบาล ปลัดทูลฉลองกระทรวงเกษตราธิการ, ที่ ๒๔/๑๑๕,
๑๘ กรกฎาคม ๑๑๕, ร.๕ กษ.๓.๒/๓.๗, ลายพระหัตถ์กรมหลวงคำรงราชานุภาพ
เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย กราบทูลกรมขุนสมมติอมรพันธ์ ราชเลขานุการ, ที่
๑๓๒๕/๑๒๘๘๒, ๒๕ มีนาคม ๑๒๐, ร.๕ กษ.๕.๒/๓๖, ลายพระหัตถ์กรมหลวง
คำรงราชานุภาพ กราบทูลกรมขุนสมมติอมรพันธ์^๓ ที่ ๑๑๖๕/๑๕๑๕๒, ๑๘ มกราคม
๑๒๖, หจช, ร.๕ กษ.๕.๓/๑๕ ลายพระหัตถ์กรมหลวงคำรงฯ กราบทูลกรมขุน
สมมติอมรพันธ์^๓ ที่ ๑๑๗๐/๖๓๖๕, ๒๓ กันยายน ๑๒๓, หจช. ร.๕ กษ.๕.๓/๑๗
ลายพระหัตถ์กรมหลวงคำรงราชานุภาพ กราบทูลพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นปราจิณ -
กิติยบดี ราชเลขานุการ, ที่ ๔๖/๕๐๕, ๑๕ เมษายน ร.ศ. ๑๒๖, หจช. ร.๕
กษ.๕.๓/๑๘, หนังสือพระยาจาแสนบดี ปลัดทูลฉลองกระทรวงมหาดไทย กราบทูล
พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นปราจิณกิติยบดี ราชเลขานุการ, ที่ ๓๒๖๗/๓๒๑๓๐,
๕ เมษายน ร.ศ. ๑๒๕, และ หจช, ร.๕ กษ.๕.๓/๒๔, หนังสือเจ้าพระยายมราช
เสนาบดีกระทรวงนครบาล กราบทูลกรมขุนสมมติอมรพันธ์ ราชเลขานุการ, ที่
๓๕๑/๑๕๖๐, ๒๐ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๘.

^๒หจช, ร.๕ กษ.๕.๒/๓๖, ลายพระหัตถ์กรมหลวงคำรงราชานุภาพ
กราบทูลกรมขุนสมมติอมรพันธ์ราชเลขานุการ ที่ ๑๐๕๔/๑๐๕๘๐๓, ๒๕ มกราคม
ร.ศ. ๑๒๐ (๒๔๔๔)

การวิดน้ำเขานาควยแรงงานของชาวนา

ที่มา

Arnold Wright and Oliver. T. Breaksper, Twentieth Century Impression of Siam. London: The Gresham press, 1908.

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ของไทยขึ้น ๆ ลง ๆ ไม่แน่นอน ซึ่งสันนิษฐานได้ว่า เป็นเพราะไม่สามารถควบคุม
น้ำไหลพอกกับความต้องการของคนชาวไค แม้จะมีคลองมากมาย แต่การทำนาก็ต้อง
ขึ้นกับจำนวนน้ำฝนตามธรรมชาติ คือ

ปีที่ส่งข้าวออกนอกล้นที่สุด	๒๐๓,๕๐๐	ตัน	(๒๔๓๕) ^๑
ปีที่ส่งข้าวออกในอัตรापกติ	๔๐๗,๐๐๐	ตัน	
ปีที่ขายไคมาก	๗๗๕,๕๐๐	ตัน	(๒๔๓๖) ^๑

จะเห็นได้ว่าปีที่ขายข้าวไคมากที่สุด กับปีที่ขายข้าวในอัตรापกติต่างกัน
ถึง ๓๐๐,๐๐๐ ตัน และปีที่ขายข้าวไคมากที่สุดกับน้อยที่สุดต่างกันถึง ๕๗๐,๐๐๐ ตัน
ทั้ง ๆ ที่เป็นปีที่ต่อเนื่องกัน

ที่เป็นเช่นนี้ น่าจะเป็นเพราะการผลิตข้าวของไทยขึ้นกับธรรมชาติเป็น
ส่วนใหญ่ ทำให้การผลิตข้าวของไทย ไม่สามารถผลิตได้ในปริมาณที่แน่นอนตามที่ต้อง
การ เพราะข้าวไครับความเสียหายบ่อย ๆ อันเนื่องจากการขาดแคลนฝน แล้วไม่
มีระบบการชลประทานช่วยไค ลักษณะที่คนข้าวเสียหายเพราะขาดแคลนระบบการ
ชลประทานมี ๓ ลักษณะ คือ^๒

(ก) แผ่นดินแห้งแล้ง เพราะฝนตกน้อยเกินไป ทำให้ไคนาไม่ไค แม้จะ
เป็นนาฟางแล้วก็ตาม

(ข) ข้าวในนาตายผอมไม่ทันออกรวง เพราะฝนหมด ฝนทิ้งชวงนาน
เกินไป ซึ่งเกิดบ่อย ๆ

^๑ หจข, ร.๕ กษ.๘/๕, รายงานโครงการท่อน้ำไขน้ำสำหรับเขตรที่
ราบแห้งลาดแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้, หน้า ๓๔.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

(ค) ข้าวแกรนหรือลิบ ไม่ดีเหมือนปกติ มักเป็นควยฝนหมกหรือน้ำลดเร็วเกินไปก่อนฤดูการ

การขาดการจัดระบบการชลประทานที่ดี นอกจากเป็นการจำกัดปริมาณการผลิตข้าวในปีปกติแล้ว เมื่อเกิดภาวะความผิดปกติจากธรรมชาติ ยังทำให้ความเสียหายเกิดขึ้นมากกว่าที่ควรจะเป็น ดังจะเห็นได้จากความบกพร่องในระบบการชลประทานในทุ่งหลวงรังสิต อันทำให้เกิดความเสียหายอย่างมหาศาลแก่ชาวนาในทุ่งรังสิตในช่วงปลายรัชกาลที่ ๕ ดังได้กล่าวมาแล้ว

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย